

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**LEVANT HAVZASINDA BULUNAN DOĞAL GAZ
KAYNAKLARININ İSRAİL – ÜRDÜN
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

**AHMET ÖZGÜR ÇINAR
2501160092**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MEHMET BAYARTAN**

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AHMET ÖZGÜR ÇINAR Numarası : 2501160092
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : COĞRAFYA Danışmanı : DOÇ.DR. MEHMET BAYARTAN
Tez Savunma Tarihi : 10.09.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "NİL DELTASI VE LEVANT HAVZALARINDA KEŞFEDİLEN ENERJİ KAYNAKLARININ BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERE ETKİLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÇOKLUĞU LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR İSMET AKOVA		Kabul
2-PROF.DR. CEMALETTİN ŞAHİN		Kabul
3-DOÇ.DR MEHMET BAYARTAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DR.ÖĞR.ÜYESİ MÜNİR BİLGİLİ		
2-DR.ÖĞR.ÜYESİ AYLİN YAMAN KOCADAĞLI		

ÖZ

LEVANT HAVZASINDA BULUNAN DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İSRAİL – ÜRDÜN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

AHMET ÖZGÜR ÇINAR

Yeryüzünün çeşitli alanlarında bulunan enerji kaynakları tarih boyunca toplumların hayati gereksinimlerinden birisi olmuştur. Çağımızda stratejik öneme sahip enerji kaynakları devletlerin iç ve dış politikaları üzerinde önemli bir etken sayılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu enerji kaynakları devletlerin birbirleri arasındaki ilişkileri etkilemektedir. Binlerce yıllık köklü bir tarihe sahip Levant Bölgesi son yıllarda Levant Havzasında keşfedilen doğal gaz yatakları ile de gündeme gelmektedir. Kullanımının ve ticaretinin gittikçe yaygınlaşmasına bağlı olarak önemi ve stratejik değeri artan doğal gaz, diğer enerji kaynakları gibi bölgedeki devletlerin birbirleri arasındaki ilişkilere doğrudan etki etmektedir. Yakın tarihe kadar savaşlarla ve yer yer çatışmalarla dolu olan İsrail-Ürdün ilişkileri söz konusu doğal gaz keşiflerinden sonra önemli değişimlere uğramıştır. Enerji güvenliği sorunu olan iki ülke, enerji güvenliğini sağlamak adına birbiri ardına önemli doğal gaz antlaşmaları imzalamışlardır. İsrail ile Ürdün arasında imzalanan antlaşmalar ve doğal gaz çerçevesinde kurulan ekonomik işbirliği iki ülkenin diplomatik, ekonomik ve toplumsal ilişkileri üzerindeki etkileri bakımından oldukça önemlidir. Bu siyasi coğrafya çalışmasında, bir coğrafi alan olarak Levant Havzasındaki doğal gaz kaynaklarının, iki ayrı coğrafi saha üzerindeki birbiri ile sorunlu bir geçmişe sahip olan iki ülkenin arasındaki ilişkilere etkileri ana hatlarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Coğrafya, Levant Havzası, Doğal Gaz Kaynakları, İsrail-Ürdün İlişkileri

ABSTRACT

THE IMPACTS OF NATURAL GAS RESOURCES IN THE LEVANT BASIN ON ISRAEL-JORDAN RELATIONS

AHMET OZGUR CINAR

Energy resources in various areas of the world have been one of the vital needs of societies throughout history. Energy resources, which are of strategic importance in our age, are considered as an important factor on the domestic and foreign policies of states. Therefore, these energy sources affect the relations between states. The Levant region, which has a long history of thousands of years, has been brought to the agenda with natural gas reserves discovered in the Levant Basin in recent years. Natural gas, whose importance and strategic value has increased due to the widespread use and trade, has a direct impact on the inter-state relations among other states such as other energy resources. Israeli-Jordanian relations, which have been remembered with wars and conflicts until the last twenty years, have undergone significant changes after these natural gas discoveries. The two countries with energy security problems signed important natural gas agreements one after another in order to ensure energy security. Agreements signed between Israel and Jordan and the economic cooperation established within the framework of natural gas are important in terms of their impacts on diplomatic, economic and social relations of the two countries. In this political geography study, the effects of natural gas resources in the Levant Basin as a geographical element on the relations between the two countries which have a problematic past are tried to be outlined.

Keywords: Political Geography, Levant Basin, Natural Gas Resources, Israel-Jordan Relations

ÖNSÖZ

“Coğrafya Kaderdir.”¹

Bu tez devletlerarasındaki siyasi ilişkileri anlamada Siyasi Coğrafyanın önemini göstermek için hazırlanmıştır. Çalışma boyunca bir coğrafi alan üzerinde bulunan ve yine o coğrafyanın bir unsuru olan doğal gaz enerji kaynağının, insan topluluklarının bir araya gelip kurduğu bir siyasi organizasyon olan devletin diğer bir devlet ile ilişkisi üzerindeki etkilerinin açık bir şekilde anlatılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda İsrail ve Ürdün devletleri seçilmiş ve bölgede yaşanan doğal gaz gelişmelerinin iki ülke arasındaki ilişkilere olan etkileri değerlendirilmiştir. Zira bir devletin politikalarını, söz konusu devletin içerisinde bulunduğu coğrafyanın unsurlarından bağımsız değerlendirmek rasyonaliteye aykırıdır.

Tez çalışmamda bana danışmanlık ve rehberlik ettiği için sayın hocam Doç. Dr. Mehmet Bayartan’a bu süreçteki desteği ve anlayışı için çok teşekkür ederim. Bununla birlikte bana İstanbul Üniversitesindeki ilk yılım boyunca bilimsel metin hazırlama konusunda yol gösteren sayın Prof. Dr. İsmet Akova’ya, öğrenimim boyunca verdikleri destek için Prof. Dr. Mesut Doğan ve Doç. Dr. Muzaffer Bakırcı’ya oldukça minnettarım. Almanya’da geçirdiğim süre boyunca akademik anlamda bana rehberlik eden sayın Prof. Harald Mieg’e de teşekkür etmeyi kendime borç bilirim.

Bu zorlu ve meşakkatli süreci atlatmamda bana yardımcı olarak desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Polly, Irene Gilda Albina, Maddalena, Daniel, Rimma ve Ayşe’ye ve değerli hocalarım Doç. Dr. Tülay Öcal ve Öğr. Gör. Arzu Şahan’a teşekkürlerimi iletirim. Son olarak bugünlere gelmemi sağlayan ve yaşadığı müddetçe eğitimim için elinden gelen bütün imkânları seferber eden sevgili anneannem Sevim Gökçe’ye her şey için çok teşekkür ederim.

AHMET ÖZGÜR ÇINAR

Lastours, 2019

¹ Ibn Haldun (el-Husri, 2001, s. 176)

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
HARİTALARIN LİSTESİ.....	ix
TABLOLARIN LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ, ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ENERJİ-POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1. Enerji ve Enerji Kaynakları	7
1.2. Enerji Güvenliği.....	8
1.2.1. Enerji İthalatçısı Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği	12
1.2.2. Enerji İhracatçısı Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği	12
1.2.3. Transit Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği	13
1.3. Enerji-Politika İlişkisi	14
1.3.1. Uluslararası İlişkiler Ve Enerji Politikaları.....	16
1.3.1.1. Uluslararası İlişkilerin Realizm Ve İdealizm Kuramları Üzerinden Enerji Politikaları Analizi	177

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAL GAZ: DÜNYA, BUGÜNÜ, YARINI VE ÖNEMİ

2.1. Doğal Gazın Tarihi ve Gelişimi.....	243
2.2. Doğal Gazın Bugünü: Dünya Doğal Gaz Görünümü	255
2.2.1. Kuzey Amerika Bölgesi	266
2.2.2. Orta ve Güney Amerika	277
2.2.3. Avrupa.....	299
2.2.4. Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)	322

2.2.5.	Ortadoğu.....	355
2.2.6.	Afrika	388
2.2.7.	Asya Pasifik	40
2.3.	Doğal Gazın Yarını ve Önemi	422
2.4.	Doğal Gazın Politikası	444
2.4.1.	Arz Politikaları	477
2.4.2.	Talep Politikaları	488
2.4.3.	Transit Politikaları.....	499

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LEVANT HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARI

3.1.	Levant'ın Tanımı, Coğrafyası ve Kısa Tarihi	51
3.2.	Levant Havzasındaki Enerji Kaynakları	554
3.3.	Levant Havzasındaki Enerji Kaynaklarının Hukuki Durumu ve Münhasır Ekonomik Bölgeler	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSRAİL'İN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

4.1.	Fiziki Coğrafya Özellikleri	62
4.2.	Nüfus Coğrafyası Özellikleri	65
4.3.	Siyaset ve Hükümet Sistemi:	67
4.4.	İsrail'in Ekonomisi	67
4.4.1.	Tarım	68
4.4.2.	İleri Teknoloji.....	68
4.4.3.	Enerji	69
4.4.4.	Sanayi	69
4.4.5.	Turizm	69

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÜRDÜN'ÜN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

5.1.	Fiziki Coğrafya Özellikleri	71
5.2.	Nüfus Coğrafyası Özellikleri	74

5.3.	Siyaset ve Hükümet Sistemi	76
5.4.	Ürdün'ün Ekonomisi.....	77

ALTINCI BÖLÜM

LEVANT HAVZASINDA BULUNAN DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İSRAİL-ÜRDÜN İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI

6.1.	İsrail – Ürdün Arasındaki İlişkilerin Tarihçesi	79
6.1.1.	Yahudi Göçü ve Araplar: 1890-1948.....	80
6.1.2.	1948 – 1967 Arası İsrail – Ürdün İlişkileri	86
6.1.3.	1970 – 1994 Arası İsrail – Ürdün İlişkileri	91
6.1.4.	1999'dan Günümüze İsrail – Ürdün İlişkileri	93
6.2.	İsrail-Ürdün İlişkileri Ekseninde Levant Havzasında Bulunan Doğal Gaz Kaynakları.....	95
SONUÇ		101
KAYNAKÇA.....		106

HARİTALAR LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 1: Levant Bölgesi.....	50
Harita 2: Levant Havzası Ve Doğu Akdenizde Bulunan Diğer Havzalar.....	54
Harita 3: Levant Havzasında Keşfedilen Enerji Kaynakları.....	57
Harita 4: Levant Bölgesinde İlan Edilen MEB Sınırları ve Anlaşmazlıklar	60
Harita 5: İsrail Fiziki Haritası.....	62
Harita 6: Ürdün Topoğrafik Haritası.....	73
Harita 7: Filistin Mandası ve Maverai-ü Ürdün Emirliği.....	82
Harita 8: Birleşmiş Milletler Filistin Paylaşım Planı.....	85
Harita 9: 1949 Ateşkes Antlaşmasına Göre Çizilen İsrail Sınırları.....	87
Harita 10: 6 Gün Savaşı Sonrasında İsrail'in Ele Geçirdiği Topraklar.....	90

TABLO LİSTESİ

Tablo

Sayfa

Tablo 1: Levant Havzasında Bulunan Enerji Kaynakları.....55

KISALTMA LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda listelenmiştir.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
AB :	Avrupa Birliği
BAE :	Birleşik Arap Emirlikleri
BM :	Birleşmiş Milletler
BCM :	Milyar Metreküp
BG :	British Gas Şirketi
BMDHS :	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP :	British Petroleum Şirketi
EIA :	Enerji Bilgilendirme İdaresi
FKÖ :	Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY :	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYİH :	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HAMAS :	İslami Direniş Hareketi
IEA :	Uluslararası Enerji Ajansı
KKTC :	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB :	Münhasır Ekonomik Bölge
LNG :	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
NATO :	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NEPCO :	Ürdün Ulusal Elektrik Enerji Şirketi
OAPEC :	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OECD :	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB :	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNDP :	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNHCR :	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

UNFPA :

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu

USGS :

Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu

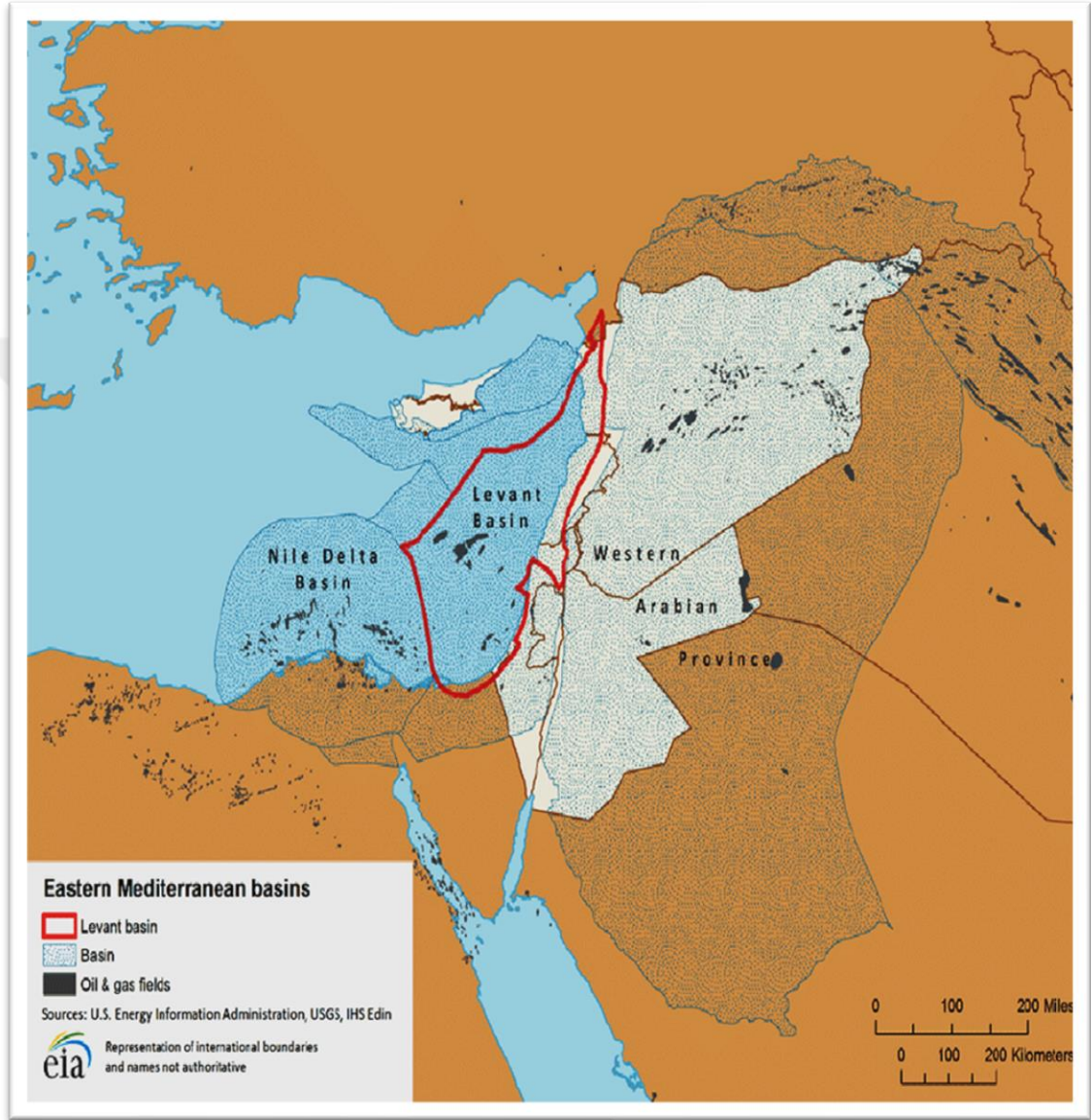
GİRİŞ

Yıllar geçerken dünyadaki enerji ihtiyacı ve tüketimi artan nüfusa bağlı olarak gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere her yıl bir önceki yılın rekorunu kırarak artmaktadır(Tanoğlu, 1971: 253). Modern dünyada var olan her devlet ayakta kalabilmek ve ülkedeki yaşamın doğal akışını sürdürebilmek adına dünyada var olan enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Zaman içerisinde nüfus artışı, sanayileşme ve teknoloji üretiminin gelişimi beraberinde kaçınılmaz olarak enerji tüketimini de artırmıştır(Kapluhan, 2014: 97). Küresel enerji talebinin bu derece yükseldiği günümüzde, enerji kaynaklarının önemi de kendisine olan talep doğrultusunda artış göstermektedir.

Enerji kaynakları, diğer bütün doğal kaynaklar gibi yeryüzünde eşit şekilde dağılmış olarak bulunmadıkları için devletlerarası ilişkilerde hayati bir önem arz etmektedirler. Zira günümüzde enerji kaynakları ile ülkelerin refah düzeyleri arasında doğru bir orantı vardır(Akova, 2003: 48). Günümüz dünyasında kimi devletler sahip oldukları kaynakların bolluğu neticesinde enerji ithalatçısı ülkeler konumuna yükselirken, kimi devletler ise ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının kendi bölgelerinde bulunmaması sebebiyle enerji ithalatçısı konumuna düşmüşlerdir, bir de bu devletlerle birlikte üzerinde işgal ettiği coğrafi bölgenin konumu sebebiyle enerji ticaretinde yer alan transit ülkeler vardır. Dünya üzerinde her devlette eşit bir şekilde bulunmayan enerji kaynakları, tıpkı diğer ihtiyaç kalemleri gibi farklı devletlerin birbirleri ile münasebetlerde bulunmalarını zorunlu kılmaktadır. Başta enerji kaynakları olmak üzere bir devletin sahip olduğu bu doğal kaynakların söz konusu devletin politikalarına ve diğer devletlerle olan ilişkilere etkileri siyasi coğrafyanın araştırma alanına girmektedir (Bilge, 1958). Tezimizde konu aldığımız enerji kaynağı ise son yıllarda değeri yükselmekte olan doğal gazdır.

Bu bağlamda bu tezde birbirinden farklı üç bölgeyi ele aldık: Bir doğal gaz deposu olarak Levant Havzası, siyasi bölgeler olarak ise enerji ihracatçısı konumuna yükselen bir ülke olarak İsrail ve hızla artan nüfusu ile birlikte enerji ihtiyacı günbegün artan bir ülke olarak Ürdün. Sahip oldukları coğrafi alana bağlı olarak edindikleri enerji görünümü bakımından bu iki ülke, enerji kaynaklarının ülkeler arası ilişkiler üzerindeki etkilerini

incelemek adına eşsiz bir örnek oluşturmaktadır. Birbiriyle sınır komşusu olan bu ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin tarihi çatışmalara ve bölgesel savaflara dayanmaktadır. Zira İsrail'in kurulduğu 1948 yılından 1994 yılındaki barış antlaşmasına kadar iki devlet resmi olarak birbirleri ile savaş halinde kalmıştır. 1994'ten günümüze, özellikle de Kral II. Abdullah'ın iktidara çıkmasıyla birlikte İsrail-Ürdün arasındaki ilişkiler normalleşme sürecine girmiş olsa da başta işgal altındaki Batı Şeria olmak üzere iki ülke arasında hala çözülememiş birçok sorun vardır. Yine de aralarındaki tarihi düşmanlık ve toprak paylaşım kavgasına rağmen Ürdün ve İsrail ilişkileri ortak çıkarlar doğrultusunda normal seyrinde bir gelişme göstermektedir. Örneğin yakın zamanda Filistinlilerin tepkisine ve Ürdün halkının protestolarına rağmen İsrail ile Ürdün arasında 10 milyar dolarlık bir doğal gaz anlaşması imzalanmıştır (Tayseer & Benmeleh, 2018). Söz konusu doğal gazın kaynağı ise Levant Havzasıdır.

Harita 1: Levant Havzası ve Doğu Akdenizde Bulunan Diğer Havzalar²

² EIA, 2019

Doğu Akdeniz’de bulunan en önemli sekiz doğal gaz havzasından birisi olan Levant Havzası, İsrail ve Lübnan’ın münhasır ekonomik bölgesinde yer almaktadır. 2009’da başlayan doğal gaz keşifleri Levant Havzası ve İsrail için bir dönüm noktası olmuştur. Başta Tamar ve Leviathan olmak üzere havzanın İsrail sınırları içinde bulunan gaz sahalarının keşfi, bu tarihe kadar enerji tüketicisi konumunda olan İsrail’i enerji üreticisi konumuna getirmiştir. İsrail’in bölgede önemli bir enerji ihracatçısı olmak istediği bilinen bir gerçektir. İsrail keşfettiği sahaları üretime hazır hale getirmek için çalışmakta ve aynı zamanda da sahip olduğu gazı Avrupa’ya ve Asya’ya ihraç edebilmek için birçok ülke ile temas kurmaktadır. Levant doğal gazının ihracı için süregelen ittifak arayışlarının bir sonucu olarak İsrail, Yunanistan, Güney Kıbrıs, Ürdün, İtalya, Mısır gibi Akdeniz ülkeleri tarafından bölgesel gaz pazarı yaratmak amacıyla Doğu Akdeniz Gaz Forum’u adı altına bir organizasyon kurulmuştur (Farouk, Saba, & Evans, 2019).

Ürdün ise komşusunun aksine enerji kaynakları açısından yoksul bir ülkedir. Levant Bölgesinin denize kıyısı olmayan tek ülkesi olan Ürdün elektrik üretiminin %93’ünü doğal gazdan elde edilmektedir (jordantimes.com, 2018). Ülke doğal gaz talebinin ise neredeyse tamamını (%94,8) ithalat yoluyla karşılamaktadır (worlddata.info). Dolayısıyla İsrail yakın gelecekte önemli bir doğal gaz ihracatçısı olma yolunda adımlar atarken, diğer taraftan Ürdün ise enerji ihtiyacını daha az masraflı yoldan ve çeşitli kaynaklardan karşılamanın yollarını aramaktadır.

Araştırmamızın ana problemi ise burada yatmaktadır.

Birbirinden farklı tarihe ve kültüre sahip ve geçmişinde düşmanlık yatan bu iki ülkenin işgal ettiği alan üzerinde bulunan enerji kaynakları, aralarındaki siyasi münasebetleri nasıl ve ne yönde etkilemiştir? Bu çalışma Levant Havzasında bulunan İsrail’e ait olan doğal gaz kaynaklarının iki ülke arasındaki ikili ilişkiler üzerindeki etkilerini siyasi coğrafya disiplini içerisinde analiz eden bir tez çalışmasıdır. Söz konusu çalışmadaki istatistiki veriler, gözlem ve ölçümler objektif olarak gerçekleştirilmiştir, bu açıdan niceliksel araştırma yönteminin özelliklerini taşıyan bu çalışma, içerisinde

barındırdığı veri analizleri ve gözlem yöntemi ile aynı zamanda bir niteliksel araştırma kimliği de taşımaktadır.

Araştırmamızın ana problemi ve alt problemleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Levant Havzası'nda bulunan doğal gaz kaynaklarının, geçmişinde çeşitli savaşlar ve buna bağlı olarak derin bir düşmanlık yatan iki siyasi bölgenin; İsrail ve Ürdün'ün arasındaki ikili ilişkilere etkileri nelerdir?

- 1.1 .Levant Havzasındaki doğal gaz kaynakları İsrail ile Ürdün arasındaki diplomatik ilişkileri nasıl etkilemiştir?

- 1.2 Levant Havzasındaki doğal gaz kaynakları İsrail ile Ürdün arasındaki ekonomik ilişkileri nasıl etkilemiştir?

- 1.3 Levant Havzasındaki doğal gaz kaynakları İsrail ile Ürdün arasındaki toplumsal ilişkileri nasıl etkilemiştir?

Bu doğrultuda tezimizin nihai amacı, devletlerarasındaki ikili ilişkilere coğrafi bir bakış açısı kazandırmaktır. Bu tez konusu altı ana başlık altında incelenmiştir.

İlk bölümde doğal gaz özelinde enerji kaynaklarına bir giriş yapılmıştır. Enerjinin öneminden, enerji güvenliği kavramından ve enerji ile güç arasındaki ilişkilerden bahsedilmiş. Enerji ve enerji kaynaklarının siyasi coğrafya ile olan ilişkisine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise doğal gaz konusu ayrı bir başlıkta incelenmiş ve doğal gazın dünyadaki gelişimi, dünya doğal gaz görünümü ve doğal gazın önemi izah edilmeye çalışılmıştır. Dünyada her bölgede eşit oranda bulunmayan doğal gaz kaynaklarının devletlerin dış ilişkilerine nasıl etkilerde bulunduğu tartışılmıştır. Bu doğrultuda doğal gaz kaynakları ve dış politika arasındaki ilişki irdelenmiştir. Doğal gaz kaynaklarının, ihracatçı konumunda olan siyasi bölgeler ile ithalatçı arasında bulunan siyasi bölgeler

arasındaki ilişkilere etkileri ele alınmış, bununla birlikte transit ülke konumundaki devletlerin de durumu tartışılmıştır.

Üçüncü bölümümüzde ele alacağımız bölgelerden ilki ve diğer iki bölge arasındaki gelişmelere etkilerini tartışacağımız olan Levant Havzası bölgesi incelenmiştir. Levant Havzasının tarihi gelişimi, bu bölgede bulunan doğal gaz kaynaklarının geçmişi, havzayı paylaşan ülkeler ve bu bölgede karşılaşılan hukuki sorunlar ele alınmıştır. Bu bölgedeki keşfedilen ve barındırdığı tahmin edilen toplam doğal gaz hacmi ve bu hacmin ne derecede önemli olduğu tartışılmıştır.

Dördüncü İsrail bölgesi ele alınmış ve İsrail'in coğrafi özellikleri incelenmiştir, Beşinci bölümde ise Ürdün'ün coğrafi özellikleri incelenmiştir. Altıncı ve son bölümde ise İsrail ve Ürdün arasındaki ilişkiler ele alınmış, söz konusu ülkelerin aralarındaki ilişkilerin geçmişten bugüne gelişimi incelenerek, Levant Havzası bölgesinde bulunan doğal gaz kaynaklarının bu iki siyasi bölge arasındaki diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkiler üzerindeki etkileri ve yaşanan değişimler anlatılmıştır.

Birinci, ikinci ve son bölümde niteliksel araştırma yöntemleri ağırlıklı kullanılmış iken üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümde niceliksel araştırma yöntemleri ile elde edilen veriler ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ, ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ENERJİ-POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1. Enerji ve Enerji Kaynakları

İnsanın var oluşundan bu yana, enerji ve enerjiyi elde etmemizi sağlayan enerji kaynakları önemini korumayı ve artırmayı sürdürmüştür. Yine insanın var olduğu zamandan bu yana dünya antik uygarlıklardan modern devletlerin kuruluşuna kadar varan süreç içerisinde enerji kaynakları üzerine sayısız çatışmalara konu olmuştur. Tıp alanı başta olmak üzere teknoloji geliştikçe, yeni aletlerin üretimi ve kullanımı arttıkça insanın refahı ve yaşam süresi artmış bunun sonucunda da dünya üzerindeki insan nüfusu ile doğru orantılı olarak enerji ihtiyacı da artış göstermiştir (Dong, Li, Cao, & Fang, 2016).

Enerji ihtiyacını gidermekte kullandığımız enerji kaynakları genel olarak iki tür altında değerlendirilmektedir: Geleneksel Enerji Kaynakları ve Alternatif Enerji Kaynakları (Bacanlı, 2006). Geleneksel enerji kaynakları birincil(primer) ve ikincil(seconder) enerji kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır(A.e.). Çıkarıldığı hali ile tüketilen kömür, doğal gaz ve petrol primer, primer enerji kaynaklarının fiziksel dönüşümünden elde edilen elektrik, kok, havagazı vb. kaynaklar ise seconder enerji kaynağı olarak adlandırılmaktadır(A.e.). Alternatif enerji kaynakları ise güneş enerjisi, biyokütle enerjisi, hidrolik enerji, füzyon enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, dalga enerjisi, hidrojen enerjisi vb. kaynaklardır (Çukurçayır, 2008).

Geleneksel enerji kaynakları olarak gösterilen ancak o aktif kullanım tarihi itibarı ile o kadar da geleneksel sayılmayan birincil enerji kaynakları Sanayi Devrimi ile önem kazanmış ve kullanımı yaygınlaşmıştır. Sanayi Devrimi, insan-çevre ilişkisi ve insanlık tarihi açısından, büyük bir dönüm noktasıdır. Kocacık'a göre Sanayi Devrimi, tarıma geçişin ardından, insanlık tarihinin 2. dönüşüm aşaması olmuştur (Kocacık, 2003). Ünlü iktisatçı Rostow'un da Sanayi Devrimi hakkındaki bir konuşmasında söylediği gibi: "Her şeyin nasıl başladığını araştırmak kişiyi, 18.-17. ve gerçekte 15. Yüzyıla kadar bütün yolu

geriye doğru daha derinlemesine incelemeğe zorlar” (Rostow, 1970). Rostow’un çizdiği yolda geriye doğru baktığımız zaman karşımıza çıkan en önemli enerji kaynağı kömürdür. Sanayi Devriminin yaşanmasına ve mübalağa etmez isek insanlığın gelişiminde çağ atlamasına sebep olan bu enerji kaynağı 20. Yüzyıla kadar enerji sektöründe birinci bulunduğu sırasını korumayı başarmıştır.

Birincil kaynaklarının Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte kömür ile yükselişi 20. Yüzyılın başlarında petrol ve aynı yüzyılın ortalarına doğru doğal gaz ile devam etmektedir. Zira 20. Yüzyılda sanayi, teknoloji ile birlikte eşdeğer bir şekilde tarihte görülmediği kadar büyük bir hızla gelişme göstermiştir sonuç olarak kömüre alternatif petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtları ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın başlarında sahneye çıkan petrolü, 20. Yüzyılın ikinci yarısında önem kazanan doğal gaz takip etmektedir. 93 yılında dünyada 4000 milyon TEP doğal gaz tüketilirken bugün bu rakam yaklaşık 8000 milyon TEP’e ulaşarak iki katına çıkmıştır.

Genel itibariyle devletlerin hayatta kalma savaşı verdikleri ve birbirleri ile sahip oldukları güvenlik endişesi yüzünden yarıştıkları bir dünyada bu tür hayatı enerji kaynaklarına sahip olmak önemli bir avantajdır. Enerji kaynakları ile siyasi coğrafyanın bağı ise burada ortaya çıkmaktadır. Bir siyasi kurum olarak herhangi bir devletin üzerinde işgal ettiği coğrafi alana bağlı olarak elde ettiği avantaj veya dezavantajların söz konusu devlet ve içerisindeki yurttaşlar üzerindeki her türlü etkisi Siyasi Coğrafyanın araştırma alanına girmektedir.

1.2. Enerji Güvenliği

İlk devletlerden bugün kurulan modern devletlere kadar geçen yüzyıllar içerisinde değişmeyen tek bir nihai amaç vardır; hayatta kalmak. Hem insan için hem de insan gruplarının bir araya getirdiği devlet organizması için hayati olan bu amaç devletleri kendi ve yurttaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak ve rakip olarak gördüğü diğer devletlere karşı gücü elinde tutmak adına enerji kaynaklarının teminini zorunlu kılmaktadır. Zira içinde bulunduğumuz dünyada hem ekonomik olarak hem de stratejik olarak enerji kaynakları

üzerinde bulunduğu alanı işgal eden kuvvete mühim bir güç kazandırmaktadır. Bugün basit elektronik aletlerden, gelişmiş tıbbi ürünlere ve sanayi malzemelerine yahut ulusal güvenlik açısından üretilen her imha ve savunma aracına kadar bütün aletler enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Diğer taraftan kış aylarında yurttaşların ısınma ihtiyacı gibi sivil ihtiyaçlar da ülkedeki enerji kaynaklarının durumuna bağlıdır. Bu tüketim kalemlerinin yarattığı külfet, eğer söz konusu devletin üzerini işgal ettiği bölgede herhangi bir enerji kaynağı veyahut doğal zenginlik yok ise ekonomik olarak ülkeye olumsuz yönde etki edecektir. Dolayısıyla enerji günümüz devletlerinin devamlılığını sürdürebilmesi açısından vazgeçilemez bir temel ihtiyaçtır.

Dünyadaki enerji kullanımı arttıkça ve doğal olarak enerji piyasaları giderek daha küresel ve birbirine bağımlı hale geldikçe, enerji ticaretini etkileyen sorunlar ve riskler de artış göstermiştir ve buna bağlı olarak enerji ticaretindeki risklerin, tehditlerin ve zayıf noktaların değerlendirilmesi daha acil ve daha zorunlu hale gelmiştir (Kucharski & Unesaki, 2015). Bu da enerji güvenliği kavramının doğuşuna yol açmıştır. Enerji güvenliği kavramına dair birçok tanım olsa da hepsi birbirine oldukça benzerdir ve ortak noktalarda buluşmuşlardır. International Energy Agency, Enerji güvenliği kavramını genel olarak enerji talebi doğrultusunda ihtiyaç olunan enerji kaynaklarının herhangi bir kesintiye uğramaksızın, karşılanabilir/uygun bir fiyata bulunabilirliği olarak tanımlamaktadır (Energy Security, 2019). Birleşmiş Milletler enerji güvenliğini enerji kaynaklarının her zaman, çeşitli formlarda ve türlerde, yeterli miktarda ve uygun fiyatlar ile bulunabilirliği olarak tanımlamıştır (Johansson & Goldemberg, 2002). Ang, Choong ve Ng ise enerji güvenliği kavramını detaylıca incelemiş ve enerji güvenliği kavramını oluşturan bu kavramın 7 farklı temadan oluştuğunu açıklayarak, söz konusu enerji güvenliği temalarını şöyle listelemiştir: Enerji Bulunabilirliği, Altyapı, Enerji Ücretleri, Toplumsal Etkiler, Çevre, Yönetim, Enerji Verimliliği (Ang, Choong, & Ng, 2015).

Enerji bulunabilirliği yukarıda BM'in tanımına dayandırdığımız üzere ithalatçı ülkenin yeterli ve çeşitli kaynaklardan ihtiyaç duyduğu enerji arzına sahip olmasıyla ilgilidir(A.e.).

Altyapı ise, kesintisiz ve sorunsuz enerji arzı sağlamak adına oldukça önemlidir. Söz konusu altyapı unsurları: enerji dönüşüm tesisleri; petrol rafinerileri ve enerji santralleri ve dağıtım ve iletim tesisleri; boru hatları, elektrik iletim hatları, alt istasyonlar ve enerji depolama tesisleri olarak sıralanabilir. Bu tesislere yapılan yeterli yatırımlar, kısa ve uzun vadede yeterli enerjinin mevcut olmasını sağlar(A.e.). Bu tesislerin güvenilirliği enerji kaynaklarının pazarlardaki kesintisiz fiziksel varlığının devamı açısından oldukça önemlidir (Commission of The European Communities, 2000).

Enerji ücretleri enerji ithalatçısı ülkeler için enerji arzının karşılanabilir olması açısından oldukça önemlidir. Birçok enerji kaynağı uluslararası ABD doları cinsinden işlem gördüğünden, döviz kurları ve farklı para birimlerinin alım gücü, bir ülkenin ve halkının enerji ithalatı için ne kadar ödeme yapacaklarını belirlemede rol oynamaktadır(Ang, Choong, & Ng, a.g.e., s. 1082). Bu sebeple enerji fiyatları sabit kalsa dahi, bir ülkede yaşanan ekonomik sorunlar sebebiyle yükselen döviz fiyatları, yine o ülkenin enerji güvenliğini tehlikeye sokmaktadır.

Birincil enerji kaynakları sebep oldukları karbon salınımı sebebi ile çevre kirliliğine sebebiyet vermektedirler (Sara, 2011). Bunun dışında enerji kaynaklarının üretimi, taşınması ve tüketimi sırasında yahut enerji tesislerinde yaşanan ve gelecekte de yaşanabilecek kazalar çevreyi tehdit etmektedir. Örneğin 2010'da yaşanan BP Deepwater Horizon felaketinde Meksika Körfezine toplamda 205.8 milyon galon petrol sızmıştır (Gorney, 2019). Bu Amerikan tarihindeki en büyük çevre felaketlerinden birisidir.

Yönetim enerji güvenliğinin en önemli kilit maddelerinden birisidir zira ülkenin enerji arzının karşılanmasından, bu arzın kullanımına kadar birçok aşamada ülke yönetimi karar verici durumdadır. Bu açıdan, organizasyon ile sorumlu yönetim kademelerini ülkenin enerji güvenliği açısından gelecek planlamalarını oldukça dikkatli yapması gerekmektedir. Bu durum enerji ithalatçısı ülkeler için de gereklidir zira sadece enerji kaynaklarına sahip olmak bir devleti güçlü kılmaz, devletin enerji kaynaklarına dayanan

gücü söz konusu kaynakları çıkarma, taşıma ve uygun pazarları bulma konusundaki yeteneğine bağlıdır (Cesnakas, 2010).

Enerji verimliliği ise, ülkenin ihtiyaç duyduğu enerji arzının verimli kullanımı ile ilgilidir. Zira enerjide dışa bağımlı ülkeler için enerji kaynaklarının ve üretilen enerjinin verimli kullanımı hayati öneme sahiptir(Ang, Choong, & Ng, a.g.e.).

Devletlerin ana unsuru içinde barındırdıkları yurttaşlarıdır, denilebilir ki bir devleti ayakta tutan ana unsur yine kendi yurttaşlarıdır. Dolayısıyla bir devletin varlığının sürdürülebilmesi için yurttaşlarının refahı ve ihtiyaçlarının karşılanması olmaz olmaz gerekliliklerdir, bu da enerji güvenliğinin toplumsal etki yönünü teşkil eder(A.e.). Enerji, modern insan yaşamı, endüstri ve ulaşımın temel ihtiyaçlarından ve medeniyeti ayakta tutan omurgalar birisidir (Energy Charter Secretariat, 2015). Dolayısıyla ihtiyaç olunan enerjiyi üretmek ve varlığını sürdürebilmek adına devletler enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Çalışmamızın giriş bölümünde de belirttiğimiz üzere dünya üzerindeki enerji kaynakları, her coğrafi bölgede eşit şekilde bulunmamaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler Nüfus Fonuna göre (UNFPA, 2019) dünya nüfusunun %60'ını barındıran 4.3 milyar insanın yaşadığı Asya Pasifik bölgesi, dünya doğal gaz rezervlerinin sadece %9.2'sini bulundurmaktadır (BP, 2019). Dolayısıyla dünyanın farklı coğrafi bölgelerini işgal eden farklı devletlerin birbirlerinden farklı oranlarda enerji kaynaklarına sahip olması kaçınılmaz bir gerçektir. Kimi devletler coğrafi olarak bulundukları konum nedeni ile “şanslı” olarak enerji kaynakları açısından zengin devletler olmuşlar, kimi devletler de yine sahip oldukları coğrafi konumun bir sonucu olarak enerji ithalatçısı olmak durumunda kalmışlardır ve bazı devletler de bulundukları konumun enerji ticaret yolları üzerinde olması sebebiyle transit ülke olarak adlandırılmışlardır.

Böylece diyebiliriz ki, devletlerin coğrafi olarak işgal ettikleri/oturdukları, bölgeleştirdikleri coğrafi alanlar, söz konusu devletlerin enerji görünümünü ve enerji güvenliği durumunu doğrudan etkilemiştir. Her ülkenin enerji güvenliği durumu, sahip olduğu coğrafi konuma göre değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte enerji güvenliğini, sahip oldukları enerji kaynaklarının durumuna ve enerji ticaret yolları

üzerinde bulunan ülkelerin coğrafi konumuna göre Enerji İhracatçısı Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği, Enerji İthalatçısı Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği ve Transit Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği olarak inceleyebiliriz.

1.2.1. Enerji İthalatçısı Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği, enerji ithalatçısı ve ayrıca transit ülkeler açısından öncelikle öz tüketimi için gereken enerji kaynaklarının sorunsuz bir şekilde, en az maliyet ile karşılanması anlamına gelmektedir (Yergin, Ensuring Energy Security, 2006). Özellikle Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (OAPEC) ülkelerinin Mısır ve Suriye silahlı kuvvetlerinin İsrail'e saldırması sonucu başlayan Yom Kippur savaşında İsrail'i destekleyen ABD ve diğer batı ülkelerine karşı başlattığı petrol ambargosundan sonra enerji güvenliği sorunu dile getirilmeye başlanmıştır(A.g.e., s. 75). Zira söz konusu ambargo batıda büyük bir petrol krizine yol açmış, petrol krizi ve yükselen petrol ücretleri beraberinde ekonomik krizi ve borsanın çöküşünü de beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla ithalatçı ülkeler için enerji güvenliği sadece gereken enerji kaynaklarının sağlanması ile sınırlı değildir: İhtiyaç duyulan kaynakların her zaman karşılanabilir olması, alternatif kaynaklara erişimi, enerjide dışa bağımlılığın yaratacağı sorunları azaltmak adına birçok farklı sağlayıcıdan enerji kaynakları alımı yapabilmesi de bu ülkelerin enerji güvenliği politikalarının ajandalarına girmektedir. Türkiye, Japonya, Çin ve Hindistan gibi enerji ithalatçısı ülkeler için enerji güvenliği çalışmaları oldukça önem arz etmektedir.

1.2.2. Enerji İhracatçısı Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği, enerji ihracat eden ülkeler için sahip oldukları enerji kaynaklarının güvenliğinin ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, iç kullanım için üretim devam ederken, diğer yandan da ülkenin diğer ülkelere kendisi için “makul” fiyata ve istikrarlı bir şekilde enerji ihraç edebilmesi açısından hayati öneme sahiptir (Energy Charter Secretariat, s. 13).

Zira enerji kaynakları bir ihtiyaç öznesi olmakla birlikte her yerde eşit bulunmaması, sınırlılığı ve her zaman bir talebe konu olması sebebiyle de yüksek ekonomik değere sahip öğelerdir. Dolayısıyla ülkenin ekonomik kalkınmasının ve refahının sağlanması gibi belli başlı ekonomik konularda sahip olunan enerji kaynaklarının ekonomiye katkısı sayesinde ilerleme kaydedilebilir. Bu ülkeler için enerji kaynakları ülkenin kalkınması adına önemi yadsınamayacak kaynaklardır ve ekonomik değeri korunmalıdır. Dolayısıyla dünyada düşen petrol/doğal gaz ücretleri bu kaynakları ihraç eden ve bu kaynaklardan önemli gelir sağlayan ülkeler için ekonomik anlamda enerji güvenliğini tehdit eden gelişmelerden birisidir. Genel anlamda enerji kaynakları ihraç eden ülkeler için öncelik söz konusu enerji sevkiyatının güvenliği, enerji kaynaklarına talebin devamlılığı ve ekonomileri için istikrarlı bir gelir artışı sağlama adına enerji kaynaklarının uzun vadeli ve “makul/karlı” anlaşmalarla satımıdır (Luft & Korin, 2009).

1.2.3. Transit Ülkelerin Gözünden Enerji Güvenliği

Transit ülkeler kavramı adından da açıkça anlaşılacağı üzere, enerji ihracatçısı ile enerji ithalatçısı ülkelerin coğrafi konumları arasında bulunan ve söz konusu enerji sevkiyatının kontrolündeki alanlardan geçtiği ülkeler için kullanılmaktadır ve enerji kaynakları üreticileri/tüketicileri ile birlikte küresel enerji ticaretinin bir parçasıdır (Cesnakas, a.g.e., s.33). Bu ülkeler için söz konusu enerji ticareti, ticari gelir sağlamak adına yahut ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını ihracatçı ülkelere transit ülke servisi sağladığı için indirimli satın alması adına önemli bir fırsattır.

Bu ülkeler için enerji güvenliği konuları, transit hizmet sağladığı enerji kaynaklarının sevkiyatının ve akışının istikrarını sağlamak ve bu ticareti kendi yararına çevirmek gibi başlıklara sahiptir. Enerji sevkiyatının güvenliği açısından transit ülkelerin güvenilirliği de bu ülkedeki güvenlik durumu da önem arz eder zira bu ülkeler söz konusu ülkelerin enerji ticaretinde de bir nevi kontrol mekanizmalarıdır ve ellerindeki kontrolü söz konusu ticaretten güç devşirmek yahut daha fazla kar sağlamak adına kullanabilirler(A.g.e., s. 37). Herhangi bir anlaşmazlık durumunda enerji ticaretini sekteye uğratabilecek imkânlarla sahiplerdir. Ukrayna ve Türkiye söz konusu transit ülkelere örnektir. Asya ile Avrupa

arasında bir köprü özelliğine sahip Türkiye bu özelliği sayesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Türk Akımı gibi uluslararası enerji trafiğine katkı sağlayacak projelere katılım sağlayabilmiştir. Rus, Azeri ve Türkmen gazının Avrupa'ya ulaşması açısından Türkiye önemli bir istasyon/yol güzergâhı potansiyeli barındırmaktadır.

1.3. Enerji-Politika İlişkisi

Enerji ve politika ilişkisinin temelinde devletler ve uluslar üstü kuruluşlar bulunmaktadır. Zira günümüzde dünya fiziki sahayı bölgeselleştirerek siyasi sınırlar ile ayıran devlet adı verdiğimiz siyasi organizasyonlar tarafından yönetilmektedir. Dünyadaki enerji kaynaklarının büyük bir çoğunluğu devletlerin sahip oldukları milli enerji şirketleri ya da devlet-özel teşebbüs iştiraki ile oluşturulan şirketler tarafından yönetilmektedir. Örneğin dünyadaki petrol rezervlerinin yaklaşık %80'i doğrudan devletlerin kurup yönettiği milli petrol şirketlerine aittir (Luft & Korin, a.g.e., s.342). Dolayısıyla genel bir ifade ile günümüzde enerji kaynakları ve enerji ticareti devletlerin kontrolü altındadır, politikanın bir unsuru haline gelmiştir. Enerji kaynaklarının politik bir araç ve amaç olarak kullanılması da olarak enerji politikalarının oluşmasına sonuç açmıştır. Coğrafi bir unsurun doğrudan ya da dolaylı olarak siyaset biliminin içine girip, siyasi yaşamı bu derece etkilemesi enerji kaynaklarını ve buna bağlı olarak enerji güvenliği ve enerji politikası kavramlarını siyasi coğrafyanın inceleme alanına sokmaktadır.

Tekrar enerji politikalarına geri dönersek; enerji güvenliği başlığımızda da bahsettiğimiz üzere her ülke kendi enerji güvenliğini sağlamak adına zaruri olarak enerji politikaları oluşturmaktadırlar. Daha önce de belirttiğimiz üzere dünya üzerindeki enerji kaynaklarının her coğrafi alanda eşit bir şekilde bulunmaması ve sınırlı olması, bu kaynakların yeterli bulunmadığı ülkeler için gerekli enerji kaynaklarının keşfi için çalışmalarına, tartışmalı rezerv alanları için mücadele etmelerine ve ucuz enerji alımı için enerji kaynakları açısından zengin olan ülkeler ile olan ilişkiler kurmalarına zorlamaktadır. Zira aynı durum enerji üreticisi ülkeler için enerji kaynaklarını politik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda uygun fiyata satabilecekleri potansiyel pazarlara

ulaşmaya ve mevcut pazarlar üzerinde rekabete zorlamaktadır. Böyle bir düzlemde, dünyadaki ülkelerin kendi enerji güvenliklerini sağlamak için birbirleriyle mücadele yahut ortaklık için olsun diplomatik münasebetlere girmesini elzem kılmaktadır, dolayısıyla bu ülkeler enerji güvenlikleri için kendi enerji politikalarını geliştirmek zorundadırlar ve geliştirmektedirler. Harunoğulları'nın da öne sürdüğü üzere enerji politika ilişkisi sadece rezerv alanlarını değil enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları da kapsamaktadır (Harunoğulları, 121-137). Dolayısıyla coğrafi unsurlardan bağımsız bir enerji politikasından bahsedilemez ve bir coğrafi unsur olarak enerji kaynakları söz konusu enerji politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bu durum da enerji kaynaklarının siyasi coğrafya açısından önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

lkeler enerji politikalarını geliştirirken, geliştirdikleri politikanın merkezinde enerji kaynakları ve bu enerji kaynaklarına sahip yahut bu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan diğer ülkeler yatmaktadır. Dolayısıyla diğer ülkeler ile münasebet kaçınılmaz bir durumdur, zira bu durum sebebiyle, enerji coğrafyası ve enerji politikası uluslararası ilişkiler araştırmacılarının önemli araştırma konularından birisidir. Her ne kadar siyasi coğrafya ve uluslararası ilişkiler birbirinden farklı disiplinler olsa da Uluslararası İlişkiler alanındaki enerji politikaları çalışmaları, siyasi coğrafyacılara enerji kaynaklarının siyasi kurumlar üzerindeki etkisini gözlemlemek yahut siyasi kurumlar ve kişilerin gözünde enerji kaynaklarının durduğu noktayı anlamlandırmak adına oldukça faydalı olabilir. Bu tezin odak noktasında bir coğrafi unsurun(Enerji Kaynakları/Doğal gaz) iki devlet arasındaki ilişkilere olası etkileri yer almaktadır, dolayısıyla devletlerarası ilişkileri inceleyen uluslararası ilişkiler disiplininin enerji kaynakları ve enerji politikaları üzerine analizleri, coğrafya ve siyaset arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemek adına hayati önem taşımaktadır. Bu sebep ile aşağıda Uluslararası ilişkilerin kurucu tartışması olan İdealizm ve Realizm tartışmasına değinilerek bu kuramlar çerçevesinde enerji kaynaklarının ve enerji politikalarının analizi yapılmıştır.

1.3.1. Uluslararası İlişkiler Ve Enerji Politikaları

Birçok uluslararası ilişkiler uzmanı çağımızın modern ulus devletlerinin ve bu devletlerin arasındaki ilişkilerin, daha basit bir tabir ile uluslararası ilişkilerin 1648 yılında 80 yıl ve 30 yıl savaşlarının bir sonucu olarak imzalanan Vestfalya Antlaşması ile ortaya çıktığını iddia etmektedir (Uğrasız, 2003). Ulus devletin bir realite olarak kabul edilip, ortaya çıktığı bu anlaşmadan sonra doğal olarak sosyal bilimler tarafından devlet olgusu incelenmeye alınmıştır. Uluslararası ilişkilerin sosyal bilimler içinde tek başına ayrı bir disiplin haline gelmesi de yaşanan büyük yıkımın da etkisiyle dünya savaşlarının sonuna doğru başlamıştır (Ateş, 2009). Zira yaşanan yıkım ve felaket ortamı doğal olarak herkesi bu tür büyük yıkımların ve savaşların önüne nasıl geçilebileceği üzerine düşüncelere itmiştir. Uluslararası ilişkiler içerisinde olan idealizm ve realizm tartışmaları da buradan türemiştir. Söz konusu idealizm ve realizm kuramları Uluslararası İlişkiler disiplininin kurucu yaklaşımları olarak görülmektedir (Çalış & Özlük, 2007).

Kullanıldığı alana ve disipline göre farklı anlamlar içeren idealizm temel anlamı ile bir ideale, sahip olup bu ideal uğruna kendini adama olarak tanımlanabilirken, felsefede idealizm gerçeğin fiziksel bir şekilde varoluşundan ziyade zihinde olduğunu savunur (Erkılıç & Himmetoğlu, 2015). Uluslararası ilişkilerde ise idealizm I. Dünya Savaşından sonra kalıcı barışın nasıl tesis edileceği sorusu üzerinde şekillenmiştir. İdealistler³ barışın tesisi adına atılacak adımlar önerine önermeler geliştirmiş, insanın doğasının iyi olduğunu savunmuşlar, uluslar üstü organizasyonların kurularak, gerekli hukuki yaptırımlar ile barışın kalıcı olarak tesis edilebileceğini savunmuşlardır (Çalış & Özlük, 2007).

Realist uluslararası ilişkiler uzmanları ise idealistlerin bu varsayımlarının ve sürdükleri argümanların II. Dünya Savaşı ile geçersiz kılındığını ifade etmişlerdir, zira idealistlerin önerdiği uluslararası toplum idealinin bir parçası olan Milletler Cemiyeti II.

³ Esasen idealizm, uluslararası ilişkilerde idealistlerin kendilerine verdikleri bir isim değildir. Bu isimlendirme E. H. Carr tarafından realizm karşıtlarını küçümsemek ve onları ütopyacı olmak ile ilişkilendirmek adına yazarın 1946 yılında yazdığı “The Twenty Years’ Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations” isimli kitabında ortaya atılmıştır (Carr, 1946). Kitabın 14. Sayfasında Carr modern entelektüelleri var olan gerçekliği anlamamak ve ütopyik hareketlerin liderleri olmak ile suçlamaktadır.

Dünya Savaşını engellemekte başarısız olmuştur (Uğrasız, 2003; Ateş, 2009) Realizmin doğuşu da yine bu sebeple II. Dünya Savaşının sonunu bulmaktadır, zira insanlar yaşanan yıkımdan sonra devletler hukukuna ve devletlerin ahlak sahibi organizmalar olduklarına dair inançlarını yitirmişler ve güç ve çıkar uğruna devletlerin her türlü yıkıcı eylemde bulunabileceğini düşünmeye başlamışlardır(Ateş, a.g.e., s.140). Uluslararası ilişkilerde realist düşüncenin temeli de burada yatmaktadır.

Realizme göre devletler, bireylerden oluşmaktadır ve nitekim bireylere benzemektedir; birey yani insan bencildir, çıkarları için yaşar ve güce karşı zaafı vardır dolayısıyla devletler de güç peşinde koşan, bencil ve çıkarları için var olan yapılardır(A.g.e., s. 143). Carr'ın da idealizm eleştirisinde belirttiği üzere(Carr, a.g.e., s.14), idealler üzerine devletleri ve davranışlarını yorumlamak en hafif tabir ile ütöpik olmaktır, dünyanın gerçeklerine aykırıdır zira devletlerden ahlaki normlara uymaları beklenemez ve devletler hayaller ile değil var olan salt gerçeklikler çerçevesinde yorumlanmalıdır (Beitz, 1999, s. 19-24).

1.3.1.1.Uluslararası İlişkilerin Realizm Ve İdealizm Kuramları Üzerinden Enerji Politikaları Analizi

Uluslararası ilişkiler tarihi boyunca realistler, neorealistler, neoklasikrealistler, idealistler vb. birçok kuramın destekçileri enerji politikaları üzerine analizler getirmişlerdir, her biri kendi ilkeleri çerçevesinde enerji kaynaklarının politika üzerindeki etkilerine ve uluslararası ilişkilerdeki konumuna dair açıklamalar getirip, görüşler belirtmiştir. Bir siyasi coğrafyacı olarak belirtmek isterim ki, bu kuramlar kapsamı itibari ile enerji politikalarını her yönü ile analiz etmekten yoksundur. Zira yine bu sebeple, her kuramının kendi çerçevesinden doğru analizini/yönlerini seçmek, enerji kaynaklarının uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini yorumlamak için ayrı ayrı bu kuramların penceresinden bakmak gerekebilir.

Örneğin realistlere göre dünyadaki doğal kaynakların ekonomik değerlerinin üzerinde bir stratejik değerleri vardır (Luft & Korin, 2009, s. 340). Zira dünya üzerindeki

enerji kaynaklarının eşit bulunmamasını ve sınırlı oluşunu düşündüğümüzde, bu önerme oldukça doğrudur. Bu nedenle enerji kaynakları çoğunlukla ihracatçı ülkeler tarafından bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır(A.e.). Ancak devletler her zaman ekonomik yahut politik çıkarları için hareket etmezler, bazen devletlerarası ilişkilere rasyonel olmayan değerler de girebilir. Devletlerin üzerinde durduğu ideolojik çizgiler, kültürleri ve bazen dinleri de dış politikaları özellikle enerji politikaları üzerinde etkili olabilir. Bu gibi hassas konularda devletler ekonomik yahut politik çıkarlarını bir tarafa bırakarak hassasiyetlerinin ağırlık kazandığı noktaları destekleyebilir, maddi çıkarlarına zarar verecek olsa bile bu çıkarın aksi yönünde hareket edebilirler. Zira Yom Kippur savaşında OPEAC ülkelerinin dini ve etnik hassasiyetlerini ön planda tutarak İsrail'e karşı Suriye ve Mısır'ı destekleyerek, en büyük müşterileri olmalarına rağmen İsrail'i destekleyen başta ABD ve Hollanda olmak üzere batı ülkelerine petrol ambargosu koymaları bu duruma bir örnek sayılabilir. Bu devletler, söz konusu ülkeler ile olan karlı antlaşmalardan feragat ederek Arap "kardeşlerini" desteklemek uğruna enerji piyasasındaki ortaklarına ambargo ilan etmiş ve borsanın çöküşüyle birlikte birçok ülkede petrol krizine yol açmışlardır. İşte burada klasik realizmin ön göremediği noktada idealistler devreye girerek, enerji politikası üzerindeki ideolojik, kültürel ve jeopolitik itici güçlerin kontrolünü azaltma eğilimi göstermektedirler zira idealistler liberal bir görüşle enerji pazarına/piyasasına inanırlar ve onlara göre pazarın ekonomi prensipleri ve kar maksimizasyonuna dayalı olması devlet yöneticisini de rasyonel kararlar almaya zorlar(A.e.). İdealistler marketin serbest bırakılmasından doğacak olan fiyat artışı riskini ise enerji güvenliğine olan bir tehditten ziyade talep düşüşünden kaynaklanan verimlilik artışı getirisiyle bir çözüm olduğunu iddia ederler(A.g.e., s. 341).

Cesnakas'ın bu konuya olan eleştirisi idealistlerin enerji piyasasının gelişim sürecine uzak oldukları için ütöpik görüşlere sahip oldukları yönündedir zira Cesnakas'a göre Realizm üniter politik birimlerin - devletlerin analizine dayanır, buna göre devletler, küresel olarak enerji ilişkilerini tanımlayan başlıca aktörlerdir ve devletler, enerji kaynakları üzerindeki kontrollerini uluslararası enerji şirketlerine, serbest piyasa mekanizmalarına veya uluslararası kuruluşlara kontrol vermek istemezler (Cesnakas,

a.g.e., s.33). Bununla birlikte yine Cesnakas'a göre enerji kaynakları herhangi bir moral değeri olmaktan ziyade maddi dünyanın fiziki materyalleridir bu sebeple bu alandaki çalışmalar materyalist ontoloji ve pozitivist epistemolojiye ihtiyaç duyar, dolayısıyla da enerji kaynakları üzerindeki çalışmalar idealizm değil realizm kuramı ile analiz edilmelidir. Bununla birlikte enerji kaynakları devletler için güç anlamına gelmektedir ve bu gücün idealizmin tasavvur ettiği gibi uluslar üstü mekanizmalara, piyasaya veya başka bir kuruma devri hangi kurum olursa olsun devletler için söz konusu değildir(A.e.).

Dolayısıyla enerji kaynakları, devletler için önemli bir dış politika aracıdır ve enerji kaynaklarının en önemli işlevi, doğru politikalar ile birlikte ekonomik refah ve kalkınma üzerinde doğrudan etkisinin olmasıdır(A.e.). Enerji kaynaklarının doğru enerji politikaları ile ekonomik gelişme ve halkın refahı üzerindeki etkileri Norveç, Suudi Arabistan, Katar gibi örnekler incelendiğinde açık olarak görülmektedir. Bununla birlikte enerji kaynakları devletler için oldukça önemli bir dış politika aracıdır, diğer ülkelerdeki nüfuz artırmak, politik olarak daha fazla güç elde etmek, askeri gücü artırmak, güvenlik üzerine yatırımlar yapmak gibi amaçlar için de kullanılabilir.

Çeşitli realizm kuramları da enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkilerde bir güç, güvenlik aracı olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin Klasik realizm kuramı merkezine gücü alarak, enerji kaynaklarının devletlerin diğer devletler üzerinde gücünü artırmak adına bir araç olarak kullanıldığını savunmaktadır (Waltz, 1979). Bu görüşe göre devletler insan doğasını yansıtırlar, insan ise bencildir, kendi çıkarı peşinde koşan bir canlıdır ve diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışır, dolayısıyla devletler için de nihai amaç güçtür, öncelikli olarak varoluşunu garantiye almak ve ardından diğer devletler üzerinde dominasyon sağlamaktır(A.g.e., s. 118).

Klasik realistler enerji kaynakları konusunda uluslararası ilişkilerde bütün devletleri memnun edecek bir anlaşma düzeyinin olmayacağını savunur, zira ihracat ve transit devletleri enerji kaynaklarından olabildiğince fazla güç ve nüfuz devşirmeye çalışacaklardır, (Cesnakas, a.g.e., s.36). Geçmişte Rusya ve Suudi Arabistan'ın defalarca yaptığı gibi diğer ülkeler ve uluslararası piyasalar üzerindeki nüfuzlarını artırmak adına

çıkarları uğruna enerji üretim miktarlarını yükseltebilirler ve düşürülebilirler(A.e.). Klasik realizm kuramının gözünden baktığımızda enerji kaynakları ihracatçı ülkeler için ekonomik ve politik bir silahtır ve devletlerin pek çok konuda diğer sahalar yani politik anlamı ile “bölgeler” üzerinde nüfuz sağlamasına ve yeri geldiğinde işgal gerçekleştirmesine araç yahut sebep olabilirler. Zira güç arzulanandır, güçlü olan gücünü artırmak için mücadele eder iken, güçsüz olan ise gücü ele geçirmenin peşindedir.

Neorealizm, klasik realizm gibi merkeze gücü alır ancak klasik realizmden farklı olarak kuramlarını insan doğası üzerine kurup, devletlerin davranışları ile eşleştirmez, uluslararası sistemin anarşik yapısından ötürü her devletin hayatta kalmak için gücü arzuladıklarını savunur (Lynn-Jones, 1998). Dolayısıyla enerji kaynakları devletin güvenliği için gerekli materyallerdir.

Savunmacı realizm devletlerin yayılmacılığının hedefinde güvenlik kaygılarının olduğunu öne sürmektedir ve devletlerin tehdit altında hissettikleri için çıkarları peşinde nüfuzlarını genişletmeye çalıştıklarını savunur (Zakaria, 1999). Bu teori kapsamında enerji kaynakları devletlerin güvenlik aparatlarının geliştirilmesi için devletler tarafından bir araç olarak kullanılabilir.

Jones, yukarıda alıntılarımız Zakaria’nın kitabı üzerine yayınladığı eleştiri yazısında Zakaria’nın savunmacı realizm ile birlikte bahsettiği ve devlet merkezli klasik realizm olarak tanımladığı kuramın aslında saldırgan realizmin bir varyantı olduğunu ileri sürmektedir (Lynn-Jones, a.g.e., s.160). Saldırgan realizm anarşik ve kaotik bulduğu uluslararası sistemde devletin kendini savunmak ve güvenliğini tesis etmek adına elde edebileceği kadar güç edinmeye çalışmak zorunda kaldığını savunmaktadır(Zakaria, a.g.e., s.33-34). Bu kurama göre enerji kaynakları, devletin askeri gücünü artırmaya yardımcı olduğu için oldukça önemlidir, zira devletin gücü, ordusunun gücüne bağlıdır(Cesnakas a.g.e., s.50). Saldırgan realizm güç ve karamsarlık konusunda klasik realizmin düşüncelerini paylaşmakla beraber, neorealizmin yapısal mantığını takip eder(Lynn-Jones, a.g.e., s.158). Cesnakas, enerji kaynağı tüketen ve transit geçen ülkelerin ithalatlara bağımlı olduklarını ve enerji kaynaklarını dış politikada bir araç

olarak kullanma konusunda çok sınırlı kapasiteye sahip olduklarını ve bu nedenle enerji kaynağı tüketen ve transit devletlerin çoğunlukla savunma durumunda olduklarını ileri sürer(Cesnakas, a.g.e., s.45).

Neoklasik realizm, neorealizmin titiz ve teorik görüşlerine ve klasik gerçekçilikte bulunan devlet yönetimin karmaşıklığı iddiasına dayanır (Taliaferro, Lobell, & Ripsman, 2009). Neoklasik kuram diğer realizm kuramları gibi kıt doğal kaynakların ve anarşinin hâkim olduğu sistemde, devletlerin güç ve güvenlik için sürekli bir mücadele içinde olduğunu savunur(A.e.). Realizm kuramlarında sıkça geçen anarşi kavramı, gerçek bir anarşiden ziyade evrensel bir iktidarın, devlet üstü tek bir gücün olmamasından kaynaklanan ve her devletin kendi başına buyruk hareket ettiği günümüz dünyasını tanımlamaktadır. Neoklasik realizme göre dış politika bağımlı bir değişkendir; bağımsız değişkenler ise uluslararası sistem, devlet adamlarının sistem algısı, devlet adamlarının devlet güç yetenekleri algısıdır, dolayısıyla dış politika, devletlerin bu konuda güç unsurlarını kullanma yeteneklerine ve enerji kaynaklarına bağlıdır ve bu denge devletin itici gücüdür (Cesnakas, a.g.e., s.46). Yurtdışında nüfuzu artırmak isteyen ülkeler dış politikada enerji kaynaklarını daha sık kullanmaktadırlar ve daha fazla devlet gücüne sahip ülkeler dış politikadaki enerji kaynaklarını daha aktif ve verimli bir şekilde kullanabilirler(A.g.e., s. 51). Daha fazla devlet gücü/daha efektif enerji politikaları çıkarımı, bir noktada otoriter rejimlerle yönetilen devletlerin modern ve demokratik hukuk devletlerine kıyasla devlet gücünü tek elde tutabildikleri için enerji politikasında daha rahat hamle yapma şanslarına sahip oldukları ve yine demokratik rejimlere kıyasla enerjiyi politik bir araç olarak herhangi bir iç kaygı yaşamaksızın kullanabilecekleri sonucunu vermektedir(A.g.e., s. 48). Zira enerji kaynaklarını politik ve ekonomik ajandaları için rahatça bir araç olarak kullanabilen Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinin demokratik bir hukuk devleti değil de diktatörlük veya neopatrimonyal⁴ otoriter rejimler ile yönetilen ülkeler olması tesadüfi değildir. Söz

⁴ Neopatrimonyal rejimler: kâğıt üzerinde demokrasi ile yönetilen ancak demokratik kurumları güçsüzleştiren ve işlevini baltalayan yolsuzluğa batmış kurumlar, bürokratlar ve demokratik kurumları etkisiz hale getiren otoriter ve diktatör “tek adam” kültürünün ülkeye hâkim olduğu rejimlerdir (Sehring, 2009).

konusu anti-demokratik rejimlerin gücünün enerji kaynaklarından sağladıkları zenginliğe ve bu zenginlik üzerinden politik ve askeri güç devşirebilme kapasitelerine dayalı olduğu iddia edilebilir.

Neoklasik realizmin bu enerji kaynakları analizi, bir coğrafi unsur olarak enerji kaynaklarının siyasi bir organizasyon devletin yönetim şekline ve işleyişine doğrudan etkisini inceleyip ortaya çıkarması açısından siyasi coğrafya için oldukça önemlidir. Esasen realizm kuramlarının enerji kaynakları üzerine gerçekleştirdikleri analizlerin tamamı söz konusu kaynakların siyaset ve devletlerarası ilişkiler ile olan ilgisini anlamak adına çok değerlidir, burada siyasi coğrafya uzmanlarına düşen görev, uluslararası ilişkilerin realizm kuramları doğrultusunda yapılan analizlerin tamamını sentezleyebilmesidir. Zira her kuram, enerji kaynaklarını kendi uluslararası ilişkiler okuma yöntemi ile değerlendirmektedir. Bu nedenle her kuramı, siyaset ve coğrafya ilişkisini anlamaya yönelik bir pencere olarak görmek ve birçok pencereden bu ilişkiyi incelemek siyasi coğrafya uzmanları için elzemdir. Bununla birlikte elbette realistlerin atladığı bazı konular da vardır. Zira realizm kuramı genel çerçevesi itibari ile güç odaklıdır, enerji kaynaklarını politik güç ile ilişkilendirme eğilimi taşır. Nitekim enerji kaynakları devletler için politik ve askeri güç olmaktan daha önce o devlette yaşayan vatandaşlar için bir ihtiyaçtır ve öncelik sırasında daima vatandaşların ihtiyaçları ilk sırada gelmektedir. Örneğin çağımızın en önemli enerji kaynaklarından doğal gazın en yoğun tüketim alanı askeri unsurlar değil, sivil tüketimdir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOĞAL GAZ: DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI VE ÖNEMİ

Doğal gaz veya basitçe gaz, yüzde 70–90 metan ve yüzde 0-20 bütan, propan ve etandır: Gaz, ham yağ veya hidrokarbonların bir karışımı olan basitçe yağ ile yakın bir ilişkiye sahiptir ve hem gaz hem de petrol, milyonlarca yıl boyunca dünyanın yüzeyinde çürütülen maddenin basınçlandırılması ve ısıtılması işlemi ile oluşturulur (Grigas, 2017). Petrolden temel farkı koku ve renk olmak ile birlikte petrolün aynı birimde sağladığı enerji bin kat daha fazladır(A.e.). Dolayısı ile petrol sağladığı enerji sayesinde daha çok askeri alanlarda ve taşımacılık sektöründe kullanılırken doğal gaz daha çok sivil kullanım içindir.

Kokusuz ve renksiz, “geleneksel” ancak temiz, kullanımı kolay, ömrü yüzyıldan uzun, nispeten basit ve homojen bir bileşim olarak tanımlıyor doğal gazı Pustišek ve Karasz (Pustišek & Karasz, 2017). Bu özelliklerine binaen sahip olduğu çoklu kullanım alanlarıyla da ayrı bir avantaj arz eder: ısınmadan, sanayiye, taşımacılığa, elektrik üretimine kadar birçok alan ve sektörde kullanılabilir bir enerji kaynağı doğal gaz. Bunun dışında doğal gazın sıvı hale getirildikten sonra tankerlerle ticareti dahi mümkündür. Ekolojik açıdan da doğal gaz, diğer fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında önemli çevresel faydalar sağlayan çevre dostu temiz bir yakıt olarak kabul edilir zira diğer fosil yakıtlarından daha az karbon içermektedir (Speight, 2019). Ayrıca Doğal gaz taşınması, depolanması ve kullanılması sırasında da diğer fosil yakıtlara nazaran çok güvenli bir enerji kaynağıdır.

Kullanımı diğer fosil kaynaklarına göre henüz yeni yaygınlaşan bu doğal gaz, dünyada kendisine olan artan talep ve tüketim doğrultusunda, günümüzde popülerliğini gittikçe artırmaktadır. Biz de bu başlık altında doğal gazın tarihi gelişimini, siyasi coğrafyadaki yerini, önemini ve devletlerarası ilişkiler üzerinde nasıl etkileri olabileceğini tartışacağız.

2.1. Doğal Gazın Tarihi ve Gelişimi

Fosil kaynaklarının endüstriyel alanda yaygın kullanımının geçmişine baktığımız zaman 19. Yüzyılı kömürün, 20. Yüzyılı ise petrolün yüzyılı ilan edebiliriz ancak 21. Yüzyılın başlarında sahneye oyunu değiştirecek yeni bir aktör olarak doğal gazın girdiğini reddedemeyiz.

Doğal gazın endüstriyel olarak yaygınlaşması 21. Yüzyılı bulsa da geçmişi çağlar öncesine dayanmaktadır. Ortadoğu’da İran’da ilk olarak 6.000 yıl önce keşfedildiği tahmin edilen doğal gazın, M.Ö. 200’lü yıllarda Çin’de kullanıldığı bilinmektedir (Mokhtahab, Poe, & Speight, 2006). İlk keşfinin bu kadar erken tarihte gerçekleşmesine rağmen doğal gazın Avrupa’da keşfi 17. Yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir, ticari olarak sahneye girmesi de yine Avrupa’da 18. Yüzyılı bulmuştur ancak yaygınlaşmamıştır. (Grigas, a.g.e., s.40). ABD’de ise doğal gazın keşfi 1626’da keşfedilmiş, ilk üretim William Hart tarafından 1821 yılında gerçekleştirilmiş ve ticari amaçlı ilk kullanım 1824’te olmuştur (Speight, Natural Gas: A Basic Handbook, 2007). Bununla birlikte bu tarihlerde doğal gazın kullanımı sadece ocaklar ve ısıtılma ile sınırlı kalmıştır.

Geçmişine baktığımızda doğal gazın gelişiminin önündeki ana engellerin hacim bazında petrole kıyasla daha az enerji üretmesi, ulaşım ve depolanma zorlukları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla doğal gaz sektörü ancak 1945 sonrasında boru hattı ağlarının ve depolama sistemleri teknolojilerinin gelişimi sayesinde hızla büyümüştür (Mokhtahab, Poe, & Speight, a.g.e., s.3). 1980’li yıllara kadar ABD dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi unvanını korumuş, sonrasında ise diğer ülkelerde yaşanan keşifler ve sektördeki gelişmeler sebebiyle Sovyetler, Kanada ve Birleşik Krallığın ardına düşmüştür(A.e.).

1980’lerde yaşanan yeni keşiflerle birlikte üretim oranı yüksek bir artış göstermiştir, örneğin Avrupa Ekonomik Topluluğunun 1970’lerdeki 102 milyar metre küplük doğal gaz üretimi 1980’de 197 milyar metre küpe ulaşarak neredeyse iki katına çıkmıştır(Grigas, a.g.e., s.41). Tabi bu miktar artan talep karşısında yeterli olmayacak ve bununla birlikte 80’li yıllarda oyuna Cezayir, İran ve Katar gibi yeni oyuncular dâhil

olacaktır. Özellikle İran ve Katar, Rusya'nın ardından dünyanın en büyük ikinci ve üçüncü gaz üreticisi durumundadır (BP, 2019).

Doğal gaz sektörünün gelişimindeki bir diğer kilometre taşı ise Katar'ın 1997'de Ras Laffan'da ilk ticari LNG tesisini kurmasıdır, sıvılaştırılmış doğal gazın tankerlerle ticaretinin başlaması Grigas'ın deyimi ile dünyayı "Modern Gaz Çağına" sokmuştur ve olası bir küresel bir gaz pazarının gelişimine ön ayak olmuştur(Grigas, a.g.e., s.42).

2.2. Doğal Gazın Bugünü: Dünya Doğal Gaz Görünümü

1998 yılında 130.8 trilyon olan dünya doğal gaz rezervi geçtiğimiz yirmi yılda gelişen teknoloji ve keşfedilen yeni doğal gaz yatakları sayesinde 196.1 trilyon metreküpe ulaşmıştır (BP, a.g.e., s.30). Özellikle Amerika, Ortadoğu ve Hazar Denizi'nde keşfedilen yeni gaz yatakları dünyanın toplam gaz rezervinin ve üretiminin artmasına sebebiyet vermiştir. Örnekle ifade etmek gerekirse 1998 yılında 39 trilyon metreküp olan Kafkasya bölgesindeki doğal gaz rezervleri 2008 yılında 45.9 trilyona ve 2018 yılında 62 trilyon metreküpe yükselmiştir(A.e.). Bu yükselişteki en büyük pay Türkmenistan'a aittir. Türkmenistan doğal gaz rezervleri son on yılda yaklaşık 9 katına çıkmıştır(A.e.).

Dünyadaki doğal gaz rezervlerini bölge bazında incelersek yıllar içerisinde Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerinin doğal gaz rezervleri artış göstermiştir 2018 yılına geldiğimizde bu iki bölgedeki doğal gaz rezervleri dünyadaki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin yüzde 70.3'ünü oluşturmaktadır(A.e.). Buna binaen dünyadaki doğal gaz rezervlerindeki artışa rağmen Avrupa kıtası tersi yönde bir eğilim göstermektedir. 1998'den bu yana Avrupa'daki doğal gaz rezervleri ve doğal gaz üretimi neredeyse yarı yarıya azalmıştır(A.g.e., s. 32). 2018 yılında 250 milyar metreküp doğal gaz üreten Avrupa kıtası, aynı yıl içerisinde 549 metreküp doğal gaz tüketimi yaparak ürettiğinin iki katı miktarında doğal gaza ihtiyaç duymuştur(A.g.e., s. 34). Ebetteki bu tüketim talebi dışarıdan alım ile karşılanmıştır. Avrupa'nın Fransa ve Almanya gibi gelişmiş devletleri doğal gaz tüketimlerini yıllar içerisinde sabit tutmuş veya düşürmüşlerdir buna karşılık Polonya ve Türkiye gibi gelişmekte olan devletlerin doğal gaz tüketimi yıllar bazında artış

göstermektedir. 2008 yılında 35.3 milyar metreküp doğal gaz tüketen Türkiye, 2018 yılına geldiğimizde tüketimini 47.3 milyar metreküpe çıkarmıştır(A.e.). Tüketimdeki bu yükseliş doğal gaz bulunan ev sayısının artışı ve gelişen sanayi ile açıklanabilir.

Bununla birlikte dünyadaki yeni doğal gaz kaynaklarının keşfi ile birlikte doğal gaz üretiminin ve yeni taşımacılık teknolojisi ile doğal gaz ticaretinin gelişmesi, dünya doğal gaz ticaretinde büyük bir artışa sebep olmuştur. Özellikle yeni LNG tesisleri ve LNG ticaretinin artması yeni doğal gaz marketlerinin doğmasına yol açmıştır.

Aşağıda, dünya doğal gaz görünümünün bölgeler bazında analizi yapılmıştır. Söz konusu bölgeler Kuzey Amerika, Orta ve Güney Amerika, Avrupa, Bağımsız Devletler Topluluğu(Eski Sovyet Ülkeleri), Ortadoğu, Afrika ve Asya Pasifik Ülkeleri olarak gruplandırılmıştır. Küçük Asya ve Avrupa kıtasında sahip olduğu toprak ile transkontinental bir devlet olan Türkiye ise BP raporuna istinaden BDT'den ayrılan Ukrayna ile birlikte Avrupa bölgesinde gösterilmiştir.

2.2.1. Kuzey Amerika Bölgesi

Kuzey Amerika son yıllarda doğal gaz üretimi ve ticareti konusunda öne çıkan bölgelerden birisidir. 1998 yılında 7 trilyon metreküp olan doğal gaz rezervleri, 2018'de iki katına çıkarak 14.1 trilyon metreküp olmuştur(A.g.e., s. 30). Bu rakam dünya doğal gaz rezervlerinin %7.1'ine tekâmül etmektedir(A.e.). Kıtada doğal gaz rezervi ve üretimi konusunda başı çeken ülke ABD'dir. Yine 1998 yılında 4.4 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunan ABD, 2018 yılına geldiğimizde söz konusu rezerv miktarını 11.9 trilyon metreküp doğal gaza çıkarmaktadır(A.e.). Kıtanın toplam doğal gaz üretimi ve toplam tüketimi yaklaşık olarak yıllık 1 trilyon metreküptür(A.e.). Bu rakamlar ile Kuzey Amerika bölgesi dünyada en çok doğal gaz üretimi ve tüketimi yapılan bölgedir. Tüketimde de üretimde olduğu gibi başat aktör ABD'dir. 2018 yılında 831.8 milyar metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştiren ABD, aynı yıl içerisinde 817 milyar metreküp doğal gaz tüketimi gerçekleştirmiştir söz konusu ülkede kişi başına düşen yıllık tüketim miktarı 2018 yılında 2 milyon metreküpe ulaşmıştır(A.g.e., s. 36).

Üretim ve tüketim oranlarındaki bu yükseliş ABD'nin doğal gaz ticaretine de yansımıştır. 2008'de yıllık ihracatı 26.2 milyar olan ABD'nin, 2018'deki toplam doğal gaz ihracatı neredeyse dört katına çıkarak 96.1 milyar metreküpe ulaşmıştır(A.g.e., s. 38). 2008 yılındaki 108.7 milyar metreküplük doğal gaz ithalatı ise 2018 yılında 79.5 milyar metreküpe kadar düşmüştür(A.e.). Bu tabloya bakarak açıkça diyebiliriz ki; geçtiğimiz 10 yılda Kuzey Amerika bölgesinin başat konumdaki ülkesi olan ABD doğal gaz ithalatçı ülke konumundan doğal gaz ihracatçı ülke konumuna yükselmiştir. ABD'nin daha derinlerde ve çıkarılması 90 öncesi dönemdeki teknolojilerinin yetersizliği sebebiyle gayet zor ve masraflı olan kaya gazını hidrolik kırılma yönteminde geliştirdikleri yeni teknolojik ilerlemelerle birlikte makul maliyetlerle çıkarmaya başlaması bu ülkedeki doğal gaz üretimini yüksek oranda artırmıştır. Bununla birlikte LNG depolama ve taşıma teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler ABD'nin sıvılaştırılmış doğal gaz ticaretinde yükselen bir yıldız olmasını sağlamıştır. 2008'den 2016'ya kadar geçen 8 yıl içerisinde yaklaşık 1 milyar metreküpten 4 milyar metreküpe çıkan ABD LNG ihracatı, 2016'dan 2018'yılına kadar olan 2 yıllık süre içerisinde yedi kat artarak 28.4 milyar metreküpe çıkmıştır(A.e.). Katar, Avustralya ve Malezya'nın ardından ABD dünyanın en büyük 4. LNG ihracatçısı konumundadır. 2018 yılında bir önceki yıla göre %65 artış gösteren LNG ihracatının önümüzdeki yıllarda daha da artacağı düşünülmektedir(A.g.e., s. 40). ABD'nin LNG ihracatının neredeyse yarısı Asya Pasifik ülkelerine yapılmaktadır. Güney Kore ABD'den en çok sıvılaştırılmış doğal gaz ihraç eden ülke konumundadır, Güney Kore'yi sırasıyla Meksika, Çin ve Japonya takip etmektedir(A.e.).

2.2.2. Orta ve Güney Amerika

Orta ve Güney Amerika'daki toplam doğal gaz rezervi yaklaşık 8.2 trilyon metreküptür ve bu rakam dünyadaki toplam doğal gaz rezervinin %4.2'sine tekâmül etmektedir(A.g.e., s. 40). Bölgede doğal gaz rezervi konusunda Venezuela lider ülkedir. Yaklaşık 6.3 trilyon metreküplük doğal gaz rezervi ile Venezuela tek başına neredeyse bölgedeki bütün doğal gaz rezervine eşit oranda bir doğal gaz rezervine sahiptir; Venezuela'yı 400 milyar metreküplük doğal gaz miktarı ile Trinidad ve Tobago

Cumhuriyeti ile 300 milyar metreküplük doğal gazı ile Arjantin takip eder(A.e.). Venezuela sahip olduğu doğal gaz rezervi bakımından bölge ülkelerinden oldukça ileride iken ekonomik ve politik sebepler ile bu fırsatlardan yararlanamamaktadır. Doğal gaz üretim miktarı bakımından Orta ve Güney Amerika bölgesinde 2018 yılında 176.7 milyar metreküplük doğal gaz üretimi gerçekleşmiştir; Venezuela yılda 39.4 milyar metreküp üretim elde eden Arjantin ve yılda 34 milyar metreküp doğal gaz üreten Trinidad ve Tobago Cumhuriyeti'nin ardından yıllık 33.2 milyar metreküplük üretimi ile üçüncü sırada gelmektedir(A.g.e., s. 32). Venezuela'nın söz konusu ülkelerin sahip olduğu toplam doğal gazın 10 katı daha fazla rezerve sahip olmasına rağmen üretimde bu derece geri kalması oldukça düşündürücüdür. Venezuela'nın durumu siyasi ve ekonomik istikrarın bulunmadığı ülkelerin sadece doğal zenginlikler sayesinde refaha ulaşabileceği tezini çürütür niteliktedir.

Bölgedeki doğal gaz tüketiminde ise Orta ve Güney Amerika ülkeleri 2018 yılında 168.4 milyar metreküplük doğal gaz tüketimi gerçekleştirmiştir(A.g.e., s. 34). Tüketimde liderliği yılda 48.7 milyar metreküplük tüketimi ile Arjantin üstlenmektedir ve Arjantin'i 35.9 milyar metreküp ile Brezilya ve 33.4 milyar metreküp ile Venezuela takip etmektedir(A.e.).

Doğal gaz ticaretinde genel itibari ile Orta ve Güney Amerika bölgesindeki ihracat rakamları, ithalat miktarından fazladır. 2018 yılında Orta ve Güney Amerika bölgesinden diğer ülkelere yapılan ihracat 29.3 milyar metreküp iken, toplam ithalat miktarı 22.1 milyar metreküptür(A.g.e., s. 38). Bölgenin en büyük ithalatçısı 10.5 milyar metreküp ile Brezilya'dır; Brezilya'yı 9.5 milyar metreküplük ithalatı ile Arjantin takip etmektedir(A.e.). Bölgedeki en büyük doğal gaz ihracatçısı ise yılda 16.8 milyar metreküplük ihracatı Trinidad ve Tobago ve yılda 13.4 milyar metreküplük ihracatı ile Bolivya'dır(A.e.). Bolivya'nın doğal gaz ihracatı Brezilya ve Arjantin ile sınırlı kalırken, Trinidad ve Tobago gelişmiş LNG tesisleri sayesinde ürettiği sıvılaştırılmış doğal gazı ihracat miktarı sırasıyla Orta ve Güney Amerika ülkelerine, Avrupa'ya, Asya Pasifik

lkelerine ve Kuzey Amerika'ya göndermektedir. Trinidad ve Tobago'nun en büyük müşterisi ise ili'dir(A.g.e., s. 40).

2.2.3. Avrupa

Yaklaşık 3.9 trilyon metreküplük doğal gaz rezervi ile Avrupa dünyadaki en az doğal gaz rezervine sahip bölgedir: 2018 itibari ile dünyadaki doğal gaz rezervlerinin sadece %2'si Avrupa'da bulunmaktadır(A.g.e., s. 30). Bununla birlikte dünyanın diğer bölgelerindeki doğal gaz rezervi yıllar geçtikçe artar iken Avrupa'nın doğal gaz rezervleri azalmaktadır. 2008 yılında 5.6 trilyon metreküp olan Avrupa'nın doğal gaz rezervleri son on yılda neredeyse yarı yarıya azalarak 3.9 trilyon metreküpe gerilemiştir(A.e.). Bölge içerisindeki birçok ülkeyi kapsayan bir siyasi organizasyon olan Avrupa Birliği lkelerindeki toplam gaz rezervi ise 1.1 trilyon metreküptür(A.e.). Norveç ve Ukrayna gibi AB yesi olmayan lkeler Avrupa kıtasının doğal gaz üreticileridir. 1998'de 3.5 trilyon metreküp olan bölge içi retim Bölgede doğal gaz rezervi açısından 1.6 trilyon metreküplük doğal gaz rezervi ile Norveç lider durumdadır; Norveç'ı 1.1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Ukrayna ve 0.6 milyar metreküp doğal gaz rezervi ile Hollanda takip etmektedir(A.e.).

Avrupa'da 2018 yılında 250.7 milyar metreküp doğal gaz üretilmiştir ve bölgedeki doğal gaz üretimi her geçen yıl bir önceki yıla göre daha da azalmaktadır(A.g.e., s. 32). Doğal gaz üretiminde liderliği yıllık 120.6 milyar metreküp ile Norveç stlenmektedir, Norveç'ı sırasıyla 40.6 milyar metreküp üretim ile Birleık Krallık, 32.3 milyar metreküplük üretim ile Hollanda ve 19.9 milyar metreküp üretim ile Ukrayna takip etmektedir(A.e.). Avrupa genelindeki üretimden AB ülkelerini çıkardığımızda AB'ye ye olmayan Avrupa lkelerinin doğal gaz üretimi ile AB ülkelerini geride bıraktığını görmekteyiz.

Yine Avrupa'da geçtiğimiz yıl 549 milyar metreküplük tüketim gerçekleşmiştir; Avrupa'da en çok doğal gaz üreten ülkeler sırasıyla 88.3 milyar metreküp tüketim ile Almanya, 78.9 milyar metreküp ile Birleık Krallık, 69.2 milyar metreküp ile İtalya ve

47.3 milyar metreküplük tüketim ile Türkiye'dir(A.g.e., s. 34). Bu sıralamadaki diğer ülkelerin doğal gaz tüketimi yıllar geçtikçe azalma eğilimi gösterirken Türkiye'deki doğal gaz tüketim miktarı yıllar geçtikçe artmaktadır. 2008'de 35.3 milyar metreküp doğal gaz tüketen Türkiye geçtiğimiz on yılda bu rakamı 47 milyar metreküp seviyesine çıkarmıştır(A.e.). Avrupa kıtasında 2018'de gerçekleşen 549 milyar metreküplük tüketimin 458.5 milyar metreküpü AB'ye üye ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir(A.e.). Alternatif enerji kaynaklarına yönelen ve bu alandaki yatırımlarını artıran AB ülkeleri Polonya hariç her geçen yıl fosil kaynakların tüketimini azaltmaktadır buna binaen doğal gaz tüketimi de yıllar geçtikte azalma eğilimi göstermektedir.

Doğal gaz ticaretinde Avrupa'nın konumunu incelediğimizde; 2018 yılında Avrupa bölgesinde 320.6 milyar metreküplük doğal gaz ithalatı gerçekleştiğini görürüz(A.g.e., s. 38). Bununla birlikte Avrupa bölgesinde gerçekleşen doğal gaz ihracat miktarı sadece 11.7 milyar metreküptür(A.e.). Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki; Avrupa doğal gaz ihtiyacının yarısından fazlasını dışarıdan alım yaparak gidermektedir ve Avrupa bölgesi ülkeleri çoğunlukla doğal gazda dışa bağımlı ülkelerdir. Dolayısıyla Avrupa'nın doğal gaz ticareti genellikle Avrupa'nın doğal gaz ithalatı anlamına gelmektedir. Avrupa'nın doğal gaz ithalatındaki en önemli aktör Rusya'dır. 2018 yılında var olan boru hatlarıyla Rusya'dan Avrupa'ya 193.8 milyar metreküplük doğal gaz satışı yapılmıştır; Rusya'nın en büyük müşterisi ile bu ülkenin Avrupa'ya yaptığı doğal gaz ihracatının dörtte birini oluşturan Almanya'dır(A.g.e., s. 41). Avrupa'nın ana ihracatçısı Rusya'yı yaklaşık 48 milyar metreküp ile Cezayir takip etmektedir; Cezayir'in en büyük müşterileri ise İtalya ve Türkiye'dir(A.g.e., s. 40).

LNG ise Avrupa'nın doğal gaz ticaretinde yıllar geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır zira Avrupa'nın doğal gaz ithalatının yüzde 23'ünü gemilerle taşınan sıvılaştırılmış doğal gaz ticareti oluşturmaktadır(A.g.e., s. 38). Avrupa'nın LNG ithalatı geçtiğimiz yıl bir önceki yıla göre %10 artış göstermiştir(A.e.). Avrupa'nın doğal gazı sadece LNG olarak ihraç etmektedir: 11.7 milyar metreküplük ihracatın tamamı sıvılaştırılmış doğal gazdır(A.e.). 2018 yılında Avrupa'nın en büyük LNG ithalatçı

lkeleri sırasıyla 15 milyar metreküp ile İspanya, 13.8 milyar metreküp ile Fransa ve 11.5 milyar metreküplük LNG ithalatı ile Türkiye'dir(A.g.e., s. 40). İlk üç sırayı paylaşan diğerklkelerin LNG ithalat miktarları önemli oranda bir değişiklik göstermezken Türkiye'nin LNG miktarı aynı süre içerisinde iki katına çıkmıştır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki Türkiye gelecek yıllarda Birleşik Krallık ve İtalya ile birlikte LNG ithalatında Avrupa'da ilk sıralarda yer alacaktır. Doğal gaz ithalatında Rusya'ya bağımlı kalmaktan kaçınan ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye için LNG ticareti önemli bir fırsattır ve Türkiye bu fırsattan yararlanmak adına yıllar geçtikçe LNG alımını artırmıştır ve ileride de Türkiye'nin LNG ithalatı artış gösterecektir. Avrupa'da LNG ihracatında ise Norveç başı çekmektedir; toplam ihracatın %57'si Norveç tarafından gerçekleştirilmektedir, geri kalan miktar ise çoğunlukla Avrupa'ya ihraç edilen doğal gazın başka ülkelere LNG olarak tekrar ihraç edilmesiyle meydana gelmektedir(A.e.). Avrupa'ya LNG ithal eden ülkelerin başında Katar gelmektedir; 2018 yılında Avrupa'ya 22.6 milyar metreküp LNG ihraç eden Katar'ı sırasıyla 12.5 milyar metreküp ile Nijerya ve 12.4 metreküp ile Cezayir takip etmektedir(A.e.). Katar, Cezayir ve Nijerya ayrıca Türkiye'nin de en büyük LNG sağlayıcılarıdır. Avrupa'nın en büyük LNG ihracatçısı Norveç hem boru hatları ile sağladığı doğal gaz ihracatının hem de LNG ihracatının neredeyse tamamını Avrupa'nın diğerklkelerine sağlamaktadır. Diğerklkeleri ise tekrar ihraç ettikleri sıvılaştırılmış doğal gazı çoğunlukla Asya Pasifik ülkelerine satmaktadırlar: Bölgede sırasıyla Avrupa'nın en büyük alıcıları Çin ve Güney Kore'dir(A.e.).

Sonuç olarak doğal gaz ithalatçısı olan bir bölge olarak Avrupa, enerjide dışa bağımlılığı azaltmak adına alternatif kaynaklara yönelmekte ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için alternatif boru hatları planları geliştirmekte ve LNG ticaretine ağırlık vermektedir. Özellikle son yıllarda LNG üretimini ve tesislerini oldukça artıran Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'nın artan doğal gaz talebini bir fırsat olarak görerek, Avrupa'nın doğal gaz ihracatçısı olan Rusya'nın yerini almayı planlamaktadır (US to EU: Our liquefied natural gas is more reliable than Russia's, 2019). Bu doğrultuda Nisan 2016'da LNG taşıyan ilk Birleşik Devletler tankerinin Avrupa'ya giriş yapmasından itibaren ABD'nin AB'ye olan LNG ihracatı %272 artış göstermiştir. (U.S. liquefied

natural gas exports up by 272% as EU and U.S. host High-Level Business-to-Business Energy Forum, 2019). Gelecek yıllarda Avrupa'nın LNG ticaretinin arttığını ve bölgeye gaz ulaştırmak için yeni boru hatları kurulduğunu görmemiz muhtemeldir. Zira son yıllarda Avrupa Birliği'nin sahip olduğu LNG terminallerinin sayısını 20'ye çıkarması ve Nord Stream 2 boru hattı projesi gibi adımlar da bu iddiayı desteklemektedir. Bu noktada denize veya okyanusa kıyısı olan veya diğer bölgeler ile Avrupa arasında geçiş noktası olma özelliğine sahip olan Türkiye gibi ülkeler, Avrupa'nın enerji güvenliği açısından önem arz etmektedir.

2.2.4. Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)

Başını Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ana mirasçısı Rusya'nın çektiği bu topluluğu yine eski SSCB ülkeleri oluşturmaktadır. Günümüzde ayrılan ülkelerle birlikte BDT'ye üye ülkeler alfabetik sıra ile Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya ve Tacikistan'dır. Bununla birlikte tam üyelikten çıkmasına rağmen Türkmenistan hala bu anlaşmaya ortak devlettir. Dolayısıyla BDT başlığı altında bu devletlerin doğal gaz görünümünü incelemekteyiz.

BDT bölgesi Rusya hariç nüfusa oranla en çok doğal gaz üretilen bölgedir: ve dünyadaki doğal gaz rezervinin %31.9'u bu bölgede bulunmaktadır(A.g.e., s. 30). Bu siyasi bölgede doğal gaz rezervi açısından önemli fiziki bölgeler Hazar Denizi ve havzası ile Rusya'nın Ural dağları bölgeleridir. Bununla birlikte Rusya sahip olduğu 38.9 trilyon metreküplük doğal gaz rezervi ile BDT devletleri arasında en çok doğal gaz rezervine sahip ülkedir; Rusya'yı son yılların yükselen doğal gaz üreticileri arasında olan Türkmenistan takip etmektedir(A.e.). 1998'de 2.5 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahip Türkmenistan son yıllarda yapılan keşiflerle birlikte 2018 yılında 19.5 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahip olmuştur(A.e.). Özellikle 2006'da keşfedilen Galkynysh gaz sahası dünyanın en büyük ikinci doğal gaz sahası olma özelliğini taşımaktadır (Raising China, sinking Russia, 2019). Türkmenistan'ın 5 milyonluk nüfusu ve yıllık doğal gaz tüketimine bakıldığında sahip olduğu gaz rezervinin bu ülke için ne kadar önemli ve devasa boyutta olduğunu anlamak mümkündür. Türkmenistan ile birlikte

sahip oldukları 1 trilyon metreküp civarlarında olan doğal gaz rezervleri ile Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan da bölgenin önemli ülkelerindendir(A.e.).

BDT bölgesinde 2018 yılında toplam 831.1 milyar metreküp doğal gaz üretilmiştir, bölgedeki doğal gaz üretiminde doğal gaz rezervlerinde olduğu gibi liderliği yıllık 669.5 milyar metreküplük üretimi ile Rusya Federasyonu üstlenmektedir; Rusya'yı sırasıyla 61.5 milyar metreküp üretim ile Türkmenistan, 56.6 milyar metreküp üretim ile Özbekistan, 24.4 milyar metreküp üretim ile Kazakistan ve 18.8 milyar metreküplük doğal gaz üretimi ile Azerbaycan takip etmektedir(A.g.e., s. 32). Türkmenistan'ın sahip olduğu doğal gaz rezervi ile doğru orantılı şekilde üretim gerçekleştirememesinin nedenleri sırasıyla iç tüketimin nüfusa bağlı olarak diğer ülkelere nazaran düşük oluşu, doğal gaz keşiflerinin yakın tarihlerde gerçekleşmesi ve bununla birlikte Rusya gibi gelişmiş doğal gaz taşıma ağına sahip olamayışı ile bunun doğrultusunda doğal gaz marketlerine ulaşamamış olması olarak sıralanabilir. Dolayısıyla buradan coğrafya adına şöyle bir çıkarım yapabiliriz; herhangi bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar kadar; bulunduğu coğrafi konumu ve fiziki coğrafyasının sahip olduğu tabii şartları da oldukça önemlidir. Bu amiller üretim sürecinden, satış aşamasına kadar bir ülkenin doğal gaz görünümünü tamamen etkileyebilir.

Doğal gaz tüketimine dair rakamlara baktığımızda ise bölgedeki toplam doğal gaz tüketiminin 2018 yılında 580.8 milyar metreküp olduğu görülmektedir ve yaklaşık 145 milyonluk nüfusu ile Rusya bölge ülkeleri arasında doğal gaz tüketiminde başı çekmektedir; yıllık 454.5 milyar metreküp doğal gaz tüketen Rusya'yı sırasıyla 42.6 milyar metreküp tüketim ile Özbekistan, 28.6 milyar metreküp ile Türkmenistan, 19 milyar metreküp ile Belarus ve Kazakistan ve 10.8 milyar metreküp tüketim ile Azerbaycan takip etmektedir(A.e.). Burada öne çıkan ülke son on yılda doğal gaz tüketimini oldukça artıran Türkmenistan'dır. Ülkenin doğal gaz sanayisinin gelişme göstermesi ve doğal gaz kullanımının yaygınlaşması bu artışa neden olarak gösterilebilmektedir.

Bölgedeki doğal gaz ticaretinde Rusya lider ülke konumundadır: 2018 yılında Rusya'dan diğer ülkelere yaklaşık 248 milyar metreküp doğal gaz ihracatı yapılmıştır(A.g.e., s. 38). Son 10 yılda Rusya'nın doğal gaz ihracat rakamları çok bir değişime uğramamıştır fakat LNG ihracatının oranı, boru hattı ile yapılan doğal gaz ihracat oranına karşı yıllar içinde gittikçe artış göstermiştir. 2009'da LNG ihracatına başlayan Rusya geçtiğimiz dört yılda yıllık LNG ihracatını 6 milyar metreküpten 24 milyar metreküpe çıkartarak dört katına katlamıştır(A.e.). Rusya'nın LNG ticaretindeki en büyük alıcısı yıllık 9.4 milyar metreküp ile Japonya'dır: Japonya'yı sırasıyla Tayvan ve Güney Kore takip etmektedir(A.g.e., s. 40). Geri kalan BDT ülkelerinin ise toplam doğal gaz ihracatı 2018 yılında 81.4 milyar metreküpe ulaşmıştır(A.e.). Bölgedeki diğer üretici ülkelerin herhangi bir denize veya okyanusa kıyısı olmadığı için LNG ihracatları söz konusu değildir. Coğrafi sınırlamaların bir ülkenin ekonomisine etkisi burada da açıkça görülmektedir. Boru hatları ile yapılan doğal gaz ticaretinde de Rusya bölgenin lider ülkesi konumundadır. Rusya'nın en büyük alıcıları AB'nin de içinde bulunduğu Avrupa ülkeleridir. Rusya'nın ana ithalatçıları Almanya, İtalya, Türkiye ve Belarus başta olmak üzere diğer BDT ülkeleridir(A.e.).

Yukarıda da istatistiklerle belirttiğimiz gibi, BDT ülkeleri dünyadaki doğal gaz üretiminin önemli bir kısmını elinde tutan ve genellikle doğal gaz ihtiyacı bakımından kendilerine yeten, buna ek olarak da doğal gaz ihracatçısı olarak öne çıkan ülkelerdir. Hazar Denizi Havzası ve Sibirya bu bölgedeki ana rezervlerin bulunduğu alanlardır. Coğrafi yakınlık sebebi ile BDT ülkelerinin müşterileri yine diğer BDT ülkeleri ve Avrupa, Çin ve Japonya'dır. Örneğin Rusya doğal gaz ihracatının büyük kısmını Avrupa ve Japonya'ya yaparken; Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan ise Çin'e gerçekleştirmektedir(A.g.e., s. 40). Çin'in en büyük doğal gaz ihracatçısı da yine Türkmenistan'dır(A.e.). Bu ülkenin sahip olduğu doğal gaz rezervi ile büyük bir kalkınma hamlesine girişeceği ortadadır, zira son yıllarda yapılan yatırımlara baktığımızda bunun emaresini görmekteyiz. Türkmenistan'ın 2030 yılı için gaz üretim rakamı hedefi yıllık 250 milyar metreküptür (Reclusive Turkmenistan ups 2030 natural gas target, 2019). Bu rakam şu anki üretimin yaklaşık 4 katına denk gelmektedir. Türkmenistan özellikle Güney

Asya ve Avrupa pazarına yoğunlaşmaktadır. 2015’de başlattığı Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) boru hattı projesi ve hala üzerinde çalışılan Trans-Kafkas boru hattı projesi bunun en büyük kanıtıdır. Özellikle Avrupa’nın enerji güvenliği açısından doğal gaz sağlayıcılarını çeşitlendirmeye sağlaması ve Rusya’nın etkisini azaltma hedefi doğrultusunda alternatif alıcılara yönelmesi Türkmenistan’ın geleceği açısından oldukça önemli bir fırsattır. Türkmen gazının Avrupa’ya olan potansiyel yolculuğunda en önemli duraklar Azerbaycan ve Türkiye’dir. Bu açıdan bu ülkeler için de Türkmen gazı ekseri önem arz etmektedir. Türkmenistan’ın bölgedeki en büyük rakibi Rusya ise Avrupa’ya gaz ihracatını artırmak adına yeni güzergâhlar ve boru hatları projeleri üzerinde çalışmaktadır. Özellikle Baltık Denizi üzerinden Almanya’ya doğrudan doğal gaz aktarımını sağlayacak Nord Stream 2, Türkiye’ye Karadeniz üzerinden gaz transferini sağlayacak TurkStream ve Blue Stream projeleri Rusya’nın Avrupa’ya sağlayacağı gaz akışını artırmaya yönelik çalışmalarına örnektir.

2.2.5. Ortadoğu

Ortadoğu dünya doğal gaz rezervlerinin %38.4’ünü barındırmakla beraber dünyada en çok doğal gaz rezervine sahip bölgedir: Bölgedeki toplam doğal gaz rezervi 75.5 trilyon metreküptür(A.g.e., s. 30). Ortadoğu’da doğal gaz rezervleri konusunda liderliği İran ve Katar üstlenmektedir: 32 trilyon metreküp doğal gaz rezervi olan İran’ı, geçtiğimiz yirmi yılda doğal gaz rezervi iki katına çıkarak 24.7 trilyon metreküpe ulaşan Katar takip etmektedir(A.e.). Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’da İran ve Katar’ın ardından yaklaşık 5 trilyon metreküplük doğal gaz rezervleri ile sahip olunan doğal gaz rezervleri açısından bölgenin önemli ülkelerindendir(A.e.). Levant Havzası ise barındırdığı yaklaşık 2 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile bölgenin önemli alanlarından birisidir (USGS, 2010). Ek olarak İsrail, Mısır, GKRY, Türkiye ve Lübnan’ın Doğu Akdeniz’de gaz arama çalışmaları hız kesmeden devam etmektedir zira bu sahada bulunan gaz yatakları doğal gaz ithalatçısı konumundaki İsrail’i ihracatçı statüsüne, LNG ihracatı yıllık 14 milyar metreküpten sıfıra inen Mısır’ı tekrar LNG ihracatçı ülke statüsüne getirmiştir. Örneğin keşfedilen Zohr sahasında üretime başlanmasından sonra

2017’de 1.2 milyar metreküp LNG ihracatı 2018’de neredeyse iki katına çıkarak 2 milyar metreküpe erişmiştir(BP, a.g.e., s.40) . İsrail’in ise sahip olduğu doğal gaz rezervleri bu ülkenin ve bölge ülkelerinin gelecek yıllardaki doğal gaz ihtiyacının temini açısından oldukça önemlidir.

Ortadoğu bölge ülkeleri 2018 yılında yaklaşık 688 milyar metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştirmiştir ve bölgedeki doğal gaz üretiminde liderliğini 2018 yılındaki 239.5 milyar metreküplük üretim ile İran üstlenmektedir; İran’ı 175.5 milyar metreküp ile Katar, 112.1 milyar metreküp ile Suudi Arabistan ve 64.7 milyar metreküp doğal gaz üretimi ile BAE takip etmektedir(A.g.e., s. 32).

Doğal gaz tüketimini azaltmaya çalışan Avrupa’nın aksine Ortadoğu ülkelerinin doğal gaz tüketimi yıllar geçtikçe önemli bir artış göstermiştir. Ortadoğu ülkelerinin ekseriyetinin gelişmekte olan ülkelere oluşması bunda önemli bir etkidir. Geçtiğimiz 10 yılda Ortadoğu’daki doğal gaz tüketimi neredeyse iki katına çıkarak 2018 yılında 553 milyar metreküpe ulaşmıştır(A.g.e., s. 34). 2018 yılında Ortadoğu doğal gaz tüketiminde de liderliği yine 112.1 milyar metreküp ile İran üstlenmekte, İran’ı sırasıyla Suudi Arabistan, BAE ve Katar takip etmektedir(A.e.). Bölgedeki ülkelerin Avrupa ülkelerine kıyasla gelişmekte olan ülkeler olmaları sebebiyle enerjiye olan talebin yüksek olması ve doğal gaz tüketiminin yeni yeni yaygınlaşması gibi etkenler sonucunda bölgenin doğal gaz tüketimindeki artış gerçekleşmesi oldukça normaldir.

Ortadoğu’nun gaz ihracatçısı olarak tanımlanabilecek bir bölgedir. 2018 yılında Ortadoğu’dan diğer bölgelere toplam 133.9 milyar metreküp gaz ihracatı yapılmıştır ve bu rakam on yıl önceki dönemin değerinin toplam iki katına eşittir(A.g.e., s. 38). Buradan bakılarak da Ortadoğu’daki gaz ticaretinin gelişimini yorumlamamız mümkündür. Bununla birlikte Ortadoğu bölgesinden diğer bölgelere yapılan gaz ticaretinin neredeyse tamamı LNG ihracatıdır. 2018 yılında Ortadoğu’dan diğer bölgelere toplam 125.8 milyar metreküp LNG ihracatı yapılmıştır ve söz konusu LNG ihracatının tamamına yakını ise 2018 yılında 104.8 milyar metreküp ihracat ile Katar tarafından gerçekleştirilmiştir; Katar’ı 13.6 milyar metreküp ihracat ile Umman ve 7.4 milyar metreküp doğal gaz ihracatı

ile BAE takip etmektedir(A.e.). LNG dışında boru hatları ile yapılan doğal gaz ihracatında ise LNG’de olduğu gibi Katar liderliği üstlenmektedir ve Katar’ın en büyük müşterisi komşusu BAE’dir. İki ülke arasında geçtiğimiz yıl 18.2 milyar metreküplük bir doğal gaz ticareti gerçekleşmiştir(A.g.e., s. 41). Yine geçtiğimiz yıl toplam 12.8 milyar metreküp doğal gaz satışı yapan İran’ın en büyük müşterisi 7.6 milyar metreküplük doğal gaz alımı ile Türkiye olmuştur(A.e.). İran Rusya’nın ardından Türkiye’nin en büyük doğal gaz sağlayıcısıdır.

Genel olarak Ortadoğu bölgesinde İran ve Katar doğal gaz ticaretinde bölge liderliğini götürmekle beraber birbirlerine rakiplerdir. Katar gelişmiş LNG tesisleri ve kurduğu ticaret ağı sayesinde hem LNG hem de boru hatları ile sağladığı doğal gaz ticaretinde İran’dan daha büyük bir ticaret hacmine sahiptir. İran dünyaya açılarak, dünya doğal gaz ticaretindeki payını artırmak adına İran-Umman boru hattı ve İran-Pakistan boru hattı gibi projelere girişse de, ABD ambargosu sebebiyle Katar’a kıyasla oldukça dezavantajlı durumdadır. Örneğin İran’ın Güney Asya pazarına açılmak amacıyla 1995’te Pakistan ile anlaşarak oluşturduğu İran-Pakistan boru hattı projesi ambargodan doğan dezavantajlı durumu açıklamak adına oldukça yerinde bir örnektir. İran’ın Pakistan ve Hindistan pazarına açılmasını sağlayacak bu proje, İran’ın kendi sınırları içerisindeki inşaat çalışmalarını bitirmesine ve Pakistan’a kendi payındaki inşaat faaliyetleri için 500 milyon dolar yardım teklif etmesine rağmen ABD ambargosu yüzünden sekteye uğramıştır (Janjua, 2019). ABD’nin uyarısıyla birlikte Pakistan antlaşmadan çekilmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar büyük umutlar beslense de İran-Umman boru hattının da aynı sonu paylaşması muhtemeldir. ABD’nin Türkiye’ye sağladığı “istisna” yahut “ayrıcalık” olarak tanımlanabilecek durum sayesinde İran’ın büyük miktarda⁵ doğal gaz ihraç edebildiği tek ülke Türkiye’dir. Ancak bu istisnanın diğer bir tabirle İran’dan doğal gaz alım izninin de, son yıllarda iyice gerilen ABD – Türkiye ilişkileri değerlendirildiğinde daha ne kadar süreceği de tartışılır durumdadır. Özellikle ABD ve NATO muhalefetine rağmen Türkiye’nin Rusya’dan S-400 hava savunma sistemlerini

⁵ Burada yıllık 5 milyar metreküpün üzerindeki doğal gaz ticareti kastedilmektedir.

satın almasının ardından ABD – Türkiye ilişkilerinin daha da gerileceği tahmin edilmektedir. Böyle bir tabloda İran'ın doğal gaz ticaretinin geleceği de çok parlak değildir. Dolayısıyla İran'ın doğal gaz ticaretinde önemli bir paya sahip olmasının tek yolunun ABD ile ilişkilerinin daha “normal” düzeylerde seyir etmesi ve buna müteakip İran üzerindeki ambargonun en azından hafifletilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.6. Afrika

Afrika kıtası bugün 1.2 milyarlık nüfusu ile Asya'dan sonra en fazla nüfusa sahip kıta olarak 14.4 trilyon metreküplük doğal gaz rezervi ile dünyadaki toplam doğal gaz rezervlerinin %7.3'üne sahiptir(A.g.e., s. 30). Kıtanın doğal gaz rezervlerinin %90'ı yani 13.1 trilyon metreküpü dört ülke arasında bölüşülmüştür. Kıtada en çok doğal gaz rezervine sahip olan ülkeler sırasıyla; 5.3 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Nijerya, 4.3 trilyon metreküp ile Cezayir, 2.1 trilyon metreküp ile Mısır ve 1.4 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Libya'dır(A.e.). Geri kalan 1.2 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ise kıtadaki çeşitli ülkeler tarafından paylaşılmaktadır.

Kıtadaki toplam doğal gaz üretimi ise 2018 yılında 236.6 milyar metreküptür ve bu rakam dünyadaki üretimin %4.8'ine eşittir(A.g.e., s. 32). Yıllık 92 milyar metreküplük üretim ile Cezayir kıtanın en büyük doğal gaz üreticisi iken, Cezayir'i yıllık 49.2 milyar metreküplük üretimi ile Nijerya, 58.6 milyar metreküp ile Mısır ve 9 milyar metreküp ile Libya takip etmektedir(A.e.). Libya yaşadığı iç savaş neticesi ile sahip olduğu doğal gaz üretim potansiyelini yeterince kullanamamaktadır.

Afrika kıtasının toplam doğal gaz tüketiminde ise Mısır 2018 yılında yaptığı 59.6 milyar metreküplük tüketim ile öne çıkmaktadır, Mısır'ı 42.7 milyar metreküp ile Cezayir ve 4.3 milyar metreküp doğal gaz tüketimi ile Güney Afrika takip etmektedir(A.g.e., s. 34). Kıtanın en büyük doğal gaz üreticilerinden Nijerya ve Libya'nın ise kayda değer bir doğal gaz tüketimi yoktur. Libya'nın doğal gaz tüketimindeki düşüş ülkenin içinde bulunduğu iç savaş, ekonomik ve buna bağlı insani gelişme durumu, hâlihazırda sahip olduğu düşük yoğunluklu nüfus ile açıklanabilir. Nijerya'nın 190 milyonluk nüfusuna

rağmen düşük doğal gaz tüketimi ise bu ülkenin iklimi ve gelişmişlik seviyesi ile doğru orantılıdır. Nijerya ekonomisi doğal gazın katkısıyla geliştikçe, ülkenin altyapısı, sanayisi ve insanların refahı da aynı doğrultuda sistemin işlevselliğine göre gelişme gösterecek ve doğal gaz tüketimi de dolayısıyla artacaktır. Bu sadece bir varsayım değil, gelişmekte olan bütün ülkelerde görülen bir durumdur.

Afrika'nın doğal gaz ticaret görünümü ise ihracat ağırlıklıdır. 2018'de Afrika'dan diğer ülkelere yapılan doğal gaz ihracatı 92.6 milyar metreküptür ve söz konusu doğal gaz ihracatının yarısından fazlası yani 54 milyar metreküp LNG transferidir(A.g.e., s. 38). Afrika'nın enerji ihracatında öncü ülke Nijerya'dır, 2018 yılında 27.8 milyar metreküp LNG ihracatı gerçekleştiren Nijerya'yı 13.5 milyar metreküp doğal gaz ihracatı ile Cezayir, 5.2 milyar metreküp ile Angola ve 2 milyar metreküp doğal gaz ihracatı ile Mısır takip etmektedir(A.g.e., s. 40). Nijerya'nın en büyük alıcısı Avrupa ve Asya Pasifik ülkeleridir. İspanya, Fransa, Hindistan ve Türkiye Nijerya'nın en büyük müşterilerindendir. Cezayir'in en büyük müşterisi ise Türkiye'dir. Türkiye'yi ise Fransa takip etmektedir. Angola ise çeşitli ülkelere LNG sağlamakla beraber, en yoğun LNG transferini Hindistan'a gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Afrika kıtasındaki LNG sektörünü besleyen ana ülkeler Fransa, İspanya, Türkiye ve Hindistan'dır(A.e.). Bununla birlikte bu kıtanın en büyük alıcısı kıta Avrupa'sıdır.

Afrika'nın ana LNG ithalatçısı ise aynı zamanda LNG ihracatı da gerçekleştiren Mısır'dır. Geçtiğimiz yıl 2 milyar metreküp LNG ihraç eden Mısır buna karşılık Katar ve Norveç başta olmak üzere çeşitli ülkelerden 3.2 milyar LNG ithal etmiştir(A.e.).

Afrika'dan kendi içine ve diğer bölgelere yapılan ihracatın geri kalanı ise boru hatları aracılığı ile gerçekleşmektedir. LNG sektörü hariç Afrika'nın en büyük doğal gaz ithalatçıları sırasıyla İtalya ve İspanya'dır. İtalya sadece geçtiğimiz yıl içerisinde Cezayir'den 16.3 milyar metreküp, Libya'dan ise 4.3 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir. İspanya ise Cezayir'den 16.6 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmiştir(A.g.e., s. 41). Rusya'nın ardından İtalya ve İspanya'nın en büyük doğal gaz sağlayıcısı Cezayir'dir.

2.2.7. Asya Pasifik

Dünyadaki doğal gaz rezervlerinin %9.2'si 18.1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunan Asya Pasifik bölgesinde bulunmaktadır ve bölgenin en çok doğal gaz rezervine sahip ülkesi 6.1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Çin Halk Cumhuriyeti'dir(A.g.e., s. 30). 1998'de 1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi olan Çin, geçen yirmi yılda doğal gaz rezervlerini neredeyse 6 kat artırmıştır; Çin'in ardından 2.8 trilyon metreküp ile Endonezya, 2.4 trilyon metreküp ile Malezya ve Avustralya bölgenin önemli doğal gaz rezervlerine sahip diğer ülkeleridir(A.e.).

Asya Pasifik ülkeleri, 2018 yılında toplam 631.7 milyar metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştirmişlerdir(A.g.e., s. 32). Söz konusu doğal gaz üretimi her geçen yıl artış göstermektedir. Bölgedeki doğal gaz üretiminde birinci sırada son 10 yılda doğal gaz üretimini ikiye katlayarak 161.5 milyar metreküplük doğal gaz üretimine ulaşan Çin yer almaktadır; Çin'i yaklaşık 130 milyar metreküp doğal gaz üretimi ile son 10 yılda üretimini üçe katlayan Avustralya takip etmektedir ve bu iki ülkeyi yıllık 70 milyar metreküp civarındaki üretimleri ile Endonezya ve Malezya takip etmektedir(A.e.). Bölge ülkelerinin son yıllardaki doğal gaz üretiminde yaşadıkları gelişim ele alındığında her yıl düzenli olarak üretim kapasitesini artıran Avustralya'nın ve Çin'in öne çıktığı görülmektedir.

Asya Pasifik ülkelerinin doğal gaz tüketimi istatistiklerine baktığımızda kıtada geçen yıl toplamda 825 milyar metreküp doğal gaz tüketildiğini ve doğal gaz tüketiminde ise birinci sırada 1.8 milyar nüfusuyla yılda 283 milyar metreküp doğal gaz tüketen Çin'i görmekteyiz; Çin'i 115 milyar metreküp ile Japonya ve 58 milyar metreküp ile Hindistan takip etmektedir(A.g.e., s. 34). Hindistan'ın ardından ise 55 milyar metreküp doğal gaz tüketimine sahip Güney Kore gelmektedir(A.e.). Çin'in doğal gaz üretimi son on yılda ikiye katlansa da buna karşılık olarak doğal gaz tüketimi son on yılda 3.5 kat artış göstermiştir(A.e.). Bu artışın önümüzdeki yıllarda da artacağı açıktır. Hindistan ise Çin'den sonra dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olmasına rağmen doğal gaz kullanımında Japonya'nın bile arkasında kalmaktadır. Hindistan'ın düşük doğal gaz

tüketiminin sebepleri Nijerya ile benzerlik göstermektedir. Genel olarak bakıldığında Asya Pasifik bölgesinde var olan doğal gaz bu bölge için yeterli miktarda değildir, dolayısıyla bu açığı kapatmak adına dış alımlara başvurulmaktadır.

Asya Pasifik bölgesindeki doğal gaz ticaretine göz attığımızda ise bölgedeki gaz tüketimi ve nüfusla doğru orantılı olarak ithalat rakamlarının ihracat rakamlarından oldukça yukarıda olduğunu görmekteyiz. Örneğin 2018 Yılında Asya Pasifik'ten kendi içerisine ve diğer bölgelere toplamda 193,4 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilmiştir ve yine aynı yıl içerisinde Asya Pasifik bölgesine diğer bölgelerden ve kendi içinden 396,9 milyar metreküp doğal gaz ithalatı gerçekleşmiştir(A.g.e., s. 38). Ortaya çıkan tabloya baktığımızda bölgenin doğal gaz ithalatının ihracat rakamlarını ikiye katladığı görülmektedir.

Asya Pasifik bölgesindeki doğal gaz ticaretinde LNG ağırlığı oldukça net bir şekilde görülmektedir. Bölgede geçen yıl gerçekleştirilen 193.4 milyar metreküplük doğal gaz ihracatının 164.5 milyar metreküpü LNG ihracatıdır ve sadece geriye kalan 28.9 milyar metreküplük doğal gaz ihracatı boru hatları ile gerçekleştirilmiştir(A.e.). İthalat rakamlarına baktığımızda da yine LNG ağırlığını görmek mümkündür: Asya Pasifik bölgesinin ithal ettiği 396,9 milyar metreküp doğal gazın 322.8 milyar metreküpü LNG ithalatı olarak gerçekleşmiştir ve sadece geriye kalan 74.1 milyar metreküp doğal gaz akışı boru hatları ile gerçekleşmiştir(A.e.).

Asya Pasifik bölgesinin en büyük LNG alıcısı Japonya'dır. Japonya 2018 yılında toplamda 113 milyar metreküp LNG ithal etmiştir ve Japonya'nın en büyük LNG sağlayıcısı Avustralya'dır, zira Avustralya'dan Japonya'ya geçen yıl toplamda 39.1 milyar metreküp LNG transferi gerçekleştirilmiştir(A.e.). Asya Pasifik ülkelerinin dışında sırasıyla Katar, Rusya ve BAE'de Japonya'nın diğer LNG sağlayıcıları arasındadır. Kıtadaki LNG ithalatında Japonya'nın ardından Çin ve Güney Kore gelmektedir. Çin geçen yıl toplamda 73.5 milyar metreküp LNG ithalatı gerçekleştirmiştir(A.e.). Japonya'da olduğu gibi Çin örneğinde de söz konusu ülkenin en büyük LNG sağlayıcıları sırasıyla Avustralya, Malezya ve Katar'dır(A.e.). Güney Kore'nin ise ana tedarikçileri

Japonya ve Çin'e benzer şekilde Katar ve Avustralya'dır(A.e.). Bununla birlikte ABD'de Asya Pasifik'teki LNG ticaretinde söz sahibi olabilmek adına Güney Kore, Çin ve Japonya pazarına yoğunlaşmıştır. ABD'nin 2018 yılında Asya Pasifik ülkelerine gerçekleştirdiği toplam LNG ihracatı 14.9 milyar metreküptür(A.e.).

Asya Pasifik bölgesindeki LNG ihracatında ise Avustralya öne çıkmaktadır. 2008'de Malezya ve Endonezya'nın ardından bölgenin en büyük 3. LNG ihracatçısı olan Avustralya geçtiğimiz 10 yıl içerisinde LNG ihracatını neredeyse 4 katına çıkararak birinciliği ele geçirmiştir(A.e.). 2018 yılında gerçekleştirdiği 91.8 milyar metreküp doğal gaz ihracatı ile Avustralya en yakın takipçisi olan Malezya ve Endonezya'nın toplam LNG ihracatının neredeyse iki katına ulaşmıştır(A.e.). Avustralya, Malezya ve Endonezya'nın gerçekleştirdiği LNG ihracat hamlelerinin neredeyse tamamı yine bölge içindeki ülkelere yöneliktir. İstisna sayılabilecek sadece iki durum vardır; bunlar Avustralya'nın BAE'ne ve Endonezya'nın Meksika'ya toplam ihracat rakamlarına kıyaslayınca oldukça önemsiz kalan ihracatlarıdır. Çin ve Japonya bölgedeki en büyük alıcılardır.

Kıtada boru hatları ile gerçekleşen normal doğal gaz ithalatında ise Çin ön plana çıkmaktadır. Çin 2018 yılında toplam 73.5 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir ve Çin'in LNG harici ana doğal gaz tedarikçisi geçen yıl bu ülkeye gerçekleştirdiği 33.3 milyar metreküp doğal gaz ihracatı ile Türkmenistan'dır(A.g.e., s. 41). Türkmenistan'ı sırasıyla Özbekistan, Kazakistan ve Myanmar takip etmektedir. Çin'in her geçen yıl artan tüketim rakamları ile birlikte devasa bir doğal gaz pazarına dönüşmesi, başta Türkmenistan, Rusya ve Avustralya gibi ülkelerin iştahını kabartmaktadır.

2.3. Doğal Gazın Yarını ve Önemi

Yıllar geçtikçe, devletlerin endüstriyel gelişmişlik seviyeleri ve buna bağlı refahı yükseldikçe dünyada doğal gaz tüketimi de artış göstermektedir. 2018 yılında birincil enerji kaynaklarının tüketimi %2.9 artış gösterirken bu artıştaki en büyük pay da bu artışa %43'lük oran ile en büyük katkıyı sağlayan ve geçtiğimiz yıla göre tüketim rakamları %5.3 artan doğal gaza aittir (BP, 2019). Diğer birincil enerji kaynaklarından çok daha

sonra bulunan doğal gaz geç gelişimine rağmen günümüzde yükselen tüketim rakamları ile devletler nazarındaki ihtiyacı ve ihtiyaçtan ötürü edindiği stratejik ve ekonomik önemi artırmaktadır. Enerji kaynaklarının bir politika amacı ve yeri geldiğinde bir dış politika aracı olarak kullanımının gösterdiği artışla birlikte, doğal gaz tüketiminin enerji kaynakları tüketimi içinde payını artırması, dolayısıyla devletlerarası ilişkilerdeki ekonomik ve politik konumunun yükselmesi anlamına gelmektedir. Artan tüketim oranları, talebe yönelik arzı karşılamak adına gaz üretiminin artmasına yol açmakta ve dünya gaz piyasasının yükselişe geçmesine sebep olmaktadır. LNG ticaretinin yaygınlaşması ve küresel gaz sektöründeki diğer değişiklikler sonucu dünya gaz piyasasının yükselmesi ve doğal gazın ülkeler arası ikili ilişkileri doğrudan etkileyen bir kaynak haline gelmesi, doğal gazın mevcut enerji politikasındaki statükoyu bozduğu ve oyunun kurallarını yeniden yazıyor olduğu yorumlarını da beraberinde getirmiştir (Grigas, a.g.e., s.8).

Burada söz konusu yorumların ne anlama geldiğini anlamak adına LNG ticaretinin gelişimine ayrı bir parantez açmak gerekiyor: LNG ticaretinin yaygınlaşmasından önce, doğal gaz ticaretinin neredeyse tamamı boru hatları ile gerçekleşiyordu, bu durum da doğal gaz ticaretini bölgesel kılmaktaydı. Örneğin; bir doğal gaz deposu olarak Rusya'nın gaz ihtiyacı olduğunda Akdeniz'deki müttefiki Suriye'ye doğal gaz sağlaması coğrafi nedenlerden ötürü fiziki olarak mümkün değildi. Bununla birlikte ABD'nin Avrupa, Ortadoğu ve Asya Pasifik'teki doğal gaz tüketicisi siyasi müttefiklerine boru hatları ile doğal gaz sağlaması da yine fiziki ve ekonomik olarak mümkün değildi. LNG ticaretinin gelişiminin önemi de işte burada yatmaktadır. Doğal gazın sıvılaştırılıp tanklara doldurularak gemiler ile ulaşımının sağlanması kıtalararası doğal gaz ticaretini mümkün kılmıştır. Zira son 10 yılda iki katı artış gösteren LNG ticareti her geçen yıl yükselişini istikrarlı bir şekilde artırarak devam etmektedir. (BP, a.g.e., s.39) LNG ticaretinin yaygınlaşması ile birlikte doğal gazın ulaşım ağının genişlemesi ve yeni doğal gaz rezerv keşifleri ile birlikte gün geçtikçe Rusya gibi tekelleşen doğal gaz üreticilerinin doğal gaz ticareti üzerindeki etkisi azalmakta ve alıcı seçeneği artan doğal gaz tüketici ülkelerin enerji güvenliği yükselmektedir. Doğal gazın geleceği hakkında

Yergin gibi uzmanların doğal gazın küreselleşmesi ve küresel bir doğal gaz piyasası oluşacağı gibi yorumlar yapması da yine bu sebeplerdendir (Yergin, 2011). Doğal gaz ticaretinin küreselleşmesi yolunda tüketim ihtiyaçlarını karşılamak ve doğal gaz piyasasında önemli bir yer edinmek adına devletler alt yapı yatırımları yapmakta, üretim ve ulaştırma teknolojilerinin gelişimini sağlamaya çalışmakta ve denize kıyısı olan devletler LNG tesisleri kurmaya ve hali hazırda var olan ülkeler de LNG tesislerinin sayısını artırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte doğal gaz ihtiyacı karşısında doğal gaz üretimi düşen Avrupa hala dünyanın en büyük doğal gaz pazarıdır ve Avrupa ile birlikte hızla yükselen tüketim rakamları ile birlikte Asya Pasifik ülkeleri de doğal gaz üreticisi ülkeler için çok büyük bir kar potansiyeli taşımaktadır. Artan doğal gaz üretimi ve gelişen LNG tesisleri ile birlikte ABD Avrupa'daki müttefiklerini Rusya'nın tekelinden kurtarmak ve Asya Pasifik pazarındaki payını artırarak bölgedeki nüfuz alanını geliştirmeyi hedeflemektedir, böylece ticaret savaşında karşı karşıya olduğu Çin'e karşı da bir avantaj kazanacaktır. Uluslararası Enerji Ajansı ABD'nin 2024 yılında dünyanın en büyük LNG ihracatçısı olacağını tahmin etmektedir (IEA: U.S. Will Be The World's Top LNG Exporter In 2024, 2019). Ancak Asya Pasifik pazarı ABD'ye bırakılmayacak kadar önemli bir pazardır. Rusya bu pazardaki payını artırmak adına geçtiğimiz aylarda Çin ile yıllık 36 milyar metreküplük doğal gaz akışını kapsayan büyük bir doğal gaz anlaşması imzalamıştır (Russia's Gazprom To Start China Gas Pipeline By December 1, 2019). Bu anlaşma Rusya'yı Çin'in en büyük doğal gaz sağlayıcısı yapacaktır. Genel olarak doğal gazın stratejik önemi arttıkça, doğal gaz üreticileri ve tüketicileri arasındaki siyasi ilişkilerin seyri üzerindeki doğal gaz etkisi de artış göstermiştir ve göstermeye de devam edecektir, zira Grigas'ın da dediği gibi: *"Eğer yeni bir gaz çağı geliyorsa, yeni doğal gaz jeopolitiği de gelen bu gaz çağının temelleri üzerinde yükselecektir."* (Grigas, a.g.e., s.7)

2.4. Doğal Gazın Politikası

Günümüz dünyasında birincil enerji kaynaklarından petrol ve kömürün doğal gazı nazaran taşınması daha kolay olması ve küresel marketin ve ticaretinin daha sağlam olması sebebiyle politik gelişmelerden doğal gazdan daha az etkilenmektedirler(A.g.e., s.

22). Doğal gaz ticareti ise yakın tarihe kadar sadece boru hatları ile taşınılabilmesi gibi ulaşım güçlükleri sebebi ile geçmişten bu yana bölgesel tekellerin elinde olmuş ve bu ülkelerin doğal gazı diplomatik bir araç ve yeri geldiğinde karşı tarafa doğrultacağı bir silah gibi kullanmalarına maruz kalmıştır. Dolayısıyla doğal gaz bir dış politika aracı olarak diğer birincil enerji kaynaklarından daha etkindir.

Devletlerin dış politikalarında bir araç olarak doğal gazın rolü yine bu devletlerin doğal gaz görünümüne bağlı olarak değişmektedir. Örneğin gaz ihracatçısı ülkeler için bu doğal gaz politikaları, arz politikasıdır, doğal gaz ithalatçısı ülkeler için doğal gaz politikası talep politikasıdır, transit ülkeler için ise bu transit politikasıdır(A.g.e., s. 21). Doğal gaz ticareti küreselleştikçe ve doğal gazı ulaşım kolaylaştıkça, doğal gaz alımında belli başlı sağlayıcılara bağımlı olan doğal gaz tüketici devletlerin bu bağımlılıkları da azalacak ve yeri geldiğinde bu durum doğal gaz sağlayıcı devlete karşı bir avantaja dönüşecek ve enerjide tekellere olan bağımlılığı azaltacaktır. Doğal gaz marketinin küreselleşmesi ve alıcının birçok sağlayıcı seçeneğine sahip olması doğal gaz ticaretinde merkeze alıcıyı yerleştirecek ve ihracatçıların doğal gaz marketindeki payını artırmak adına verdikleri mücadelenin kızışmasına sebep olacaktır.

Doğal gaz ticareti değişir ve gelişirken buna bağlı olarak enerji politikaları da değişim göstermektedir; doğal gaz pazarının gelişimi ile birlikte artık enerji politikaları eskiden olduğu gibi sadece ihracatçı ülkelerin lehine değildir zira artık ihracatçı ülkeler ayrıca gelir için pazarlarına veya ithalatçı devletlere de bağımlıdır(A.g.e., s. 23). Peki, artık daha da karmaşık ve çok değişkenli bir hal alan enerji politikalarında, ihracatçı ve ithalatçı devletlerin birbirlerine ne kadar bağımlı olduğunu ya da ileride olacağını belirleyecek değişkenler nedir? Bir coğrafyacı olarak benim görüşüm doğal gaz alıcısı ile satıcısı arasındaki bağımlılığı belirleyen ana değişkenlerin coğrafi unsurlar olduğudur. Örneğin ithalatçı ülkenin, kendisine doğal gaz sağlayan ülkeye olan bağımlılığı, söz konusu ithalatçı ülkenin coğrafi konumu ile doğrudan ilintilidir. Zira ithalatçı ülkenin deniz ticaret yollarına, uluslararası sulara ve diğer ihracatçı ülkelere olan coğrafi yakınlığı o devletin kendisine doğal gaz sağlayan ihracatçı ülkeye olan bağımlılığına etki etki

etmektedir. Bu durumu açıklamak adına Belarus-Rusya ve Türkmenistan-Çin örneklerini verebiliriz. Bir ithalatçı ülke olarak Belarus tek doğal gaz sağlayıcısı Rusya'ya bağımlı iken, Çin en büyük doğal gaz sağlayıcısı olan Türkmenistan'a bağımlı değildir ve hatta bilakis Türkmenistan Çin'e daha çok bağımlıdır. Zira Çin'in nüfusu itibari ile büyük bir Pazar olması, diğer doğal gaz üreticilerine ve dünya deniz ticaret yollarına yakınlığı elini güçlendirmektedir. Türkmenistan'ın ise günümüz itibari ile tek büyük doğal gaz müşterisi Çin'dir, söz konusu müşterisini kaybetmesi beraberinde büyük bir mali kaybı da getirir.

Konu Çin'den açılmış iken, ülkelerin dış politikalarında ve ikili ilişkilerinde doğal gazın etkisini gösteren güncel bir örnek daha vermek isterim. Geçtiğimiz günlerde BBC devasa bir çalışmanın ürünü olarak Çin'in 2015 yılında inşa ettiği ve yeniden eğitim merkezleri ismini verdiği toplama kamplarında yaklaşık 1 milyon kadar Uygur Türkünü ve diğer Müslüman azınlıkları esir tuttuğunu iddia ettiği bir haber yayınladı (China's Hidden Camps, 2019). Daha sonra ise BBC'nin ortaya çıkardığı bu durum karşısında 22 ülkeden oluşan bir grup BM İnsan Hakları Konseyi başkanına ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserine Çin'in Xinjiang'daki büyük gözaltı programına son verilmesi çağrısında bulunan bir mektup imzaladı (22 countries sign letter calling on China to close Xinjiang Uyghur camps, 2019). Bundan yaklaşık on gün sonra ise 37 ülke söz konusu mektuba karşılık Çin'in insan hakları alanındaki "kayda değer başarılarını" övdükleri ve "ayrılıkçılık" ve "terörle" mücadele etmek için Uygurların ve diğer Müslümanların gözaltına alınmasının gerekli olduğunu iddia ettikleri bir mektup gönderdi. Bir siyasi coğrafyacı olarak bu haber ilgimi çekti ve bu durumun analizini yapmak adına mektupları imzalayan ülkelere bir göz attım.

Çin'i eleştiren mektuba imza atan 22 ülke arasında Avustralya dışında Çin ile enerji kaynakları konusunda ticaret ilişkisi olan hiçbir ülke bulunmamaktadır. Diğer taraftan Çin ile doğal gaz ticaret bağları bulunan Türkmenistan, Myanmar, Katar, Umman, Cezayir, Angola, Mısır, Nijerya devletleri, Çin'i eleştiren bu mektuba karşı Çin'e destek ifadeleri içeren mektubu imzalamışlardır (Which Countries Are For or Against China's Xinjiang Policies?, 2019). Norveç ve beraberindeki birkaç devlet hariç, Çin ile doğal gaz

ticareti gerçekleştiren bütün ülkeler böyle büyük bir insan hakları ihlaline rağmen Çin'in yanında olmaktan çekinmemişlerdir. Uygurlar ile dini olarak bağı bulunan Müslüman ülkeler ve tarihi bağa sahip diğer Türk devletleri dahi bu insan hakları ihlaline tepki göstermek yerine ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda hareket ederek Çin pazarındaki mevcut paylarını korumak ve artırmak için Çin'in yanında yer almışlardır. Bu durum günümüzde doğal gazın devletlerarası ilişkiler üzerindeki artan etkisini bize göstermek adına oldukça önemlidir. Doğal gazın önemi gün geçtikçe yükselmektedir ve kazandığı stratejik değer onu devletlerarası ilişkilerde oldukça önemli bir araç haline getirmiştir. Bununla birlikte yine Çin ile doğal gaz ticaret ilişkisi olan ABD ve Çin'in Bir Kuşak, Bir Yol projesine katılım gösteren İtalya ile Yunanistan'ın Çin'i insan hakları ihlalinin ötürü eleştiren bu mektuba imza atmaması siyaset çevresi tarafından şaşırtıcı bulunsada esasen çok da sürpriz değildir. LNG ticaretinin neredeyse yarısını Asya Pasifik ülkelerine gerçekleştiren ABD için, en büyük üçüncü müşterisi olan Çin çok önemli bir pazardır. Ekonomik krizin sancılarını hala yaşayan Yunanistan'ın ve bu ülkenin ardından Avrupa'nın en sorunlu ekonomilerinden birisine sahip İtalya'nın ise Çin ile olan ekonomik ilişkilerinin geleceğini riske atmak istememesi çok da şaşırtıcı sayılmaz.

Buraya kadar birçok örnek ile doğal gazın devletler için önemini ve devletlerin dış politikaya nasıl etki ettiğini göstermiş bulunmaktayız. Bu durum beraberinde daha önce de Grigas'a atıfla belirttiğimiz Arz, Talep ve Transit doğal gaz politikalarını da beraberinde getirmiştir.

2.4.1. Arz Politikaları

Arz politikaları, doğal gaz ihracatçısı ülkelerin karşısında avantajlı konumda oldukları ithalatçı ülkelere karşı ulusal ekonomik, politik ve güvenlik çıkarlarını savunmalarını ve sürdürmelerini sağlar(Grigas a.g.e., s.24). Örneğin Rusya'nın Belarus ile ilişkileri Rusların arz politikaları doğrultusunda ilerler. Zira Belarus için masada başka bir tercih yoktur. Piyasadaki doğal gaz miktarı, karşı tarafın kontrolü altındadır, diğer ülkeyi anlaşılmaya zorlamak adına doğal gazı bir tehdit olarak kullanmaktan çekinmezler. Bununla beraber daha önce belirttiğimiz gibi coğrafya bu politikalar üzerinde de çok

önemlidir. Gaz üreticisinin pazarlara yakın olması ve rekabet hususunda diğer ülkelere karşı avantajlı olması gerekmektedir. Bir örnek ile belirtmek gerekirse, coğrafi ve siyasi açıdan büyük pazarlardan izole edilen İran ne kadar çok doğal gaz üretirse üretsin, alıcılara ulaştıramadığı sürece bu nafiledir ve söz konusu potansiyel alıcılar üzerinde etki alanını geliştirmesi ve kendi politikalarını tatbik etmesi beklenemez. Bununla birlikte Rusya'nın sahip olduğu coğrafya ve büyük pazarlara yakınlığı sebebiyle birçok ithalatçı ülke üzerinde kendi çıkarlarına uygun arz politikaları uygulama şansı vardır.

2.4.2. Talep Politikaları

Talep politikaları, doğal gaz ithalatçısı ülkelerin, ihracatçı ülkelere karşı avantajlı oldukları konum sebebiyle kendi ulusal ekonomik, politik ve güvenlik çıkarlarını savunmalarını ve sürdürmelerini sağlayan politikalardır(A.g.e., s. 26). Yine Grigas'a göre bu politikanın uygulanabilirliğini belirleyen üç ana faktör vardır bunlar gaz talebini karşılama yollarının çeşitliliği, ithalat hacmi ve pazar koşullarıdır(A.e.).

Örneğin ithalatçı devletin, söz konusu ithalat kaynağına dair sahip olduğu sağlayıcı çeşitliliği daha önce de belirttiğimiz üzere o devlet için ihracatçı ülkelere karşı bir avantajdır, zira söz konusu devlet istediği satıcıyı seçme ve diğerini saf dışı bırakabilme özgürlüğüne sahiptir(A.e.). Bu da yine daha önce açıkladığımız üzere söz konusu alıcı devletin coğrafi konumuna bağlıdır. Bununla birlikte yine geniş ithalat hacmine sahip ve birçok alıcı seçeneği bulunan ülkeler kendi talep politikalarını diğer devletlere dayatmak için avantajlı konumdadır. Çin örneğinde anlattığımız üzere coğrafi açıdan avantajlı olan bu ülkeler satıcılara kendi talep politikalarını dayatabilirler. Küçük ithalat hacmine ve doğal gaz ticareti tek satıcıya dayalı devletler ise satıcının arz politikalarını takip etmek zorunda kalırlar ve diğer bir faktör olan Pazar koşulları ise, doğal olarak söz konusu doğal gaz pazarındaki koşulların politikalara doğrudan etki etmesidir(A.e.). Doğal gazın talebinin arzdan yüksek olduğu ve dolayısıyla fiyatının yüksek olduğu bir senaryoda doğal olarak doğal gaz ihracatçısı ülke kendi arz politikalarını dayatma şansı bulacaktır. Diğer taraftan doğal gaz sektöründeki küreselleşme, LNG ticaretinin yaygınlaşması ve bununla birlikte kıtalararası doğal gaz

ticaretinin de mümkün kılınması ile birlikte piyasalarda doğal gaza ulaşım kolaylaşmaya başlamıştır. Piyasalarda artan doğal gaz alım imkânları, doğal gaz alıcısı ülkelerin lehinedir ve bu ülkelerin kendi talep politikalarını uygulamaya koymasını kolaylaştırır.

2.4.3. Transit Politikaları

Transit politikaları doğal gaz ulaşımında alıcı ile satıcı arasında köprü oluşturan transit devletlerin bu konumlarından kaynaklanan avantaj ile kendi çıkarlarını diğer devletlere karşı savundukları ve sürdürdükleri politikalar dizinidir(A.g.e., s. 30). Bununla birlikte transit ülkelerin kendi politikalarını dayatabilmesi için kendilerine alternatif oluşturacak diğer ulaşım yollarının varlığı ve durumu ile birlikte transit ülke olarak sahip oldukları doğal gaz görünümü de oldukça önemlidir. Zira Belarus örneğinde olduğu gibi çevresinde birçok alternatif ulaşım yolu olan ve doğal gaz temini konusunda Rusya'ya bağımlı olan bir devlet transit ülke konumuna sahip olsa bile kendi transit politikalarını uygulama gücüne sahip değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LEVANT HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARI

3.1. Levant'ın Tanımı, Coğrafyası ve Kısa Tarihi

Levant kelimesi olarak 15. Yüzyılda Fransızcadan diğer dillere geçmiştir: Levant Fransızcada yükselmek anlamına gelen “*lever*” kelimesinden türemiş ve güneşin doğuşunu ve doğuyu imgeleyen “*yükselen*” kelimesine karşılık gelmektedir (Oxford Dictionaries, 2019; Ediger, Devlen, & McDonald, 2012; Oban, 2007). Levant tek başına bir coğrafi alanı değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel olarak da bir bölgenin temsili için kullanılmaktadır.

Coğrafi olarak günümüzde genel anlamda Doğu Akdeniz’e kıyısı olan ülkeleri tanımlamak için kullanılan Levant Bölgesinin sınırları kuzeyde Amik Ovası, güneyde Sina yarımadasında bulunan al-Ariş Vadisi, doğuda Fırat Nehrini takip eden güzergâh üzerindeki Bişri Dağı, batıda ise Akdeniz’dir (Suriano, 2014). Maisels’e göre ise Levant Bölgesi Nil Nehri ile Fırat nehri arasında kalan coğrafi sahanın tamamını kapsamaktadır (Maisels, 2005). Harris ise Levant Bölgesini “Kilikya dağları ve Sina Yarımadası arasındaki Akdeniz kıyıları.” olarak tanımlamıştır (Harris, 2005). Her ne kadar farklı coğrafyacıların Levant Bölgesi olarak betimledikleri alan ve buna bağlı olarak çizdikleri sınırlar detaylarda çeşitli farklılıklara sahip olsa da genel itibari ile birbirleri ile örtüşmektedir: Batıda Akdeniz, Doğu’da Suriye ve Ürdün çölleri, Kuzeyde Amanos dağları ve Güneyde Sina Yarımadası(Bkz.: Harita 2.). Bununla birlikte hem coğrafi hem de kültürel/dini farklılıklarından ötürü, Levant Bölgesinin kuzeydoğu sınırlarının Fırat Nehri ve Bişri Dağından ziyade Nusayri dağları ve Asi nehri olarak değerlendirilmesi daha doğrudur.

Levant Bölgesi kendi içinde Kuzey ve Güney Levant olarak ikiye ayrılır: Lübnan ve ona paralel uzanan Anti-Lübnan dağlarının bittiği ve Litani nehrinin denize döküldüğü noktanın kuzeyi Kuzey Levant olarak adlandırılırken, güneyi ise Güney Levant olarak

adlandırılmaktadır(Suriano, a.g.e., s.10). Kuzey Lübnan dağlık bir coğrafyaya sahip iken, Güney Levant ise daha geniş kıyı bölgelerine sahiptir ve doğusunda Suriye, güneyinde Sina Çölü ve Ürdün’de yer alan Kuzey Arap Çölü ile çevrilidir(A.e.).

Harita 2: Levant Bölgesi⁶

Levant Bölgesindeki yerleşimlerin tarihi ise milattan öncesine kadar dayanmaktadır, örneğin M.Ö. 15.000 civarında, tarımın başlamasından dahi daha önce ortaya çıkan yerleşik veya yarı-yerleşik sayılabilecek Natüfyen kültürü Levant'ta ortaya çıkmıştır (Grosman, Munro, & Belfer-Cohen, 2008). Bölgedeki kentleşmenin ise Sami ırkının bölgeye gelişinden sonra, yaklaşık M.Ö. 3.000 yılları civarında başladığı iddia edilmektedir (Sekine, 1973). O çağdan günümüze Levant Bölgesi, Akadlara, Fenikelilere, Kenanlılara, Aramilere, Araplara ve birçok etnik unsura ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bronz Çağında ilk şehirler kurulmuş ve Demir Çağında bugünkü Yahudilerin soylarını dayandırdıkları İsrailoğulları kabileleri birleşerek Birleşik İsrail Krallığını kurmuşlar ve çağın son dönemlerinde ise tüm Levant Pers İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir (Sharon, 2014; Ostrer, 2012). Perslerden sonra M.S. 7. Yüzyıla kadar olan yaklaşık 1200 yılda sırasıyla Makedon İmparatorluğu, Selevkos İmparatorluğu, Roma Cumhuriyeti, Sassaniler, Doğu Roma İmparatorluğu gibi büyük uygarlıklar Levant'a hükmetmişlerdir. Bu süreçte bir diğer semavi din olan Hristiyanlık yine Yahudilik gibi Levant'ta ortaya çıkmış ve yayılmaya başlamıştır. M.S. 4. Yüzyıla gelindiğinde Roma resmi din olarak Hristiyanlığı kabul edecek ve Levant'ta ortaya çıkan bu inanç dünyayı değiştirecektir (Lewis, 2003).

7. Yüzyıla gelindiğinde ise bir başka tarihi dönüm noktası yaşanacak, Arap yarımadasından çıkan ve İslam olarak adlandırılan dinin Müslüman Arap takipçileri Muaviye'nin komutanlığında kısa bir süre içinde bütün Levant'ı ele geçireceklerdir (Lewis, 1996). Levant üzerindeki Arap hâkimiyeti Emevi, Abbasi ve Fatimi hanedanlıkları altında yaklaşık 500 yıl devam etmiştir (Harris, 2005).

⁶ (The University of Chicago, 2019)

11. Yüzyılın sonlarında ise Avrupa’da organize olan Hristiyan devletler ve prenslikler kutsal gördükleri Kudüs’ü Müslümanların elinden geri almak adına birbiri ardına seferler düzenlemişler ve Levant Bölgesi bu seferler neticesinde 13. Yüzyılın sonlarına kadar din savaşlarının merkezi ve hedefi olmuştur(A.e.). 11. Yüzyılda başlayan I. Haçlı Seferi ile Hristiyan güçler Müslümanlardan Kudüs’ü ele geçirseler de hâkimiyetleri kalıcı olmamış, Levant’taki Hristiyan Akka Krallığı’nın 1291’de yıkılmasıyla Haçlı seferleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Lewis, The Arabs in History, 1993). Bununla birlikte 13. Yüzyılda Levant Bölgesi din savaşları kadar Moğol İstilasından da nasibini almıştır: Bağdat’ın Moğollar tarafından istilasının akabinde Moğol güçleri fırsat buldukça Halep üzerinden Levant Bölgesindeki Müslüman güçlere saldırılarda bulunmuşlardır (Lewis, a.g.e., s.168).

Levant’ta yaşanan din savaşları sırasında yıkılan Fatımi Devleti’nin yerine önce 12. Yüzyılda Eyyubiler Devleti, Eyyubilerin yıkılmasının ardından da 13. Yüzyılda Memluk Devleti kurulmuştur (Lewis, 1996, s. 91). Lider kadrosu bakımından bu devletin bölgede hüküm süren daha önceki Müslüman devletlerinden farkı, yöneticilerinin Arap olmayışlarıdır. Örneğin Memluk Devleti’nde yönetici sınıfı Türk komutanlardan oluşmaktadır(A.g.e., s. 87). Memluklerin Levant Bölgesindeki iktidarları ise 200 yıldan fazla sürmüş ancak 16. Yüzyılın başında Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi ile sona ermiştir. Sultan Selim Mısır’a kadar ilerleyerek Osmanlıların 20. Yüzyıla kadar Levant’ın tek hâkimi olmasını sağlamıştır(A.g.e., s. 176). Osmanlı’nın egemenliği altında geçen 400 yılda Levant, geçmiş dönemlerine nazaran görece bir huzur ortamına kavuşmuştur(A.e.)

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulus-devlet ve ulusalcılık kavramları çerçevesinde gelişen milliyetçiliğin yükselmesi, buna bağlı olarak Avrupa’da dışlanan Yahudilerin Filistin’e göçü ve 20. Yüzyılın başında yaşanan I. Dünya Savaşı bölgesi Levant Bölgesinin kaderini tamamen değiştirmiş, bölgede Arap – İsrail çatışmasının temelleri atılırken Kuzey Levant Fransızların, Güney Levant ise Britanya’nın hâkimiyeti altına girmiştir. Kuzeyde Suriye ve Lübnan Mandası, Güney’de ise Filistin Mandası ve Transjordan

üzerinde Haşimi Emirliği kurulmuş, 1882-1922 arası Britanya işgali altındaki Mısır bağımsızlığını alarak Mısır Krallığını kurmuştur(A.g.e., s. 196).

II. Dünya Savaşı ve savaş sonrasında Lübnan'da dengeler bir kez daha değişmiş: Hatay I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkimiyeti altına girmiş, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail manda yönetimlerinden bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir(A.g.e., s. 209). Bununla beraber aynı yıl ilan edilen İsrail'in bağımsızlık kararı, hâlihazırda Yahudilerin bölgeye göçleri ve toprak elde etmeleri karşısında Yahudi yerleşimcilere öfke besleyen Arapların iç savaş sonucu yeni kurulan İsrail'e karşı savaş açmasına yol açmıştır(A.g.e., s. 197).

II. Dünya Savaşından günümüze Levant Bölgesindeki savaşların ekseriyeti Arap – İsrail çekişmesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir: Süveyş Krizi, Altı Gün Savaşı Yom Kippur Savaşı, 1982 ve 2006 Lübnan Savaşları yine Arap – İsrail anlaşmazlıkları sonucu gerçekleşen silahlı çatışmalardır.

Günümüzde ise modern devletler olarak Türkiye, Suriye, İsrail, Filistin, Ürdün ve Mısır'ın sahip olduğu coğrafi sahaların tamamının ya da bir kısmının üzerinde konuşlandığı Levant Bölgesi⁷, coğrafi olarak Afrika ile Asya arasında bir yol ve köprü görevi görmektedir. Tarımın ortaya çıktığı Bereketli Hilalin batısını oluşturan Levant Bölgesi geçmişte olduğu gibi bugün de birçok etnik unsura, semavi dinlere ve mezheplere ev sahipliği yapmaktadır. Bugün Levant Bölgesi, birçok kültürün, dinin, ideolojiye ve mezhebin bir arada yaşam alanı bulduğu ve dönem dönem birbirleri ile savaştıkları bir coğrafyadır.

Son yıllarda Levant Bölgesi yaşanan çatışma ve savaşların yanı sıra Levant Havzasında bulunan enerji kaynakları ile gündeme gelmektedir. Söz konusu Levant Havzası Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan 8 havzadan birisi ve Nil Delta Havzası ile birlikte en son yıllarda en çok keşif yapılan havzalardandır (EIA, 2019).

⁷ Bölgeye olan coğrafi yakınlığı ve sahip olduğu kültürel ve tarihi bağları sebebiyle Kıbrıs birçok uzman tarafından Levant Bölgesinin bir parçası olarak görülmektedir.

3.2. Levant Havzasındaki Enerji Kaynakları

Levant Havzası, Levant Bölgesinin coğrafi sınırlarının Doğu Akdeniz'deki yansımasıdır. Sınırları Ariş kentinin kıyılarından başlamakta ve Akdeniz içinden ilerleyerek Lazkiye kıyılarına ve Amik Ovasına kadar uzanmaktadır(Bkz.: Harita 1.). Levant Havzası günümüzde İsrail, Lübnan, Suriye ve Filistin'in kıyılarını ve bu ülkelerin münhasır ekonomik bölgelerini kapsamaktadır.

Günümüzde söz konusu havza üzerinde varlığı kanıtlanmış 11 adet doğal gaz rezervi bulunmaktadır(Bkz.: Tablo 1.). Bu doğal gaz rezervlerinin 9'u İsrail MEB'inde kalırken, geriye kalan rezerv alanlarından Afrodit Doğal Gaz Rezervi tartışmalı GKRY MEB içerisinde ve Gazze Deniz Doğal Gaz Rezervi ise Filistin yönetiminin MEB alanında bulunmaktadır.

Ülke	Rezerv Adı	Keşif Tarihi	Rezerv Miktarı	Üretime Başlama Tarihi
İsrail	Noa	1999	1.2 BCM	2012
İsrail	Mari-B	2000	45 BCM	2004
Filistin	Gazze Deniz R.	2000	28 BCM	-
İsrail	Dalit	2009	8 BCM	2013
İsrail	Tamar	2009	318 BCM	2013
İsrail	Leviathan	2010	605 BCM	2019-2020
İsrail	Dolphin	2011	2.3 BCM	-
GKRY	Afrodit	2011	129 BCM	-
İsrail	Shimshon	2012	5 BCM	-
İsrail	Karish-Tanin	2012-2013	12.5 BCM	-
İsrail	Karish North	2019	28 – 42 BCM	-

Tablo 1: Levant Havzasında Bulunan Enerji Kaynakları (EIA⁸, MOE⁹)

⁸ (EIA, 2019)

⁹ (Exploration History, 2019; MOE, 2019)

1920'lerden bu yana petrol ve doğal gaz aramalarının yapıldığı Levant Havzasında bulunan ilk önemli doğal gaz rezervi 1999 İsrail Münhasır Ekonomik Bölgesinde¹⁰ bulunan ve Filistin MEB sınırında bulunan Noa gaz sahası olmuştur. Toplamda 1.2 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahip olan bu sahanın keşfinden sonra 2000 yılında ise toplam 45 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahip Mari-B rezervi Aşkelon kentinin 30 km açıklarında, yine Filistin MEB sınırına oldukça yakın bir bölgede bulunmuştur (Exploration History, 2019). İsrail'in ilk doğal gaz üretim alanı da yine Mari-B sahasıdır. Burada üretilen doğal gazın tamamı iç kullanım için ayrılmış ve "Israel Electric" şirketine aktarılmıştır. Mari-B sahasında 2004 yılında üretimin başlamasının 8 yıl sonra da 2012 yılında Noa gaz sahasında üretime başlanmıştır (Noble Brings Noa North Gas Field On Stream (Israel), 2019). İsrail'in keşiflerinin yanı sıra yine 2000 yılında BG group tarafından Gazze Şeridi açıklarında yaklaşık 28 milyar metreküp civarında doğal gaz bulunmuştur ancak Arap-İsrail sorunu nedeniyle söz konusu sahada herhangi bir üretim çalışması yapılmamıştır (Henderson, 2019).

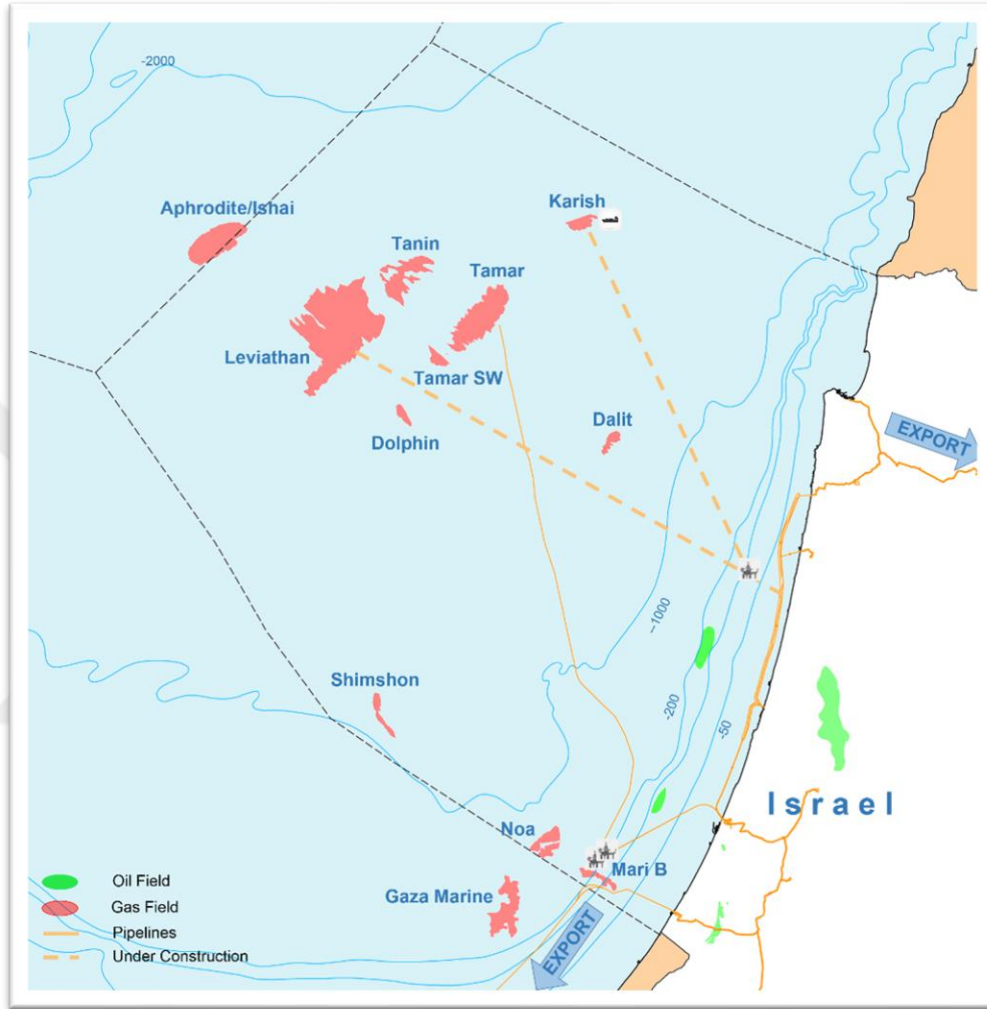
Mari-B sahasının keşfinin ve üretime geçişinin verdiği motivasyon ile İsrail doğal gaz arama çalışmalarını artırmış ve bu çalışmaların sonucunda 2009 yılında Noble Energy, Avner ve Delek enerji şirketleri o tarihe kadar Levant Havzasında keşfedilmiş en büyük doğal gaz rezervi olan Tamar doğal gaz rezervini keşfetmişlerdir. Hesaplamalara göre söz konusu gaz sahasında toplam 318 milyar metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır (Exploration History, 2019). Yine aynı yıl Tamar ile birlikte 8 milyar metreküp doğal gaz rezervi bulunduran Dalit doğal gaz sahası keşfedilmiştir. İki doğal gaz sahasında üretim 2013 yılında başlamıştır. 2010 yılına kadar keşfedilen Noa, Mari-B, Tamar ve Dalit doğal gaz sahalarında gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu İsrail'in enerji güvenliğini sağlamlaştırmak adına iç tüketime ayrılmıştır.

2010 yılına geldiğimizde ise Levant Havzasının bugün dâhil en büyük doğal gaz kaynağı olan Leviathan doğal gaz rezervi Hayfa kentinin 120 kilometre batısında Noble Energy ve ortakları tarafından keşfedilmiştir. 605 milyar metreküplük doğal gaz rezervine

¹⁰ Münhasır Ekonomik Bölge tezin geri kalanında MEB olarak anılacaktır.

sahip Leviathan sahası, tarihi boyunca doğal gaz ithalatçısı bir ülke konumunda olan İsrail'in bölgenin önemli doğal gaz ihracatçısı olma potansiyeline kavuşmasını sağlamıştır (Leviathan Gas Field, 2019). Söz konusu gaz sahasının üretim çalışmalarının son aşamaya geldiği bilinmekle birlikte üretimin 2019 sonu veya 2020 yılı içerisinde başlayacağı iddia edilmektedir.

2011 yılında ise yine Noble Energy ve ortakları Levant Havzası içerisinde kalan ve GKRY ve KKTC arasında tartışmalı olan 12. Parselin yakınlarında Afrodit adını verdikleri yaklaşık 129 milyar metreküplük doğal gaz rezervini keşfetmişlerdir. Bu keşif Leviathan ve Tamar'dan sonra Levant Havzasında gerçekleştirilen en büyük doğal gaz keşfidir. 2011 yılından sonra ise sırasıyla Dolphin, Shimson, Tanin, Karish, Karish North doğal gaz yatakları keşfedilmiştir(Bkz.: Harita 3.). Söz konusu yataklarda bulunan doğal gaz rezervlerinin toplamının yaklaşık 70-75 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir.

Harita 3: Levant Havzasında Keşfedilen Enerji Kaynakları¹¹

Toplamda yaklaşık 1 trilyon metreküp kanıtlanmış doğal gaz rezervi barındıran Levant Havzasında, İsrail Enerji Bakanlığının raporlarına göre daha henüz keşfedilmemiş yaklaşık 2.1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi yatmaktadır (MOE, 2019). Bu rakam dünyadaki toplam doğal gaz rezervinin yaklaşık %1'ine denk gelmektedir ancak bu durum, söz konusu doğal gaz kaynaklarının İsrail açısından ekonomik ve politik önemini elbetteki değiştirmemektedir (BM, a.g.e., 30). Zira kağıt üzerinde, dünya rezervlerine

¹¹ (MOE, 2019)

kıyasla önemsiz görünen bu rakam İsrail gibi küçük ve çevresi doğal gaz ithalatçısı ülkelerle çevrili bir devlet için oldukça önemlidir. Örneğin söz konusu doğal gaz rezervi, Avrupa kıtasındaki doğal gaz rezervlerini ikiye katlamaktadır. İsrail'in hesapladığı potansiyel doğal gaz rezervi, kendi doğal gaz kaynaklarının keşfi ile ekonomisi seviye atlayan Norveç'in ve Ortadoğu'nun en büyük LNG ihracatçısı Kuveyt'in sahip olduğu doğal gaz rezervinden daha fazladır. Bununla birlikte Levant Havzasındaki toplam doğal gaz rezervi Suriye, Lübnan gibi ülkeler kendi paylarına düşen alanlarda detaylı bir arama çalışması yapmadığı için tam olarak bilinmemektedir.¹² Dolayısıyla İsrail Enerji Bakanlığının vermiş olduğu bu rakam Levant Havzasının sadece İsrail münhasır ekonomik bölgesini kapsamaktadır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu 2010 yılında yayınladığı raporda yaptıkları araştırmalar sonucu Levant Havzasının tamamında toplam 3.5 trilyon metreküp potansiyel doğal gaz rezervi olduğunu tahmin ettiklerini belirtmişlerdir (USGS, 2010).

3.3. Levant Havzasındaki Enerji Kaynaklarının Hukuki Durumu ve Münhasır Ekonomik Bölgeler

Levant Havzasında gerçekleştirilen doğal gaz keşiflerinin ve süregelen arama çalışmalarının ekseriyeti söz konusu ülkelerin kara sularının dışında “Münhasır Ekonomik Bölge” olarak adlandırılan sınırlar içerisinde yürütülmektedir. Münhasır Ekonomik Bölge, 1982 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile devletlerin kendi karasularının başladığı noktadan itibaren 200 mile kadar olan alanda her türlü araştırma, ekonomik eylemler gerçekleştirme ve doğal kaynakları kullanma hakkına sahip olduğu coğrafi alanlara verilen genel isimlendirmedir (United Nations, 2019). Her devlet söz konusu sınırlara mutabık kaldığı sürece MEB ilan etme hakkına sahiptir; söz konusu ekonomik bölgelerin çekiştiği durumlarda ise devletler eşitlik temelinde ortak

¹² Lübnan hükümeti kendi münhasır ekonomik bölgelerinde yaklaşık 700 milyar metreküp doğal gaz rezervi olduğunu iddia etse de bu iddia yıllardır kanıtlanmamıştır. Dolayısıyla söz konusu iddia bilimsel bir önem arz etmemektedir.

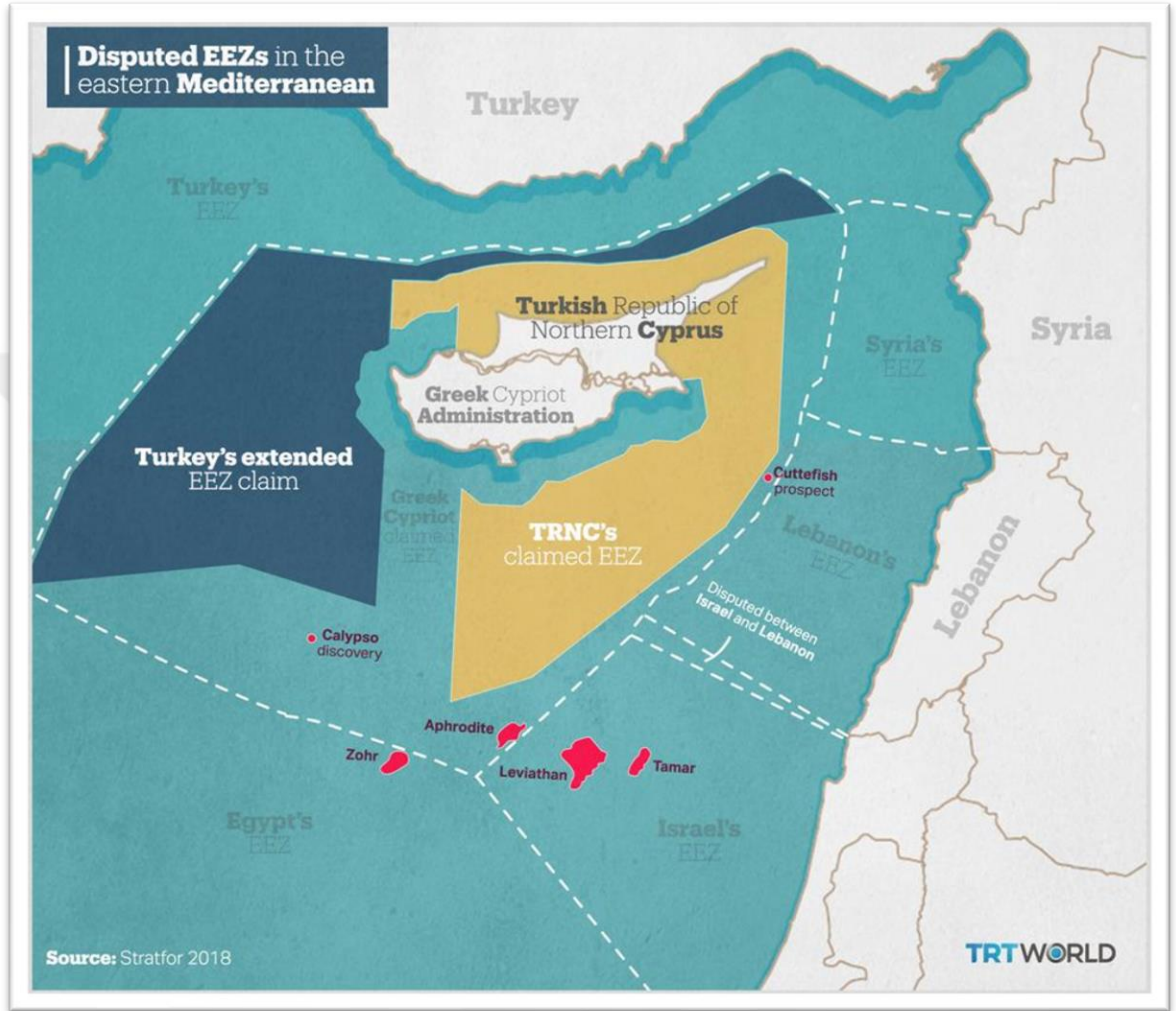
çıkarlarını gözeterek birbirleri ile anlaşma yoluna giderek kendi MEB alanlarını ilan ederler(A.g.e., s. 40).

Levant'ta 2000 yılında bulunan doğal gaz kaynakları, bölge ülkelerinin iştahını artırmış ve Doğu Akdeniz üzerindeki çeşitli hak iddiaları gündeme gelmiştir. Bölge ülkeleri, sırayla kendi münhasır ekonomik bölgelerini ilan etmeye başlamışlar ve bu da beraberinde bazı anlaşmazlıkları getirmiştir(Bkz.: Harita 4.).

Levant Bölgesinde MEB ilanında bulunan ilk ülke GKRY olmuştur. GKRY 2003, 2007 ve 2010 yıllarında sırasıyla Mısır, Lübnan ve İsrail ile MEB sınırlandırma antlaşmaları imzalamış ve bu ülkelerle birlikte kendi MEB sınırlarını ilan etmiştir (Yaycı, 2012). Mısır ve İsrail ile olan antlaşmaları geçerliliğini korur iken Lübnan ile olan antlaşması Türkiye'nin baskıları sonucu Lübnan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır (A.e.). GKRY'nin, adanın kuzeyinde bulunan Türklerin haklarını hiçe sayarak, Kıbrıs Devleti olarak böyle bir karar alması Türkiye – KKTC ve GKRY arasında gerilime sebep olmuştur. Bununla beraber söz konusu anlaşmazlık bugün de devam etmektedir.

Suriye ise yine GKRY gibi, kendi karasularını ve MEB sınırlarının ilanını 2003 yılında Birleşmiş Milletlere bildirmiştir (UN, 2019). Suriye'nin ardından Lübnan'da 2010 yılında kendi MEB sınırlarını Birleşmiş Milletlere iletmiştir ancak Lübnan ile İsrail'in ilan ettikleri MEB sınırları Lübnan-İsrail sınırının açıklarındaki 9 km'lik bir alanda çakışmaktadır(A.e.). Bu durum GKRY – Türkiye örneğinde olduğu gibi İsrail ve Lübnan arasında da bir gerginliğe yol açmıştır.

Türkiye ise BMDH sözleşmesini imzalamadığı gibi herhangi bir MEB ilanında da bulunmamıştır. Bununla birlikte GKRY'nin ilan ettiği MEB sınırlarını tanımamakta ve GKRY'nin bu ilanının Kıbrıslı Türklerin haklarını ihlal ettiğini savunmaktadır.

Harita 4: Levant Bölgesinde İlan Edilen MEB sınırları ve anlaşmazlıklar¹³¹⁴

¹³ (Gas Reserves in The Eastern Mediterranean, 2019)

¹⁴ (STRATFOR, 2019)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İSRAİL’İN GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

4.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri

Levant’ın güneyinde yer alan İsrail Devleti, 440 metrekaresi iç suları olmak üzere toplamda 20.700 kilometre karelik bir coğrafi alana hükmetmektedir (CIA, 2019; Metz, Israel: A Country Study, 1990).¹⁵ Batısında Filistin’in Gazze bölgesi ve Akdeniz bulunan İsrail’in kuzeyinde Lübnan, kuzeydoğusunda Suriye, doğu ve güneydoğusunda Ürdün, güneybatısında ise Mısır yer almaktadır. Bununla birlikte İsrail Lübnan’ın Şeba Çiftliklerini, Suriye’nin Golan Tepelerini, Filistin’in Batı Şeria ve Gazze bölgeleri olmak üzere toplam 7.477 kilometre karelik alanı işgal etmektedir(Metz, a.g.e., s.85).

İşgal toprakları haricinde İsrail dört ana coğrafi bölgeden oluşmaktadır(Bkz.: Harita 5.): Akdeniz Kıyı Ovası, Merkezi Dağlık Bölge, Ürdün Rift Vadisi ve Necef Çölü (A.e.). Bunlardan ilki nüfusun büyük çoğunluğunun toplandığı verimli ve nemli Akdeniz kıyı ovasıdır.

¹⁵ İsrail işgali altındaki Batı Şeria, Gazze, Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri bu rakama dâhil değildir.

Harita 5: İsrail Fiziki Haritası¹⁶

Akdeniz kıyı ovası kuzeydeki Lübnan sınırından güneydeki Gazze'ye kadar uzanır. Akdeniz Kıyı Ovası Gazze'de yaklaşık kırk kilometre genişliğindedir ve kuzeye doğru Lübnan sınırında beş kilometreye kadar daralmaktadır(A.e.). Nemli ve bereketli topraklara sahip Akdeniz Kıyı Ovası narenciye bahçeleri ile üzüm bağları ile ünlüdür. Ova uzandığı güney kıyısı boyunca Yarqon ve Qishon gibi birkaç küçük dere tarafından kesilmektedir(A.e.).

Kıyı ovasının doğusunda ise merkezi dağlık bölge yer almaktadır. Bu bölgenin kuzeyinde Yukarı Celile ve Aşağı Celile dağları ve tepeleri bulunur, Biraz daha güneyde

¹⁶ (Mapsofworld, 2019)

ise Samarya Tepeleri yer alır(A.e.). Kudüs'ün güneyinde ise Yahuda Dağları yer almaktadır. Merkezi dağlık alanlar ortalama 610 metre yüksekliğindedir ve bölgenin en yüksek dağı 1208 metre ile Meron Dağıdır(A.e.). Dağlık alanları doğudan batıya doğru kabaca kesen birçok vadi vardır. Bu vadilerin en büyüğü, Hayfa'nın güneydoğusundan Ürdün Nehri vadisine kırk sekiz kilometre uzanan ve en geniş noktasında on dokuz kilometre boyunca uzanan Yizreel Vadisidir(A.e.).

Merkezi dağlık bölgenin doğusunda ise Ürdün Rift Vadisi bulunmaktadır. Rift Vadisinin İsrail siyasi sınırları içerisinde kalan bölümünde Taberiye Gölü, Ürdün Nehri ve Lut Gölü yer almaktadır(A.e.). İsrail'in en uzun nehri yine söz konusu Ürdün Rift Vadisi üzerinden akan Ürdün Nehridir ve uzunluğu 322 kilometredir(A.e.). Hasbani, Dan ve Banyas nehirlerinin birleşmesiyle oluşan Ürdün Nehri İsrail Ürdün sınırı üzerinden ilerleyerek İsrail'in en önemli tatlı su kaynaklarından olan Taberiye Gölüne akmakta buradan ise yine sınır hattı üzerinden ilerleyerek Lut Gölü ile birleşmektedir(A.e.). Söz konusu Rift Vadisi Lut Gölünden sonra Arava Vadisi üzerinden Akabe Körfezine kadar ilerlemektedir(A.e.).

Daha güneyde ise 12.000 kilometrelik yüzölçümü ile Necef Çölü bulunmaktadır(A.e.). Sina Çölünün bir uzantısı olan Necef Çölü İsrail topraklarının yarısından fazlasını kapsamaktadır. Necef Çölü; Yahuda Dağları, Doğudaki Lut Gölü ve İsrail'in en güneyinde yer alan Eylat kenti arasında bir üçgen şeklinde durmaktadır.

İsrail, bölge bölge değişiklik gösterse de genel olarak uzun, sıcak, kurak yazlar ve kısa, serin, yağışlı kışlarla karakterize bir Akdeniz iklimine sahiptir(A.g.e., s. 87).

Bölgedeki iklim, Mısır'ın kurak subtropikal özellikleri ile Levant Bölgesinin nemli subtropikal iklim özelliklerini barındırır: Sıcaklıklar en soğuk olan Ocak ayında, 5 ° C ila 10 ° C arasında ve en sıcak ay olan Ağustos ayında ise 18 ° C - 38 ° C arasındadır(A.e.). Ülkedeki ortalama yağışların yaklaşık yüzde 70'i Kasım ve Mart ayları arasında düşmektedir, bununla beraber Haziran-Ağustos ayları genellikle yağmursuzdur(A.e.). Yağışların coğrafi dağılımı eşit değildir ve güneye doğru ilerledikçe yüksek oranda azalır: İsrail güneyinde yıllık ortalama yağış 100 milimetreden azdır,

kuzeyde ise yıllık ortalama yağış miktarı 1.128 milimetredir(A.e.). Yağış mevsimden mevsime ve yıldan yıla değişiklik göstermektedir ve yağışlar zaman zaman şiddetli fırtınalarda yoğunlaşarak erozyona ve sele neden olur(A.e.). Yağışlar Ocak ve Şubat aylarında Kudüs dâhil olmak üzere orta dağlık bölgenin yüksek kotlarında kar şeklinde olabilir(A.e.). Yıllık ortalama yağış miktarı 300 mm'den yüksek olan alanlar İsrail'in ekilebilir/tarım yapılabilir alanlarıdır ve İsrail topraklarının yaklaşık 3'te biri ekilebilir durumdadır(A.e.).

Bununla birlikte İsrail su kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir. Dolayısıyla su israfını önlemek adına birçok sistem geliştirmişlerdir, damla sulama sistemi bu sistemler arasında en ünlüsüdür (Sitton, 2019). Bununla birlikte coğrafyasının verdiği imkânlarla güneş enerjisinden de yararlanan İsrail, bölge ülkeleri arasında solar enerji kullanımında lider ülkedir.

4.2. Nüfus Coğrafyası Özellikleri

İsrail'in nüfusu 2019 Haziran ayı itibari ile toplam 9 milyon 36 bin kişidir (CBS, 2019). İsrail Nüfusunun %74'ünü Yahudiler oluşturuyorken, %20'sini de yaklaşık 1.9 milyon nüfus ile Araplar oluşturmaktadır (Israel's population tops 9 million, including 45% of world Jewry, 2019). Geriye kalan %6 civarındaki azınlık ise Arap kökenli olmayan Ortodoks Hristiyanlar ve diğer azınlıklardır. İsrail'in yıllık nüfus artışı %2'dir(A.e.). İsrail'de Arap azınlıklar genellikle ülkenin kuzeyinde yaşamaktadırlar.

Dünya Yahudi nüfusunun %46'sı İsrail vatandaşıdır; İsrail'deki yahudi vatandaşların %75'i İsrail doğumludur ve geri kalan İsrail Yahudilerinin büyük çoğunluğu ABD, Avrupa ve Etiyopya doğumlu İsrail vatandaşlarıdır(A.e.). İsrail'deki Yahudilerin geneli Aşkenaz, Mizrahi veya Sefarad Yahudileridir. Aşkenaz Yahudileri Orta ve Doğu

Avrupa kökenli, Mizrahi Yahudileri Ortadoğu ve Sefarad Yahudileri ise İspanya kökenlidir ve bununla birlikte İsrail'de Güney Amerika, Çin, Romanya ve Afrika'dan gelen yaklaşık 200 bin göçmen olduğu varsayılmaktadır(A.e.).

İsrail'in en kalabalık şehri yaklaşık 900 bin nüfus ile aidiyeti tartışmalı olan Kudüs'tür. Zira İsrail Filistin'e ait olan Doğu Kudüs'ü işgal altında tutmaktadır. Kudüs'ten sonra İsrail'in en kalabalık şehirleri Tel Aviv ve Hayfa'dır (CBS, 2019).

2018'e kadar İbranice ve Arapçanın resmi dil olduğu ülkede, 2018 de İsrail meclisinden geçirilen bir yasa ile İsrail'in tek resmi dili olarak İbranice belirtilmiş, Arapçaya ise özel bir statü tanınmıştır ('One more racist law': reactions as Israel axes Arabic as official language, 2019). Bununla birlikte Rusça ve Fransızca da İsrail'e Avrupa ve Rusya'dan göçen göçmenler arasında yaygın konuşulan dillerdendir.

İsrail üç semavi dinin de kutsal addettiği yerlerin ve yapıların bulunduğu bir ülkedir ve aynı zamanda üç semavi dinin de inananlarına ev sahipliği yapmaktadır. Ülkede çoğunluk olan Yahudilerin %49'u yakını kendisini seküler olarak tanımlamaktadır, geriye kalan Yahudilerin 29'u kendisini geleneklere bağlı, %13'ü dindar ve %9'u ise ultra-ordoks(Aşırı Dindar) olarak tanımlamaktadır (Pew Research, 2019). Bilgiye ulaşımın kolaylaştığı, sosyal medya araçlarının yaygınlaştığı küreselleşen dünyada yıllar geçtikçe sekülerleşen nüfus oranı daha da artış gösterecektir. Geriye kalan nüfusun %17'sinden fazlasını Müslümanlar, %2 civarını Hristiyanlar ve %1.6'sını da Dürzüler oluşturmaktadır(CIA, a.g.e.).

Eğitimin temel bir değer olduğu İsrail Levant Bölgesinin en eğitimli nüfusuna sahiptir (Geri & Marian, 2014). İsrailliler çocuklarının eğitime oldukça önem verdikleri gibi okul öncesi eğitim oldukça yaygındır. Örneğin çocukların okul öncesi eğitime başlama yaşı genellikle 3'tür. Ülkedeki üç yaş çocukların %86'sı herhangi bir okul öncesi eğitim kurumunda kayıtlıdır (OECD, 2019). İsrail'de eğitime diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça erken başlayan vatandaşların, eğitim seviyesi de bölgedeki ülkelerin oldukça üzerindedir. İsrail vatandaşlarının %46'sı Lisans veya Lisansüstü diplomaya sahiptir ve eğitimin üniversiteye kadar zorunlu olduğu ülkede nüfusun %85'inin en az Lise diploması vardır(A.e.).

4.3. Siyaset ve Hükümet Sistemi:

İsrail parlamenter demokrasi ile yönetilen bir hukuk devletidir. İsrail Meclisi “Knesset” adı verilen 120 sandalyeli bir meclistir ve meclis milletvekillerinin çoğunluk oylarını alan kişi Başbakan seçilir(CIA, a.g.e.). Ülkede başbakanın yanı sıra Cumhurbaşkanı da bulunmaktadır ancak Başbakan’dan farklı olarak çoğunlukla törensel ve sembolik bir önemi vardır, genellikle kanunları imzalamakla ve gerektiği vakitte af çıkarmak ile sorumludur(A.e.). İsrail’in güncel Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin ve Başbakanı ise makamındaki ikinci dönemini yaşayan Binyamin Netanyahu’dur.

4.4. İsrail’in Ekonomisi

İsrail ekonomisi Levant Bölgesinin en büyük ekonomilerinden birisidir. Dünya ülkelerinin gayri safi yurt içi hasılat (GSYİH) sıralamasında İsrail 9 milyonluk nüfusu ile 32. Sıradadır, kişi başına düşen yıllık milli gelir sıralamasında ise İsrail yıllık kişi başı 21. Sırada gelmektedir (IMF, 2019). İsrail vatandaşlarının kişi başına düşen yıllık milli gelirleri Levant Bölgesindeki diğer ülkelerden oldukça yüksektir. Bununla birlikte İsrail İnsani Gelişmişlik Endeksinde de 21. Sırada ve diğer Levant ülkelerinden yukarıdadır (UNDP, 2019). Refah seviyesi diğer bölge ülkelerinden yüksekte olan İsrail vatandaşlarının ortalama yaşam beklentisi ise erkekler için yaklaşık 81 yıl kadınlar için ise yaklaşık 85 yıldır (CBS, 2019).

İsrail ekonomisi büyüklüğünü, İsrail halkı ise refahını sahip oldukları yüksek eğitim düzeyine, inşa ettikleri modern altyapıya ve teknoloji sektöründeki gelişmişliklerine borçludur zira İsrail ABD ve Çin’in ardından en fazla ileri teknoloji şirketine sahip ülkedir (Geri & Marian, a.g.e., s. 55). İsrail sahip olduğu coğrafyanın dezavantajlarını avantaja çevirmiş; kaynakları kısıtlı olan bu küçük Levant ülkesi gelişen teknolojinin imkânlarını kullanarak, çalışkanlıkları ve yüksek eğitim seviyeleri ile bölgedeki diğer ülkelerin önüne geçmiştir.

İsrail’ Ekonomisi beş sektör tarafından idare edilmektedir: Tarım, İleri Teknoloji, Enerji, Sanayi, Turizm. İsrail’in ana ihracat ürünleri makineler, ekipmanlar, programlar,

işlenmiş elmaslar, tarım ürünleri, kimyasallar, tekstil ve giyim ürünleridir(CIA, a.g.e.). İsrail'in ana ithalat ürünleri ise hammaddeler, askeri teçhizatlar, yatırım malları, ham elmas, yakıt(benzin), tahıllar ve tüketim mallarıdır(A.e.). İsrail'in ana ticaret partnerleri ise ABD, Çin, Birleşik Krallık ve Belçika'dır(A.e.).

4.4.1. Tarım

İsrail'in, GSYH'sinin% 2,3'ü tarımdan elde edilmiştir ve toplam 2,7 milyon işgücünün% 2,6'sı tarımsal üretimde,% 6,3'ü tarım hizmetlerinde çalışmaktadır (OECD, 2010). İsrail'in tarım alanlarının neredeyse tamamı devlet kontrolündedir. Tarım alanları da yine bu bağlamda Kibbutz ve Moshav gibi devlet kontrolünde olan kooperatifler tarafından yönetilir(A.g.e., s. 15). İsrail kuzeyinde yüzyıllardan beri ekimi ve ticareti yapılan Turunçgiller hala İsrail'in en önemli tarımsal ihracatıdır(A.e.). Bununla birlikte İsrail gelişmiş teknoloji ve tekniklerin de katkısıyla damla sulama sistemleri, tohumlar gibi gelişmiş tarım hizmet ve ürünleri de ihraç etmektedir. 2013 yılı verilerine göre İsrail'in total ihracatı toplam 2.4 milyar dolardır (Israel: Fresh and processed food export \$ 2.4 billion , 2019). İsrail'in gelişmiş tarım sektörü, tarımda elde ettikleri verimlilik ve tarım teknolojilerinin gelişmişliği ile diğer Levant ülkelerine örnek olacak kalitededir.

4.4.2. İleri Teknoloji

İsrail'deki bilim ve teknoloji, ülkenin en gelişmiş ve sanayileşmiş sektörlerinden biridir. Bilimsel ve teknolojik araştırmalara katılan insanların nüfusa oranı ve GSYİH'den AR-GE çalışmalarına harcanan bütçe oranı bakımından İsrail bölgenin en yüksek oranına sahiptir ve dünyada da bu konuda önemli bir yer edinmiştir (MOE, 2019). İsrail, kişi başına düşen bilimsel yayın sayısı sıralamasında dünyada dördüncü sırada yer almaktadır(A.e.). İsrail'in dünya çapında yayınlanan toplam bilimsel makale sayısının yüzdesi, dünya nüfusunun yüzdesinden neredeyse 10 kat daha yüksektir (Israel Ranks Fourth in the World in Scientific Activity, Study Finds, 2019). Dünyadaki diğer sanayileşmiş ülkelere oranla daha küçük olan nüfusuna rağmen İsrail'de her bir milyon kişiye 8.250 bilim insanı düşmektedir ve bu rakam dünyanın diğer ülkelerinden oldukça

yüksektir (World Bank, 2019). İsrail, yüksek teknoloji endüstrisindeki büyük kurumsal oyunculara ev sahipliği yapmaktadır ve dünyanın teknolojik açıdan en okuryazar nüfuslarından birine sahiptir (BBC, 2019). Özellikle Tel – Aviv İsrail’in en çok start – up şirketine sahip şehridir ve Dünya Ekonomik Forumu tarafından Orta Doğu’nun Silikon Vadisi olarak görülmektedir (World Economic Forum, 2019).

4.4.3. Enerji

2010 yılına kadar Levant Bölgesinin enerji ithalatçısı ülkelerinden birisi olan İsrail, 2009-2010 yılları arasında gerçekleştirdiği doğal gaz rezerv keşifleri ile enerji ihracatçısı bir ülke olma şansını yakalamıştır. Özellikle Leviathan doğal gaz sahasındaki 600 milyarlık rezerv sayesinde İsrail ilk büyük doğal gaz ihracatını yapmaya oldukça yakındır. Bununla birlikte güneş enerjisi teknolojisi ve ekipmanları İsrail’in enerji sektörü ihracatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

4.4.4. Sanayi

İsrail, sahip olduğu silah, elmas işleme ve kimya endüstrisi ile büyük bir endüstriyel kapasiteye sahiptir. ICL, Dead Sea Works, TEVA gibi dünya çapında ünlü kimya şirketleri İsrail merkezlidir. Ülkedeki diğer bir büyük şirket de İsrail Havacılık ve Uzay Sanayii’dir. Bunun dışında geleneksel olarak elmas ticareti ile uğraşan Yahudiler sayesinde İsrail, Hindistan ve Belçika’nın ardından dünyanın en büyük elmas ihracatçısıdır (OEC, 2019). Afrika ülkelerinden alınan ham elmaslar, İsrail’deki tesislerde kesilip işlenerek dünyanın diğer bölgelerine satılır. İsrail’in bir diğer kapısı da silah satışlarıdır. İsrail dünyanın en büyük 8. Silah ihracatçısıdır (Wezeman, Fleurant, Kuimova, Tian, & Wezeman, 2019). Terörle mücadele ve Arap – İsrail çatışmalarından kazanılan tecrübe İsrail’in silah sanayisinin ve ileri teknolojisinin gelişmesini sağlamıştır.

4.4.5. Turizm

İsrail’in ekonomisini canlı tutan bir diğer sektör de turizmdir. İsrail üç dinin de hüküm sürdüğü bir coğrafi alana kurulması sayesinde dünyadaki sayılı İnanç turizmi

merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Özellikle de Kudüs'ün taşıdığı tarihi ve dini değerden ötürü her yıl milyonlarca turist İsrail'i ve Kudüs'ü ziyaret etmektedir. Ağlama Duvarı, Kutsal Kabir Kilisesi ve Mescid-i Aksa bu tarihi mekânların en ünlüleridir. Bununla birlikte sahip olduğu Akdeniz kıyı ovası sebebiyle yine birçok turist tatil için İsrail'i seçmektedir. Geçtiğimiz yıl İsrail'i ziyaret eden toplam turist sayısı 3.5 milyonu aşmıştır (Record Number of Tourists Visited Israel, 2019).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ÜRDÜN'ÜN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

5.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri

Ürdün Levant Bölgesinin denize kıyısı olmayan tek ülkesi olarak İsrail'in doğusunda yer alır. İsrail'in komşusu olan Ürdün'ün kuzeyinde Suriye, batısında İsrail ve Filistin, doğusunda Irak, güneyinde ise Suudi Arabistan yer almaktadır. Bir kara ülkesi olan Ürdün'ün açık denizler ile olan tek bağlantısı güneyindeki Akabe Körfezine açılan 26 kilometrelik kıyı şerididir (Metz, 1991). Ürdün'ün komşu ülkeleriyle herhangi bir doğal sınırı bulunmamaktadır. Ürdün'ün sınırları masa başında çizilmiş olup, çeşitli ikili antlaşmalarla güvence altına alınmıştır. Yaklaşık 90.000 kilometre kare coğrafi alana yayılan Ürdün'ün Suriye, Irak ve Suudi Arabistan sınırının coğrafi bir sınır görevi yoktur; söz konusu bölgeler kurak çöl bölgeleridir, nüfus olarak genellikle dağınık çöl kabilelerini barındırır(A.e.). Söz konusu ülkelerle olan sınır Ürdün'ün bağımsızlığından bu yana sadece bir defa o da 1965 yılında Suudi Arabistan ile yapılan ikili anlaşma ile değişime uğramıştır: bu anlaşma sonucu Ürdün Akabe Körfezindeki kıyı şeridini 18 km genişleterek 26 kilometreye ulaştırmıştır(A.e.). Ürdün'ün İsrail sınırı ise 1988 yılına kadar oldukça tartışmalı kalmış ve Ürdün ile İsrail arasında birçok savaşa ve çatışmaya yol açmıştır. 1988 yılında Kral Hüseyin, Ürdün'ün Batı Şeria üzerindeki hak iddiasından Filistin lehine çekildiğini açıklayarak, Batı Şeria'nın Filistin Devletine ait olduğunu savunmuştur (Kifner, 2019).

Ülke çoğunlukla 700 ila 1000 metre yüksekliğinde bir platodan oluşan Ürdün 3 ana coğrafi bölgeye ayrılmaktadır: Doğu Şeria Platosu, Ürdün Vadisi, Arabistan Çölü. İsrail'in doğusunu ve Ürdün'ün batı kanadını oluşturan Ürdün Vadisi, Suriye'den Akabe Körfezi, Kızıldeniz ve Doğu Afrika'ya kadar uzanan Büyük Rift Vadisi'nin bir bölümünü oluşturur. Arapça olarak Ghor olarak bilinen Ürdün Vadisi'nin kuzey kesimi, ülkenin en verimli bölgesidir: Ürdün Nehri'ni içerir ve ülkenin Suriye sınırından Lut Gölüne kadar uzanır (kinghussein.gov.jo, 2019). Ürdün Nehri, Suriye'deki başta Anti-Lübnan Dağları

olmak üzere çeşitli kaynaklardan doğar ve deniz seviyesinden 212 metre aşağıda bulunan Taberiye Gölüne akar ve daha sonra deniz seviyesinden 407 metre aşağıda yer alan ve rakımı en düşük nokta olan Lut Gölüne ulaşır(A.e.). Lut Gölünün tuz oranı bir okyanusa göre yaklaşık sekiz kat daha yüksektir(A.e.). Lut Gölü ve komşu Zarqa Ma'een kaplıcaları, dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçilerin ilgisini çeken doğal maden suları ile ünlüdür. Ürdün Vadisi, Lut Gölünün güneyindeki sıcak ve kuru Wadi 'Araba(Arabah Vadisi) ile devam devam etmektedir: 155 kilometre uzunluğundaki bu vadide potas madenciliği yapılmaktadır(A.e.). Vadinin de daha güneyinde Akabe sahil kenti, Ürdün'ün denize açılan tek çıkışıdır. Akabe sahil şeridi aynı zamanda eşsiz mercan resiflerine de ev sahipliği yapmaktadır(A.e.). Ürdün Nehri'nin ana kollarından birisi olan Yermük Nehri: Kuzeybatıdaki İsrail, kuzeydoğudaki Suriye ve güneydeki Ürdün arasındaki sınırı oluşturur ve Ürdün Nehri'nin ikinci ana kolu olan Az Zarqa Nehri ise tamamen Doğu Şeria'da yükselir ve boşalır(Metz, a.g.e., s.68).

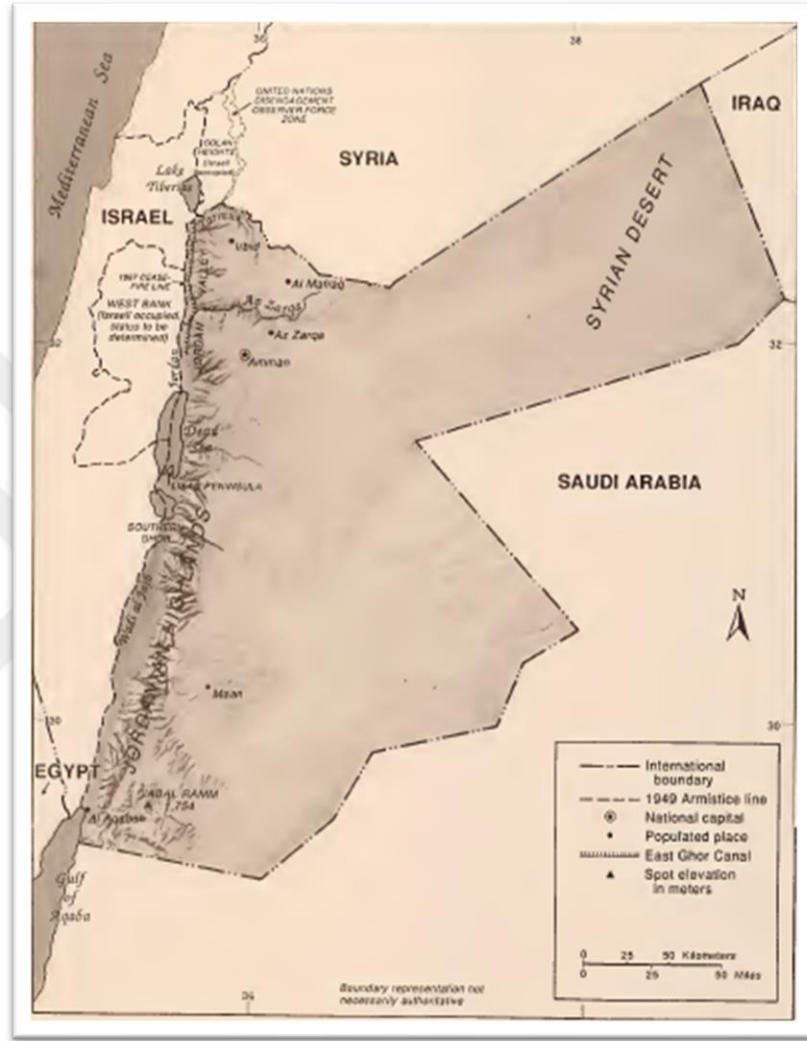
Doğu Şeria Platosu, Ürdün Vadisi ve sınırlarını Arabistan Çölünden ayıran doğal bir sınır görevi sağlamaktadır. Bu bölge, ülkenin batı kısmını boyunca uzanmaktadır ve başkent Amman dâhil olmak üzere Ürdün'ün ana nüfus merkezlerinin çoğuna ev sahipliği yapmaktadır(A.e.). Doğu Şeria Ürdün'ün en yüksek yağış alan bölgesidir ve ülkedeki en zengin bitki örtüsüne sahip alandır zira Doğu Şeria'nın kuzeyi Akdeniz ikliminin etkisi altındadır(A.e.). Doğu Şeria'nın güneyi Akdeniz ikliminin hâkim olduğu verimli alanlar ile Arabistan Çölü arasında doğal bir tampon bölge işlevi görmektedir; bozkır bitki örtüsüne sahip bu alan az yağış almakta ve çölleşmektedir(A.e.).

Ürdün'ün yaklaşık üçte ikisini kapsayan bu çöl bölgesi Arabistan Çölünün bir parçasıdır. Bu çöl alanı Suriye, Irak ve Suudi Arabistan'a kadar uzanmaktadır. Badia iklimi, gecedен gündüze ve yazdan kışa oldukça değişmektedir örneğin gündüz yaz yağış miktarı yılda ortalama 50 milimetreden daha azdır(kinghussein.gov.jo, a.g.e.). Yaşam şartları oldukça zorlu olan bu sert çöl alanında bedevi kabileler göçebe olarak yaşamaktadır.

Ülkenin batısında Akdeniz iklimi hâkim ve nispeten yoğun yağış gözlenirken, Doğu Şeria Platosundan ülkenin doğusu olan Badia bölgesine gidildikçe yağış oranı düşmekte ve kuraklık gözlenmektedir. Zira Ürdün, batısında bulunan ve Akdeniz tipi bir iklime sahip olan yaklaşık 30 km genişliğinde ve yaklaşık 300 km uzunluğundaki Ürdün Vadisi ve Doğu Şeria platosu dışında oldukça kurak bir yerdir (Salameh, Shteivi, & Al Raggad, 2018).

Ürdün Rift Vadisinde sıcaklıklar yaz aylarında yıllık ortalama 24 °C'dir ancak buna rağmen zaman zaman 45 ° C'ye kadar yükselebilmektedir ve kışın ise bu bölgedeki sıcaklık sıfır derece civarındadır(A.e.). Yaz günleri sıcaklıklar 40 ° C'yi geçebiliyorken, kış geceleri çok soğuk, kuru ve rüzgârlı olabilir: Örneğin en sıcak ay olan Ağustos ayında sıcaklıklar zirveye ulaşırken, Ocak ayı Ürdün'ün en soğuk ayıdır(A.e.). Don nadir bir olaydır, ancak zaman zaman ortaya çıkar. Vadi ve beraberindeki Şeria Platosu soğuk ve yağışlı kışlar ile ılıman bir iklime, öğlen saatlerinde 35 ° C'ye ulaşan sıcaklıklara ve %15-30'luk bağıl neme sahip ılık ve kuru yazlara ev sahipliği yapar(A.e.). Doğu ve güney bölgeleri ise yazları sıcak, kışları soğuktur: Yazın 40 dereceyi aşan sıcaklıklar kış aylarında sıfırın altına kadar düşmektedir ve düşük bağıl nem ülkede yazları daha yaşanılabilir hale getirirken, kış şartlarını daha da ağırlaştırır(A.e.). Yaz mevsimi öncesi ve sonrası Ürdün şiddetli rüzgârlara sahip olmaktadır. Bunlardan en önemlileri Hamsin ve Şimal rüzgârlarıdır; kurak ve sıcak hava kümelerini taşıyan bu rüzgârlar bölgedeki sıcaklığın artmasına katkı sağlarlar(Metz, a.g.e., s.72).

Genel olarak kurak bir coğrafyaya sahip olan Ürdün'ün bu sebeple oldukça kısıtlı su kaynakları vardır. Yermük ve Zarqa nehirleriyle birlikte Karak, Mujib, Hasa, Yabis ve El-Arab vadileri Ürdün'ün tatlı su kaynağını oluşturmaktadır (Nortcliff, Carr, Potter, & Darmame, 2008).

Harita 6: Ürdün Topoğrafik Haritası¹⁷

5.2. Nüfus Coğrafyası Özellikleri

Ürdün nüfus artışı yüksek olan ülkelerin başında gelmektedir, 2008 yılında 6 milyon civarında olan Ürdün nüfusu son on yılda aldığı göçlerle birlikte 11 milyona yaklaşmıştır (Department of Statistics, 2019). Ürdün nüfusunun neredeyse tamamı kentsel alanlarda yaşamakta iken nüfusun sadece %10 civarında bir kısmı kırsal alanlarda

¹⁷ (Metz, 1991, a.g.e., s.70)

yaşamaktadır; başkent Amman 4.3 milyonluk nüfusu ile Ürdün nüfusunun %42'sine ev sahipliği yapmaktadır, Amman'ı İrbid ve Zarqa şehirleri takip etmektedir(A.e.). Ürdün nüfusunun yaklaşık üçte ikisi ülkenin kuzeybatısında yer alan bu üç şehirde yaşamaktadır. Dolayısıyla bu şehirlerdeki nüfus yoğunluğu da oldukça fazladır. Ürdün'ün nüfus artış hızı 2018 itibari ile %2.4'tür (Department of Statistics of the Hashemite Kingdom of Jordan, 2019).

Ürdün nüfusunun önemli bir kısmını Filistinli ve Suriyeli mülteciler oluşturmaktadır. Suriye İç Savaşının da yarattığı etki sebebiyle Ürdün bugün kayıtlı 760 bin Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmaktadır (UNCHR, 2019). Kayıtlı olmayanlarla beraber Ürdün'deki toplam Suriyeli mülteci sayısının 2 milyona dayandığı iddia edilmektedir. Suriyelilerin yanı sıra İsrail ile olan savaşların bir getirisi olarak Ürdün yaklaşık 3 milyonluk Filistinli mültecinin de yaşadığı bir ülkedir(Department of Statistics, a.g.e.). Bu istatistiklerle birlikte Ürdün nüfusunun neredeyse yarısının mültecilerden veyahut mülteci kökenli vatandaşlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Ülke nüfusunun neredeyse tamamına yakını Araplardan oluşmaktadır ve resmi dili de Arapçadır. Ülkede halkın genelini ve devletin dini İslam'dır ve bununla birlikte gibi küçük bir Hristiyan azınlık bulunmaktadır.

Eğitime katılımın İsrail'e nazaran düşük olduğu Ürdün'de nüfusun yaklaşık yüzde 5'i hiçbir temel eğitim almamıştır, yüzde 53'ü ise ortaokul seviyesinde eğitim almış ve eğitimli nüfus olarak sayabileceğimiz oran nüfusun 18'i herhangi bir lisans derecesine katılım gösterebilmiştir.

Ürdün'de eğitime katılım seviyesi Irak ve Suriye gibi ülkelere nazaran yüksek olsa da olması gerekenin altındadır. Nüfus'un %5'inin hiçbir eğitim almadığı, yarısının ortaokul düzeyinde eğitim gördüğü Ürdün'de üniversite eğitimi alanların nüfusa oranı sadece %18.6'dır(A.g.e., s. 29). Bununla birlikte Ürdün'ün eğitim sektörüne yatırımları devam etmekte, devlet öğretmen sayısını artırmak ve eğitimi yaygınlaştırmak adına çaba göstermektedir. Zorunlu ilk ve orta eğitimin olduğu ülkede öğrenci başına düşen öğretmen sayısı da her geçen yıl artmaktadır.

Ürdün’de sağlık sektörü de yine Irak ve Suriye gibi bölge ülkelerine nazaran oldukça gelişmiş sayılmaktadır. 2018 itibari ile Ürdün’de 116 hastane vardır ve her 1000 kişiye 1.3 yatak düşmektedir(A.g.e., s. 18). Öngörülen yaşam ömrü erkekler için ortalama 73 yıl, kadınlar için ise 74 yıldır(A.g.e., s. 1). Büyük bir kısmı çöl ile kaplı bu küçük ülke yetersiz kaynaklara rağmen yıllar geçtikçe gelişmeye devam etmekte ve siyasi istikrarını da sürdürmektedir.

5.3. Siyaset ve Hükümet Sistemi

Ürdün ya da resmi adı ile Ürdün Haşimi Krallığı, Parlamenter Monarşi ile yönetilen bir ülkedir. Ülkede anayasaya dayalı Krallık hüküm sürmektedir. Kral anayasasının verdiği yetkiye dayanarak Başbakan, Bakanlar Kurulu, Genel Kurmay ve İstihbarat Teşkilat Başkanı atama ve görevden alma hakkına sahip olmakla birlikte istediği vakit parlamentoyu feshetme gücüne de sahiptir(Metz, a.g.e., s.185). Meclis üyeleri ise 4 yılda bir halk tarafından seçilmektedir(A.e.).

Ürdün diğer Levant ülkelerinin aksine istikrarlı bir yönetime ve siyasi hayata sahiptir. Bağımsızlığını ilan ettiği tarihten bu yana sadece üç defa devlet lideri değişimi yaşamıştır. 1951’de kurucu lider Kral I. Abdullah’ın vefatının ardından oğlu Talal Kral olarak seçilmiş, Talal’ın şizofreni hastalığı yüzünden görevinden oğlu lehine feragat etmesi sonucu tahta Kral Hüseyin bin Talal çıkmış, Kral Hüseyin ülkeyi 1999’a kadar yönettikten sonra vefat etmiş ve Kral Hüseyin’in ardından Krallık Hüseyin’in oğlu Kral Abdullah’a geçmiştir (Khamis, 2018). Kral Abdullah 1999 yılından bu yana Ürdün’ün tek hâkimidir. 2011 yılında yaşanan Arap Baharı sırasında, söz konusu toplumsal eylemlerin Ürdün’e sıçrayıp kendi siyasi kariyerine son vereceğinden endişe duyan Abdullah halka birçok reform sözü verip defalarca Başbakan değişikliğine gitse de olaylar yatıştıktan sonra gücünü artırmaya devam etmiştir. 2014 yılında önce Genel Kurmay ve İstihbarat Teşkilatını kendisine bağlayan Abdullah, 2016 yılında geçen bir yasa ile Anayasa ve Yargıtay başkanlarını seçme ve kendisine halef atama yetkilerini ele geçirmiştir (Jordan changes constitution to give King more power, 2019). Kralın varisi ise oğlu Hüseyin bin Abdullah’tır.

5.4. Ürdün'ün Ekonomisi

Ürdün ekseriyeti kurak bir coğrafyada kurulmuş küçük bir devlettir. Dolayısıyla doğal kaynakları oldukça sınırlıdır. Bu da Ürdün'ü ekonomisi küçük ve buna mütevellit dışa bağımlı bir devlet haline getirmektedir. Ürdün'ün en büyük ekonomik sorunları işsizlik, dış borç, cari açığıdır (Khamis, a.g.e., s.5). Bununla birlikte Suriye İç Savaşı yüzünden Ürdün'e sığınan bir milyondan fazla mülteci de Ürdün için başlı başına bir ekonomik sorun haline gelmiştir. Diğer taraftan enerji sektörüne harcanan para da Ürdün'ün en büyük gider kalemlerinden birisini oluşturmaktadır ve Ürdün bütçesinin neredeyse %30'u enerji ithalatına ayrılmaktadır (CIA, 2019). Bölgesel krizlerin Ürdün ekonomisine etkisi en bariz işsizlik oranlarında görülmektedir. Zira Ürdün'de işsizlik 18.6 ile son on yılın en yüksek seviyesindedir (Department of Statistics, a.g.e., s.10). Bununla birlikte Ürdün ekonomik sorunları ile başa çıkabilmek için özellikle de Kral Abdullah döneminde eğitim, sağlık ve özelleştirme hususunda birçok yapısal reforma imza atmıştır. IMF'nin 2018 yılı rakamlarına göre Ürdün'ün GSYİH miktarı 40 milyar dolar civarındadır (IMF, a.g.e.). Bu rakam İsrail'in GSYİH miktarının neredeyse 10'da biri seviyesindedir. Yine IMF verilerine dayanan ülkelerin kişi başına düşen yıllık milli gelir sıralamasında Ürdün yıllık 4.278 bin dolar kişi başına düşen yıllık milli gelir ile 187 ülke arasından 107. sıradadır (A.e.).

Ürdün son 10 yıldır ortalama 750 milyon dolar cari açık veren bir ülkedir, 2019'da bu rakam azalsa da ülkenin cari açık sorunu hala devam etmektedir. Ülke söz konusu cari açığı dış yardımlar ile kapatmaya çalışmaktadır, örneğin 2018 yılında ABD Ürdün'e 1.5 milyar dolar tutarında bir dış yardım gerçekleştirmiştir (Safi & Holmes, 2019). ABD yaptığı yardımlara ek olarak doğrudan yatırımlarla da Ürdün ekonomisini desteklemektedir. Ürdün'ün ekonomisindeki bu ağır dışa bağımlılık durumu, Ürdün'ü ABD ekseninde hareket etmeye itmekte ve ülkenin bilhassa İsrail ile ilişkilerinde aldığı kararlarda ABD etkisi rahatça hissedilmektedir. Bununla birlikte ABD sadece Ürdün'e değil İsrail'e de yıllık yardımlarda bulunmakta ve iki ülke üzerindeki bu ekonomik gücünü

iki lke arasındaki sorunlarda kendi zmn dayatmak için kullanmaktadır. rdnn dışa bağımlılığının farkında olan Rusyada rdne olan yatırımlarını son yıllarda artırmıştır ancak Rusyanın ekonomik açıdan ABD ile yarışamayacak bir seviyede olması sebebiyle yakın zamanda rdn zerindeki ABD etkisini kırabilmesi olağın görünmemektedir.

rdn ekonomisi dış yardımlara, turizme, hizmet sektörüne ve dışarıdan gelen yatırımlara dayalıdır. Dolayısıyla ekonomi politikaları da bu sektörlere yöneliktir(Khamis, a.g.e., s. 5).

Dünya Bankası rdnn ekonomisini iyileştirilmesi adına hazırladıkları programın raporunda rdne reformların artırılması, özelleştirmelerin devamı, enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi, ithal ettiğı enerji kaynaklarında daha çeşitli alım eeneklerine sahip olması ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi tavsiyelerinde bulunmuştur (World Bank, 2019). Bununla birlikte rdn geçtiğimiz aylarda IMFye ekonomisini geliştirmek adına yeni bir geliştirme programı başlatma başvurusunda bulunmuştur (Jordan in talks with IMF over new development programme, 2019).

rdnn ana ihracat kalemleri tekstil ürünleri, gübre, potas, fosfat, sebze, ilaç sanayidir, ana ithal kalemleri ise ham petrol, rafine edilmiş petrol ürünleri, makinalar, nakliye ekipmanları, demir, tahıllardır(CIA, a.g.e.).

ALTINCI BÖLÜM

6. LEVANT HAVZASINDA BULUNAN DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İSRAİL-ÜRDÜN İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI

6.1. İsrail – Ürdün Arasındaki İlişkilerin Tarihçesi

*“Ex Nihilo Nihil Fit”*¹⁸ yani hiçbir şey hiçlikten gelmez/var olmaz. Bu bölüm için seçilebilecek en doğru başlıklardan birisi bu olabilir. Zira bugünü ve bugün yaşanan gelişmeleri anlamak için çoğu zaman geçmişe bakmak gerekmektedir. Bugünkü İsrail – Ürdün arasındaki ikili ilişkilerin yapısını ve gelişimini anlamak için, iki toplumun arasındaki sorunların temeline inmek gerekmektedir. Zira bugün yaşanan hiçbir gelişme, geçmişinden kopuk bir şekilde değerlendirilemez. Bu durum da bizi Ürdünlü Araplar ile İsrail’i kuran Yahudilerin aralarındaki ilk çatışma kıvılcımlarına götürür; her şeyin başladığı yere: Dünyadan Filistin’e Yahudi göçlerine. Bu başlık altında Yahudi göçlerinden bu güne çeşitli dönemler altında İsrail ile Ürdün arasındaki ilişkilerin seyrini inceleyeceğiz.

¹⁸ Antik Yunan filozofu Parmenides’in ünlü bir deyişi.

6.1.1. Yahudi Göçü ve Araplar: 1890-1948

Daha önce de belirttiğimiz gibi bugünü anlamak için, bugünkü sorunların geçmişine, tarihe bakmak gerekir. Bugünkü modern İsrail, Avrupa'dan göç eden Yahudilerin omzunda kurulmuştur. Dolayısıyla günümüz İsrail-Arap çatışmasının altında da, Yahudilerin kıta Avrupa'sında yaşadığı baskı ve zulümler yatmaktadır. 19. Yüzyılda Avrupa'da yükselen milliyetçiliğin ilk kurbanı bulundukları ülkelerde genellikle ticaret ve doktorluk gibi yüksel tahsil gerektiren mesleklerle uğraşan Yahudiler olmuştur. Zira yine 19. Yüzyıl Rusya'sı da bir ulus devlet olarak dönüşümünü tamamlamak adına Yahudilere baskı uygulamaya başlamış; Yahudi gençleri zorla askere alınmış ve Yahudiler geleneksel olarak uğraştığı likör ticareti gibi işlerden uzaklaştırılmışlardır(Metz, a.g.e., s.21). Yahudilerin Avrupa'daki milliyetçiler tarafından istenmemesinin iki sebebi vardı, ilki etnik kökenleri, ikincisi ise yetenekleri ve eğitimleri ile edindikleri servettir. Yükselen milliyetçilik tehlikesine karşın Orta ve Batı Avrupa'da yaşayan Yahudilerin büyük kısmı dini geri plana atarak daha seküler bir hayat sürmeye ve Avrupa toplumlarına daha çok asimile olmaya çalışmışlar¹⁹, onlara karşı çıkan diğer Yahudiler ise bunun bir çözüm olmadığını ve Avrupa dışında bir Yahudi devleti kurulmadıkça Yahudilerin tarihlerinde olduğu gibi sürekli ayrımcılığa, baskıya ve pogromlara maruz kalacağını savunarak Siyonizm'i²⁰ kabul etmiştir(Metz, a.g.e., s.20). Siyonist görüşe göre Yahudilerin Avrupa ve diğer bölgelerde maruz kaldıkları baskı ve ayrımcılığın sebebi kendilerine ait bir devlete sahip olmayışlarıdır ve Yahudilerin sorununun çözümü ise yine kurulacak olan Yahudi devletinde bulunmaktadır(A.e.).

Yahudi Devletinin en büyük destekçilerinden birisi ve aynı zamanda modern Siyonizm siyasi hareketinin kurucusu olan Theodor Herzl, Yahudi Devletinin kurulması adına Yahudi Derneği ve derneğe bağlı bir Yahudi şirketi kurulmasını da bir ön şart olarak görmekteydi(Herzl, a.g.e., s.29). Böylece Yahudi şirketi Yahudilerin devlet kuracaklara

¹⁹ Fransız Yahudileri bu gruba örnektir bununla birlikte Siyonizm'in kurucusu Theodor Herzl Yahudi Devleti isimli kitabında Fransız Yahudilerini konformist olmak ile suçlamıştır (Herzl, 2018).

²⁰ Siyonizm Yahudilerin Filistin'de toplanmasını destekleyen Protestan Hristiyan kökenli ideolojidir. Günümüzde kullanılan Siyonizm tabiri bu ideolojiden ziyade Siyonizm siyasi hareketini temsil etmektedir.

topraklara göçünü ikame edecek ve devlet kurabilmeleri adına oradaki yaşamı organize edecektir.

19. Yüzyıl başlarında Filistin’de 6.400 kişi olarak tahmin edilen Yahudi Nüfusu, Avrupa’daki baskılar ve Siyonizm’in etkisinin artmasından ötürü 1890’lı yıllarda 40 binlere ulaşmıştır: Bölgede toplam nüfusa oranı aşağı yukarı %2,4 civarında olan Yahudi nüfusu, %7.5 – 8 seviyesine yükselmiştir (Bachi, 1974). Doğu Avrupa’da Yahudilere uygulanan baskının artması ve bunun doğal neticesi olarak Siyonizm’in artan etkisiyle 1881 yıllarında “Aliyah” olarak adlandırdıkları Filistin’e ilk kitlesel göç hareketini başlattılar ve 1881’de başlayan bu göç dalgası 1903 yılına kadar Filistin’e genellikle Doğu Avrupa’dan yaklaşık 35 bin yerleşimcinin göçü ile sonuçlandı (Immigration to Israel: The First Aliyah, 2019). Bu ilk aliyah ile birlikte Filistin topraklarına Yahudiler tarafından toplam 6 aliyah göçü düzenlenmiştir.

II. Aliyah ise 1904 – 1914 yılları arasında gerçekleşmiş ve çoğunluğu Rusya’dan olmak üzere 40 bin civarında Yahudi Filistin’e göçmüştür. Bu göç sonrasında bölgedeki Yahudi nüfusu 94 bin kişiye yükselmiş ve yeni yerleşimler ile birlikte Yahudi nüfusunun toplam nüfusa oranı %14’e kadar çıkmıştır(A.e.). İlk Aliyahtan farklı olarak ikinci gelen kitle daha politik ve daha Siyonist idi, dolayısıyla en başından Filistin’de bir Yahudi devleti kurma idealleri taşıyordu²¹ (Harms & Ferry, 2017). 1978-1908 arasındaki 30 yılda Yahudiler toplam 400.000 dönüm toprak satın almışlardı(A.e.). Yahudilerin kitleler halinde göçü ve toprak alımları Filistinli Arapları endişeye düşürüyor, dünyada yayılan milliyetçilik akımı şimdi de Arapların arasında filizleniyor ve büyüyordu. Yükselen Arap milliyetçiliğinin ortasında Yahudiler göçler ile nüfuslarını artırıyorlar ve yeni meskenler satın alıyorlardı. Arapların göçlerden dolayı Yahudilere düşmanlık beslemesi de yine bu ikinci kitlesel göçün sonucudur.

İkinci ve Üçüncü Aliyah sırasında I. Dünya Savaşı yaşanmış ve bu savaşın sonuçları İsrail – Arap sorununun en temel başlangıç noktası olmuştur. 1916 yılında

²¹ Örneğin İsrail Devletinin kurucu Başbakanı Ben Gurion bu ikinci göç dalgası ile birlikte Filistin’e gelmiştir.

Osmanlı idaresi altındaki Araplar Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve onun ait olduğu Haşimi ailesinin kumandası altında Osmanlı'ya isyan ederken, 1917'de Britanya Dış İşleri Bakanı Alfred J. Balfour, Balfour Deklarasyonu olarak bilinen mektupta Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletine İngilizlerin destek vereceğini ilan etmiştir(A.g.e., s. 71). 1918'de ise Osmanlı birlikleri karada İngilizlere ve Arap İsyanlılara karşı Halep'e kadar çekilmiş, Osmanlı'nın savaşı kaybetmesinin ardından da Levant'ın kuzeyi Fransızların hâkimiyetine girmiş ve Levant'ın güneyinde ise İngilizler hâkim konuma gelmişlerdir(A.e.) Dolayısıyla Haşimi Hanedanlığı ile Bağımsız İsrail Devleti fikrinin adım adım gerçeğe dönüşmesi aynı dönemlerde gerçekleşmiştir. Arap Yarımadasında Haşimiler yükselirken, Filistin'de ise İsrailliler bağımsız Yahudi devleti için uluslararası destek bulmaya başlıyorlardı. İngilizler Araplar ve Yahudilere Osmanlı sonrası için birbiri ardına vaatler veriyorlardı.

Üçüncü Aliyah ise Balfour Deklarasyonu'nun ve İngilizlerin Filistin'de kontrolü ele geçirmesinin hemen ardından 1918 yılında başlamış, 1923 yılına kadar yaklaşık 40.000 Yahudi Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinden Filistin'e göç etmiştir (The Third Aliyah, 2019). Filistin'deki Araplar ve Yahudiler arasındaki gerilim, her gelen Yahudi göç dalgası ile artış gösteriyor ve şiddet eylemleri de aynı doğrultuda yükseliyordu. İkinci Aliyah ile başlayan Arap yerel nüfusun Yahudi yerleşimcilere karşı saldırıları Üçüncü Aliyah ile birlikte daha da arttı ve Yahudiler yerleşimlerine olan saldırıların artması sebebiyle 1920 yılında "Haganah" isimli ilk paramiliter Yahudi örgütünü kurdular (Bauer, 1966). Aynı yıl içerisinde İngilizler işgal altındaki Filistin'de Filistin Mandasını kurmuşlar ve bir yıl arayla Ürdün'de ise Maverai Ürdün Emirliğini kurarak kontrolünü Arap İsyanını örgütleyen Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah bin Hüseyin'e vermişlerdir(Khamis, a.g.e., s.15). Böylece Ürdün Devleti her ne kadar İngiltere'ye bağlı olsa da resmi olarak tarih sahnesine 1921 yılında çıkmıştır(Bkz.: Harita 7.). Bununla birlikte Yahudiler de devletleşme çabalarına hız vermiştir.

Harita 7: Filistin Mandası ve Maver-i Ürdün Emirliği²²

Dördüncü Aliyah, 1924-1929 yılları arasında gerçekleşmiş ve toplamda 80.000 civarı Yahudi Doğu Avrupa ve Orta Doğu'dan Filistin topraklarına gelmiştir. Hali hazırda gün geçtikçe yükselen Arap – Yahudi gerilimi 4. Aliyah ile birlikte iyice artmış ve 1930'da Suriyeli din adamı İzzettin El Kassam Filistin'e gelerek Yahudi yerleşimcilerle

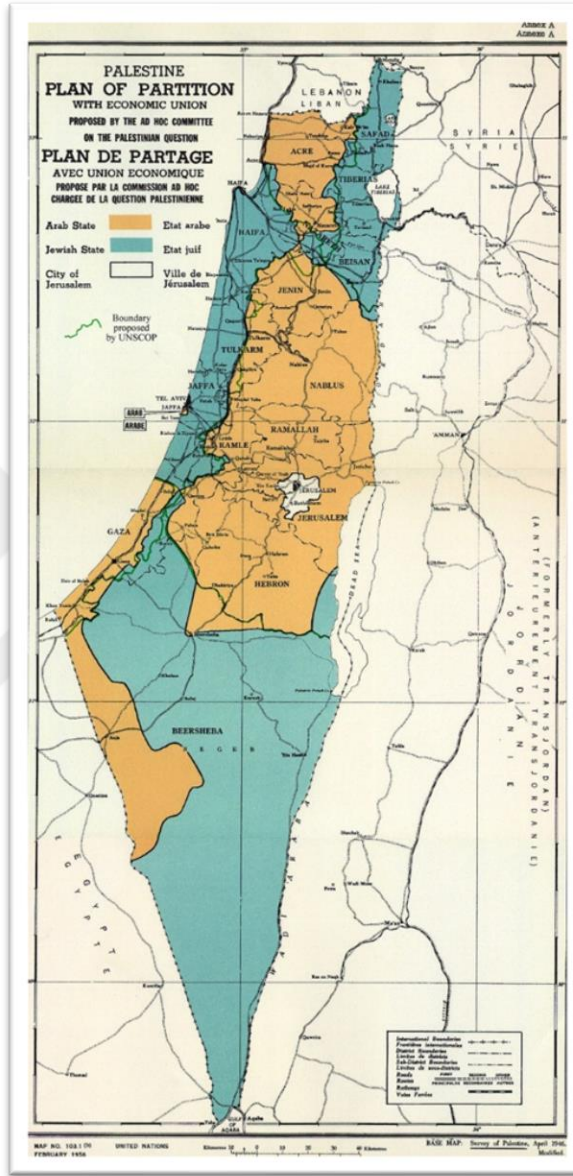
²² (Edmaps, 2019)

ve İngiliz işgalcilerle savaşmak adına Filistinli Arap gençleri örgütlemeye başlamıştı ancak İzzettin El Kassam'ın 1935'te İngilizler tarafından etkisiz hale getirilmesinin ardından Filistin'de şiddet eylemleri daha tırmanış göstermiş İngilizlerin Yahudi ve Arap militanların silahlı eylemlerini engellemede başarısız olması bölgeyi kaosa sürüklemiştir (Tucker, Roberts, Zabecki, & Zuhur, 2008). Sonuç olarak 1936-1939 yılları arasında hem İngilizlere hem de Yahudi yerleşimcilere karşı Araplar tarafından büyük bir ayaklanma gerçekleştirilmiş, Arap kuvvetleri başarısız olsa da bu ayaklanma Araplar ve Yahudiler arasındaki nefretin zirveye ulaşmasına sebep olmuştur(A.g.e., s. 113). Bununla birlikte bölgede yaşanan şiddet eylemlerine rağmen Avrupa'da yükselen milliyetçilik ve ABD'nin göçmen girişine kota getirmesi sebebiyle Filistin'e 200 bin kişilik büyük bir Yahudi göçü gerçekleştirmiştir (Roth-Cohen & Limor, 2017). Yahudilerin artan sayıları ve edindikleri mali destek, Araplara uygulanan İngiliz baskısı ile birleşince Arapların Yahudi nefreti daha da derinleşmiştir.

Bu süreçte II. Dünya Savaşı başlamış ve İngiltere'nin Filistin üzerindeki kontrolü daha da zayıflamıştır. Bölgedeki Arap – Yahudi çatışmaları artarak devam ederken. İngilizler çatışmaları kontrol altına alabilmek için Filistin'e yönelik kotası getirmiştir (Harms & Ferry, a.g.e., s.80). Ancak bu göç kotası Yahudi göçünü engelleyememiş; II. Dünya Savaşının şiddetinden ve Yahudi Soykırımından ötürü on binlerce Yahudi Filistin'e göç ederken, binlercesi de Akdeniz'de batırılan gemileri ile boğulmuşlardır (Immigration to Israel: Aliyah Bet, 2019). İngilizlerin Filistin üzerindeki kontrolünün zayıflamasının ve II. Dünya Savaşının Mısır üzerinden Levant'a sıçraması endişeleri yüzünden Yahudi örgütler militan sayılarını artırma yoluna gitmiştir(A.g.e., s.82). II. Dünya Savaşında Yahudilerin yaşadığı zulümler ve İngiliz kontrolünün zayıflaması güvenlik endişesi taşıyan ve bağımsızlık arzulayan Yahudi terör örgütleri İrgun ve Lehi'nin savunma pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçmesine ve İngiliz manda yönetimine karşı silahlı mücadeleye girişmesine sebep olmuştur(A.e.). Zira Avrupa kıtasından gelen göçler bu örgütlerin üye sayısının ve gücünün artmasına sebep olmuştur. Örneğin 1922'de Filistin nüfusunun sadece 11.1'i Yahudilerden oluşuyorken bu oran 1947 yılında %32'ye çıkmıştır. Söz konusu paramiliter örgütleri bünyesinde birleştiren

Yahudi Direniş Hareketi'nin 40'lı yıllarda İngiliz Manda Yönetimine karşı artırdığı silahlı şiddeti ve suikastları sebebiyle Britanya Filistin Mandası ve Maver-i Ürdün Emirliği topraklarından çekileceğini açıklamıştır(A.g.e., s. 87). Ürdün'de hali hazırda var olan Emirlik 1946 yılında bağımsızlığını ilan ederek Maver-i Ürdün Haşimi Krallığı ismini almıştır(Khamis, a.g.e., s.18).

Britanya Filistin Mandasını sona erdirmeden önce ABD ile anlaşarak Filistin meselesini Birleşmiş Milletler'e taşımıştır ve BM ise 29 Kasım 1947 günü Filistin'i iki devlete paylaşmayı ön gören paylaşım planını açıklamıştır (U.N., 2019). Bu plana göre Filistin bölgesinin kuzey kıyıları, Suriye Sınırı ve güneydeki Negev Çölü kuruluşu öngörülen Yahudi Devletine verilecek, güneyde Gazze ve Mısır sınırını takip eden bir kısım topraklar, Batı Şeria ve Lübnan ile olan kuzeybatı sınırı Batı Şeria ile kara bağlantısı olacak şekilde kurulacak Arap Devletine bırakılacaktı(A.e.). Ancak ne Araplar ne de Yahudiler bu planı ve yayınlanan haritayı kabul etmediler(Bkz.: Harita 8.). İki devletli BM planının iki taraftan da kabul görmemesi Filistin İç Savaşının başlamasına sebep olmuş ve söz konusu iç savaş İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle ve Filistinli Arap nüfusun bölgeden göçmesiyle sonuçlanmıştır(Harms & Ferry, a.g.e., s.95). İsrail'in bağımsızlık ilanı ise bizi İsrail ve Ürdün devletleri arasındaki ilk savaşa, 1948 Arap İsrail savaşına yol açmıştır(A.g.e., s. 96).

Harita 8: Birleşmiş Milletler Filistin Paylaşım Planı²³

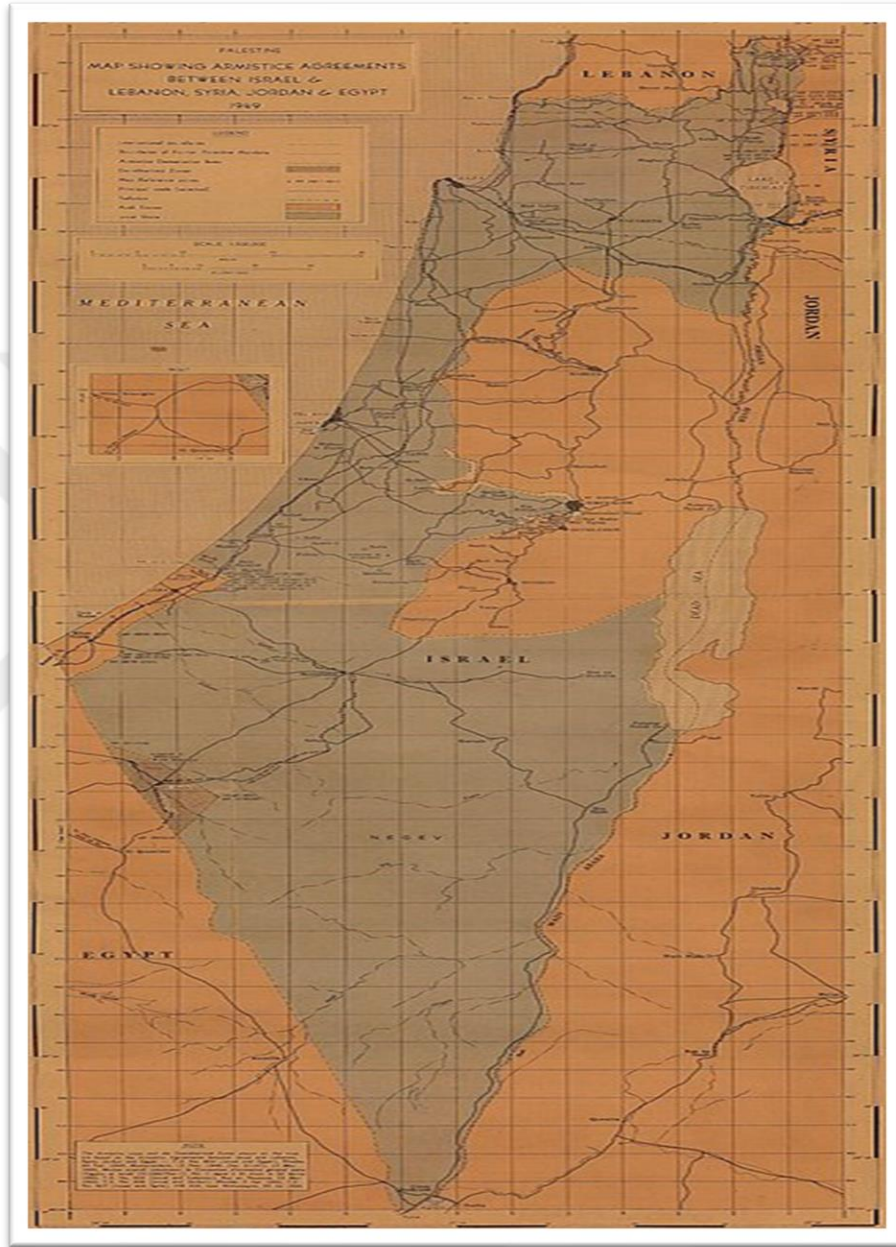
6.1.2. 1948 – 1967 Arası İsrail – Ürdün İlişkileri

Ürdün'ün Haşimi kralı Abdullah diğer Arap liderlerinin aksine Birleşmiş Milletlerin Filistin Paylaşımını destekleyen tek Arap liderdi (Jasse, 1986). Abdullah'ın

²³ (UN, 2019)

Yahudi devletine olan bu olumlu yaklaşımın ardında Batı Şeria dahil Filistin'in Arap bölgelerini Ürdün Krallığının idaresi altına alma ve arından Suriye'yi ele geçirme hevesi yatıyordu(A.e.). Filistinde iç savaşın patlak vermesinin ardından doğru zamanı bekleyen Abdullah Arap – İsrail savaşı resmi olarak başlamadan bir hafta önce çoktan Arap ordularını Filistin sınırları içerisine sokmuş ve pazarlık masasında İsrail'in gelecekte Başbakanı olan Golda Meir'e Yahudilere Haşimi Krallığı içerisinde bir kanton ayırma ve gelecekte bağımsızlıklarını savaşız bir şekilde garanti etmeyi teklif ediyordu(A.g.e., s. 505). İki lider gizli görüşmelerinin sonucunda BM planının üzerinde anlaşmışlardı ancak İsrail'in bağımsızlık ilanı ardından saldırmayacağına dair söz vermesine rağmen Ürdün Kralı Abdullah, Suriye, Suudi Arabistan, Irak, Lübnan ve Mısır ile birlikte İsrail'e saldırdılar. Yaklaşık 10 ay süren kanlı savaş Filistin Arapları açısından derin bir mağlubiyet ile sonuçlandı: Ürdün Batı Şeria'yı, Mısır Gazze'yi ele geçirirken İsrail ise Yahudi bölgelerini korumakla kalmayıp BM planında Arap devletine ayrılan alanın büyükbir kısmını da işgal etti ve yaklaşık 700 bin Filistinli Filistin'den diğer Arap ülkelerine kaçmak zorunda kaldı (Harms & Ferry, a.g.e., s.99). İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi, Ürdün'ün ve diğer arap devletlerinin İsrail'e savaş açmasına neden olarak deyim yerindeyse Ürdün – İsrail ilişkilerinin ölü doğmasına sebep olmuştu.

Devletler 1949'da bir ateşkes anlaşması imzaladılar ve antlaşma sonucunda İsrail ile diğer Arap devletleri arasında Birleşmiş Milletler aracılığıyla yeni bir harita hazırlandı(Bkz.: Harita 9.).

Harita 9: 1949 Ateşkes Antlaşmasına Göre Çizilen İsrail Sınırları²⁴

1948 savaşı geride ölen binlerce insan ve yurdundan göçen 700 milyon kadar Filistinli Arap bırakmıştı. Ürdün'ün bir diğer sorunu da söz konusu mültecilerdi. Zira

²⁴ (UN, 2019)

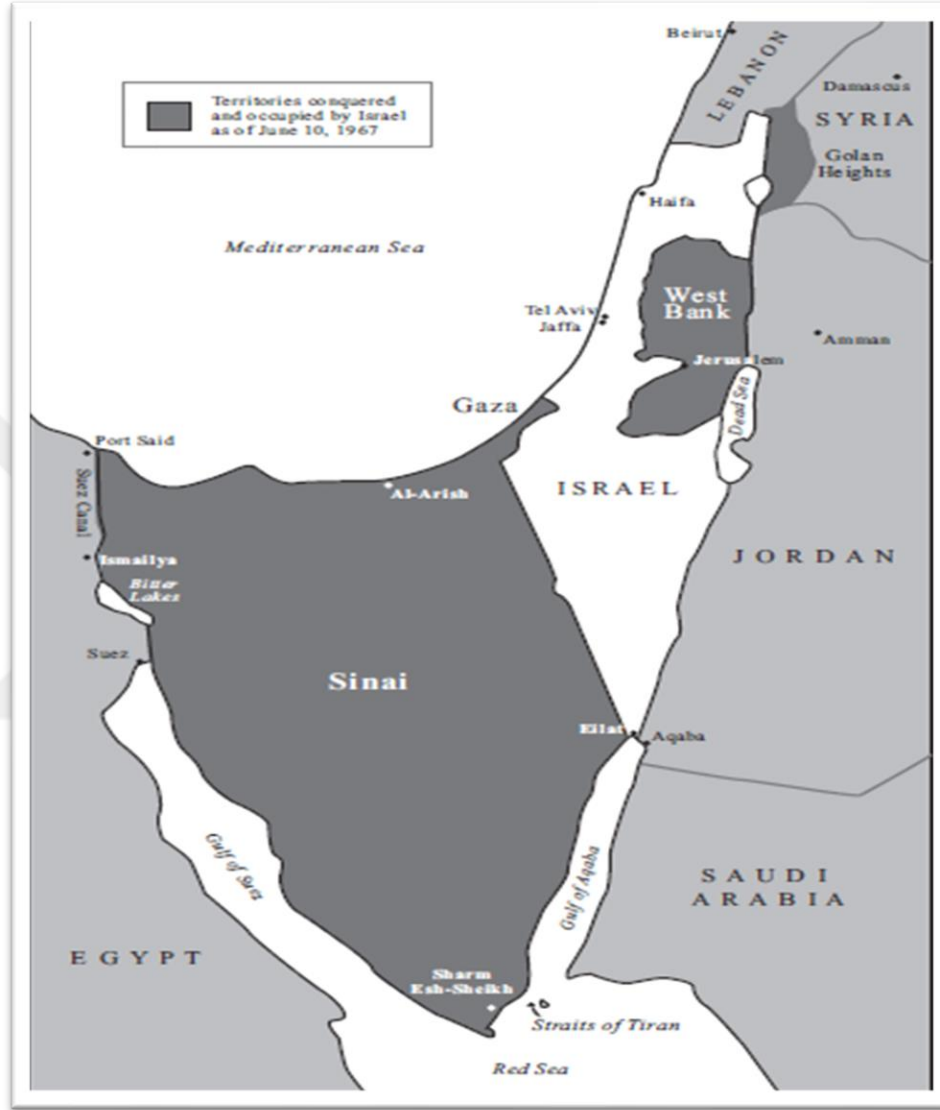
Ürdün'deki Filistinli mülteciler zaman zaman İsrail topraklarına saldırılar düzenliyor, bu saldırılar da henüz yeni ateşkes imzalayan İsrail ile Ürdün arasında gerilimlere sebep oluyordu ve İsrailliler de misilleme yapmak için Ürdün topraklarına saldırılarda bulunuyorlardı (Joyce, 2008). Ancak genel duruma bakıldığında İsrail ile barış yapmaya en yakın ülkelerden birisi de yine Ürdün'dü. Kral Abdullah ele geçirdiği Batı Şeria'yı krallığı için yeterli görüyor ve İsrail ile bir barış antlaşması hazırlamak adına İsrailli yetkililer ile görüşmeler yapıyordu ancak Abdullah'ın İsrail ile barış arayışı kendi hayatının sonunu hazırladı: Ürdün Kralı Abdullah, Hüseyin ailesinden bir Filistinli militan tarafından El – Aksa Camii ziyareti sırasında vurularak öldürüldü (Bar-on, 2012; Satloff, 1994). Onunla birlikte bulunan torunu ve geleceğin Ürdün Kralı Hüseyin de kurşunlara hedef olsa da yaralı olarak kurtuldu(Satloff, a.g.e., s.4). Ürdün'ün İsrail ile olan barış hevesi diğer arap ülkelerinin ve Filistinli Arapların öfkelerini kazanmasına yol açmıştı.

Abdullah'ın yerine gelen oğlu Talal ise şizofreni hastası olması sebebiyle sadece 1 yıl tahtta kalabildi ve tahtı oğlu Kral Hüseyin'e bıraktı(A.g.e., s. 57). Hüseyin Sovyet yanlısı Nasır ve Suriye'de iktidara gelen Baas rejimine karşı Irak ile birlikte ABD'nin bölgedeki dengeleri kaybetmemesi açısından oldukça önem arz ediyordu. Nasır ve Baas'a kıyasla İsrail için oldukça makul bir lider olarak görülüyordu. Arap denizinin ortasında bir ada gibi kısıtlı kalmış İsrail için, söz konusu kuşatmayı kırmak adına Batı destekli Ürdün önemli bir şanstı. Hüseyin dedesi Abdullah gibi İsrailli heyetler ile gizli barış görüşmeleri yapmaya devam ediyordu ancak Filistinli militanların Ürdün sınırı üzerinden yaptığı saldırılar ve İsrail'in misillemeleri iki taraf için de karşılıklı güvensizlik yaratıyordu. Özellikle de Kasım 1966'da El – Fetih militanlarının sınırda 3 İsrail askerinin ölümüne yol açmaları ve sonrasında İsrail Ordusunun Ürdün kuvvetlerine karşı gerçekleştirdiği misilleme saldırısı Kral Hüseyin'in İsrail heyetine karşı güvenini yitirmesine sebep oldu(A.g.e., s. 81). Zira Kral, İsrail tarafının kendisine bu tarz saldırılar gerçekleştirmeyeceğine dair söz verdiğini iddia ediyordu (Ashton, 2008).

Ürdün Nehrinin doğusu ile batısı aynı değildi. Hüseyin'in Batı ve Doğu Şeria'yı birleştirme rüyası Filistinli örgütlerin saldırıları ve Batı Şeria'da kendisine yönelik

protestoların artması yüzünden bir kabusla dönüşmüştü. İsrail ile olan barış görüşmeleri Hüseyin'in Batı Şeria'daki Filistinliler nezdindeki itibarına zarar vermişti. Bununla birlikte Cemal Abdülnasır'ın artan popüleritesi altında ezilen Hüseyin için İsrail'lilerin son saldırısı oldukça ağır gelmiş olabilir. Diğer taraftan Hüseyin'in çocukluğuna dönersek kendisi gibi İsrail ile barış görüşmeleri gerçekleştirdiği için diğer Arap ülkeleri tarafından oldukça eleştirilen ve Filistinlilerin aşırı tepkisine maruz kalıp yine bir Filistinli tarafından cami ziyaretinde öldürülen dedesinin durumu da kendisi için bir çocukluk travması olmuş olabilir. Zira dedesinin öldürüldüğü saldırıda küçük Hüseyin de bir Filistinli radikalın kurşunlarına hedef olmuştu. Kralın fikirlerini değiştiren itici gücün tam olarak hangisi olduğunu bilemeyiz. Belki de bütün Arap devletleri İsrail'e karşı birleşirken Kral devletinden çok kendi itibarını ve makamını düşünüyor, eğer savaşa katılmazsa Batı Şeria'daki protestoların Ürdün geneline yayılma ihtimalinden korkuyor olabilirdi, bir diğer ihtimal de kendilerini desteklemedikleri için diğer Arap devletlerinin Hüseyin'e suikast düzenleme riskiydi. Hüseyin eski başbakan Vasfı Tel'in uyarılarını dinlemeyerek İsrail ile olan barış görüşmelerini sonlandırdıktan bir süre sonra Mısır'a Cemal Abdülnasır'ı ziyaret etmeye ve Mısır ile Ürdün arasında bir savunma antlaşması imzalamaya gitti(Joyce, a.g.e., s.29). Savunma antlaşmasından bir hafta sonra da Ürdün'ün kaderini değiştirecek 6 gün savaşı başlayacaktı.

Adı gibi kısa olan 6 gün savaşı ordusunu Mısırlı subaylara emanet eden Ürdün için tamamen bir kabusla dönmüş; Ürdün bir haftadan daha kısa bir sürede ekonomisinin %40'ını oluşturan Batı Şeria'yı kaybetmiş ve Filistin'den gelen 200 bin kişilik yeni mülteci grubuyla başa çıkmak zorunda kalmıştı (Shlaim, 2007). Mısır Sina Yarımadasını, Suriye ise Golan Tepelerini kaybetmişti(Bkz.: Harita 10.). Birleşmiş Milletler her ne kadar söz konusu toprakların işgalinin kendileri tarafından tanınmayacağını ilan etse de İsrail BM kararını umursamadı ve Batı Şeria ile diğer bölgeler üzerindeki işgalini devam ettirdi.

Harita 10: 6 Gün Savaşı Sonrası İsrail'in Ele Geçirdiği Topraklar(Koyu Renk İle Gösterilen Alanlar)²⁵

6.1.3. 1970 – 1994 Arası İsrail – Ürdün İlişkileri

Ürdün Filistin'i kaybetmişti ama Filistin Kurtuluş Örgütünden kurtulamamıştı. İsrail'in Batı Şeria'yı işgali ardından ekonomik olarak büyük bir darbe yiyen Ürdün diğer

²⁵ (Harms & Ferry,a.g.e., s.114)

tarafından da ülkeye gelen Filistinli göçmenler ile uğraşmaya çalışıyordu. 1970’te 1.7 milyon olan Ürdün nüfusunun neredeyse üçte birini 500 binlik bir nüfusu sadece Filistinli göçmenler oluşturmaktaydı (Al Hussein, 2013). Filistin’de İsrail’e karşı savaşan Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarını Ürdün topraklarına taşımış, mülteciler üzerinden güç devşirerek ve popülerliklerini kullanarak ülke içindeki konumunu iyice artırmış ve deyim yerinde ise devlet içinde devlet olmuştu (Joyce, a.g.e., s. 49). Zira FKÖ’ye göre İsrail’e karşı Batı Şeria’yı kaybeden Kral Hüseyin’in Filistinliler arasında hiçbir itibarı kalmamış ve arkasındaki halk gücü ile FKÖ’ye geniş bir organizasyon alanı açılmıştı (A.e.). Kral Hüseyin ise hem Filistinli nüfusun Ürdünlülere baskın çıkmasından hem de FKÖ’nün devlet içinde devletmiş gibi hareket etmesinden oldukça rahatsızlık duymaktaydı. Filistinlilerin devlet içerisinde devlet kurmasından, ve Doğu Şeria’yı da kaybetmekten endişe eden Kral Hüseyin’in emri ile Ürdün Ordusu 17 Haziran’da FKÖ’nün hakim olduğu kentsel alanları kuşatmış ve söz konusu kent bölgelerine operasyonlar düzenlemeye başlamıştı (Joyce, a.g.e., s. 56).

Ürdün’ün FKÖ ile olan mücadelesi yıllardır FKÖ ile mücadele eden İsrail’i memnun etmişti. Bununla birlikte Ürdün Mısır, Suriye ve İsrail arasında yapılan Yom Kippur savaşına katılmayarak kendisini dışarıda tutmuştur. Bazı kesimler Ürdün’ün sadece tarafsız kalmakla yetinmediğini, Mısır ve Suriye’nin savaş planı hakkında İsrail’e bilgi verdiğini iddia etmektedir (Bar-Joseph, 1999). İsrail ve Ürdün, FKÖ’nün eylemleri karşısında ortak bir düşman edinse de 70’li yıllar boyunca İsrail – Ürdün arasındaki barış arayışları İsrail’in Batı Şeria üzerindeki anlaşmazlık yüzünden sonuçlanmıştır (Shlaim, a.g.e., s. 364).

1979’da Mısır ve İsrail’in barış antlaşması imzalaması ve 1987 yılında Ürdün’ün Batı Şeria üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi Ürdün – İsrail ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra iki ülke arasında özellikle de Hüseyin ve İsrail Dış İşleri Bakanı Şimon Peres arasındaki barış görüşmeleri sıklaşmış, İsrail ve Filistinlilerin Madrid Konferansı ve Oslo barış sürecinin sağladığı ılımlı atmosferde uzlaşılan şartlar doğrultusunda 1994 yılında İsrail ve Ürdün ortak barış antlaşması

imzalamıştır (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2019). Ülkeler birbirlerinin sınırlarını tanıırken İsrail Haşimi Ailesinin Batı Şeria'daki İslami ve Hristiyanlık tarihine ait kutsal mabedlerin koruyuculuğu ünvanını tanımış ve Haşimi ailesinin bu özel konumuna saygı gösterdiklerini belirtmişlerdir(A.e.). Bununla birlikte İsrail antlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren Ürdün'e kendi su kaynaklarından su sağlamaya bağlamıştır (Nathanson, Weisman, & Loewenthal, 2013).

Barış antlaşmasından sadece üç yıl sonra 1997'de Ürdün vatandaşı olan ve aynı zamanda Hamas'ın da gelecek lideri olacak Halid Meşal'in iki Mossad ajanı tarafından zehirlenmesi normale dönen İsrail – Ürdün ilişkilerinde başka bir krize yol açmıştır (Khaled Meshaal: How Mossad bid to assassinate Hamas leader ended in fiasco, 2019). Hüseyin'in bu krizi iyi yönetmesi ve ABD üzerinden İsrail'e baskı uygulayarak Meşal için panzehir getirtmesi İsrail tarafından hoş karşılanmasa da Hüseyin'i Ürdün halkı nezdinde bir kahraman yapmıştır. 99'da vefat eden Hüseyin'in yerine en büyük oğlu Abdullah geçmiştir(Joyce, a.g.e., s.152). 90'larda Ürdün – İsrail ilişkileri her ne kadar barış ortamında sürse de, Batı Şeria ve Ürdün içerisindeki militanların İsrail'e saldırıları ve İsrail Savunma Kuvvetlerinin misillemeleri Ürdün – İsrail ilişkilerinin istikrarlı bir görünüm kazanmasını daima engellemiştir.

6.1.4. 1999'dan Günümüze İsrail – Ürdün İlişkileri

Abdullah döneminde Ürdün daha batılı ve daha liberal bir görüntü çizmiştir. Babası gibi İsrail ile barışa önem veren Abdullah, iktidara geldiği yıl Filistin'de silahlı şiddeti ve radikal islami hareketi artıran Hamas'ın ülkedeki ofislerine karşı operasyon başlatmış ve Hamas ülkeden çıkartılmıştır (Jordan curbs Hamas, 2019).

Bölgesel barışın korunmasına önem gösteren Abdullah İsrail'in aksine Irak'a olan ABD müdahalesine de karşı çıkmıştır (Cheney warned over Iraq attack, 2019). İran'da İslamcı Şii rejimin giderek güçlenmesi ve Saddam'ın yükselişi İsrail ile Ürdün'ü daha da yakınlaştırmıştır. Zira ortada artık başa çıkılması gereken büyük bir ortak düşman vardır. Bununla birlikte İsrail ile Ürdün arasındaki sorunlar sonlanmamış, Abdullah döneminde

de iki ülke arasındaki gerilimler varlığını sürdürmüştür. Abdullah döneminde İsrail ile yaşanan başlıca sorunlar İsrail'in Batı Şeria içerisindeki illegal yerleşim yeri inşaları ve Mescid-i Aksa konusunda yaşanan İsrail – Filistin gerilimidir. 2014 yılında artan bu gerilim İsrail'in Mescid-i Aksa'yı kapatıp, Filistin'lilere müdahalede bulunması sonucu Ürdün İsrail'deki büyük elçisini geri çekmiştir (Hattar, 2019). Bunun üzerine İsrail Aksa camiiindeki kısıtlamalarını gevşetip, uygulamalarını geri çekmiş ve ardından Ürdün büyükelçisini tekrar İsrail'e göndermiştir.

İsrail ve Ürdün'ün günümüzdeki problemleri Arap – İsrail anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Ürdün – İsrail ilişkilerinin gelişimi bir yandan da İsrail – Filistin arasındaki ilişkilerinin gelişimi ile paralellik göstermektedir. Filistinli radikal örgütlerin İsrail içerisindeki saldırıları ve İsrail'in Batı Şeriadaki kaçak yerleşimleri ile birlikte Kudüs'teki kutsal mekanlar üzerindeki baskısı Ürdün – İsrail ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte ekonomik anlamda dışa bağımlı olan ve bu bağımlılığının önemli bir kısmı enerji ithalatı sonucu oluşan Ürdün için enerji ihracatçısı bir İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi ayrıca ekonomik bir önem de taşımaktadır. Nüfusu 10 milyona ulaşan ülkenin enerji ve iş ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. İsrail ile gelişen ilişkiler sayesinde Ürdün ekonomisi gelişme göstermiş örneğin kurulan nitelikli endüstriyel bölgelere İsrailli yatırımcılar tarafından destek sağlanmış ve 2010 itibari ile bu bölgelerde toplam 36 bin Ürdünlünün istihdamı sağlanmıştır(A.e.).

Dolayısıyla Filistin- İsrail arasındaki ilişkinin normale dönmesi ve İsrail ile olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Ürdün için hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda 2009'da Levant Havzasında bulunan enerji kaynaklarının İsrail – Filistin ve Ürdün iş birliğini geliştirebileceği fikri farklı akademisyenlerce tartışılmaktadır. Bununla beraber en büyük gider kaynaklarından birisi enerji kaynakları olan Ürdün'ün de İsrail'le girişeceği ekonomik işbirliği yine Ürdün, İsrail ve Filistin'in yararına olacaktır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki enerji kaynakları hususundaki politikalar ve potansiyel işbirliği anlaşmaları Ürdün ve İsrail'in diplomatik ilişkilerinin geleceğini dizayn etme

potansiyele sahiptir. Zira İsrail Başbakanı Netanyahu'da bölgedeki refahın yükselmesinin bölge barışına katkı sağlayacağını belirtmiştir (Ahren, 2019).

İki ülke arasındaki ilişkilerin stabil bir şekilde ilerlemesi adına ABD de bir dış etken olarak iki ülkeye de destek çıkmakta ve zaman zaman yaşanan krizlerde arabuluculuk rolü üstlenmektedir. Son yıllarda Suriye ve Libya'da girdiği operasyonlar ve desteklediği vekalet savaşı ile Ortadoğu'da etkisini iyice artıran Rusya ise, İsrail-Ürdün ilişkileri ile ABD kadar ilgilenmemekte ve söz konusu sorunlar Rusya'nın dış politika ajandasında önem arz etmemektedir. Bununla birlikte Rusya'nın Ürdün ile ilişkileri ise olumlu yönde ivme göstermektedir, iki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllar geçtikçe yukarı doğru ivme göstermektedir.

6.2. İsrail-Ürdün İlişkileri Ekseninde Levant Havzasında Bulunan Doğal Gaz Kaynakları

İsrail'in kuruluşundan itibaren savaşla ve çatışmalar ile başlayan İsrail- Ürdün ilişkileri başladığı günden bu yana bir çok dış faktörün etkisinin altında kalmıştır ve kalmaya devam etmektedir. 1949 – 1970 yılları arasında FKÖ ve diğer Filistinli örgütlerin İsrail ile olan çatışmaları ve Arap devletlerinin İsrail ile olan savaşları çerçevesinde şekillenen Ürdün – İsrail ilişkileri, 70 – 90 arası Soğuk Savaş ve yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti gibi sebepler sebebiyle ortak tehdit algıları çerçevesinde gelişmiştir. 90'larda İsrail ve Filistin ilişkilerinin yumuşaması ve doğrudan barış görüşmelerinin başlaması İsrail-Ürdün ilişkilerinde etkilemiş; bu barış ortamında İsrail ve Ürdün 46 yıl aradan sonra barış antlaşması imzalayabilmişlerdir. İki ülkenin arasındaki ilişkiler 94'ten bu yana inişli çıkışlı ilerlese de aralarındaki işbirliği her geçen yıl daha da ilerlemiş, II. Abdullah döneminde Mescid-i Aksa üzerinde yaşanan tartışmalar ve illegal yahudi yerleşimler haricinde istikrarlı bir görünüm kazanmıştır. Özellikle 2010 sonrasında iki ülkenin ekonomik işbirliği anlamında daha da yakınlaşması İsrail ve Ürdün arasındaki ilişkilerin iki ülke için daha da önem kazanmasına yol açmıştır.

Buna sebep etkenlerden bir tanesi de İsrail'in keşfettiği doğal gaz kaynakları ve Ürdün'ün Suriye İç Savaşından sonra neredeyse iki katına çıkan nüfusu ile orantılı olarak doğal gaz tüketiminin, dolayısıyla doğal gaz ihtiyacının artmış olmasıdır. Hali hazırda Ürdün bütçesini oldukça zorlayan bu enerji ihtiyacı Ürdün'ün ekonomik durumunun daha da kötüleşmesine sebep olmakta bu durum da Ürdün'ü alternatif enerji kaynaklarına ve daha makul fiyatla enerji almaya itmektedir. Zira Ürdün birincil enerji kaynaklarının %97'sini dışarıdan ithal etmektedir (Hochberg, 2019). Alternatif enerji kaynakları konusunda Ürdün'ün kapasitesi sahip olduğu coğrafya nedeniye sınırlıdır, zira sahip olduğu coğrafi alanın %75'ten fazlasının kurak topraklar olan ülkede kayda değer bir elektrik üretimi gerçekleştirecek hidro elektrik santralleri kuracak kadar çok dere yatağı bulunmamaktadır(A.e.). Dolayısıyla Ürdün yakın gelecekte birincil enerji kaynaklarını kullanmaya mahkumdur. Bu da Ürdün'ü çevresindeki enerji üretici ülkeler açısından cazip kılmaktadır. İsrail – Ürdün ilişkilerinin de yine İsrail'in zengin enerji kaynaklarını keşfettiği bir dönemde istikrarlı bir şekilde iyileşme göstermesi de bu açıdan bakıldığında sürpriz değildir.

Bu bilgiler ışığında sormamız gereken soru şudur: Birincil enerji kaynaklarına bu kadar ihtiyacı olan ve aynı zamanda ekonomisi üzerindeki enerji ithalatı yükünü azaltmak isteyen Ürdün, gerekli kaynak arzını nereden sağlayacaktır?

Ürdün'ün sahip olduğu coğrafi konum ve komşu devletleri ile ilişkisi göze alındığında akla gelen ilk seçenek Mısır'dır. 2000'lerin başından bu yana Ürdün'ün ana doğal gaz ithalatçısı olan Mısır, Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal eylemlere kadar olan süreçte Ürdün'e Arap Gaz Boru Hattı ile düzenli olarak gaz ihraç etmeyi başarsa da, Arap Baharı sürecinde boru hatlarına yapılan sabotaj eylemleri sebebiyle artık bu ihracı gerçekleştirememektedir (Militants sabotage Egypt-Jordan gas pipeline in Sinai, 2019). Bununla birlikte söz konusu sabotaj saldırıları ithal ettiği doğal gazın %80'ini bu hat üzerinden gerçekleştiren Ürdün'ün yaklaşık 4-5 milyar dolar gibi büyük bir zarara uğramasına yol açmıştır (PM: Decision to liberalize fuel prices won't affect 70% of citizens, 2019). Söz konusu Arap boru hattı günümüzde sadece Ürdün coğrafi sınırları

içerisinde tam kapasitede hizmet vermektedir ancak bu da sadece Ürdün'ün ülke içindeki doğal gaz transferine ve az miktarda olsa da Mısır'dan doğal gaz aktarımına yaramaktadır. Bununla birlikte geçtiğimiz aylarda Ürdün ve Mısır söz konusu doğal gaz hattının bakımı için anlaşmaya varmıştır (Egypt, Jordan Sign A Natural Gas Pipeline Maintenance Agreement, 2019). Söz konusu antlaşma ve onarım çalışmaları ile sınırlı da olsa sağlanan doğal gaz miktarının ileriki dönemlerde daha da artacağı bilinmektedir. Yine de Sina yarımadasındaki Işid vb. terör örgütlerinin aktif olarak terör eylemlerine devam ediyor oluşu ve adada istikrarın henüz sağlanamamış olması hem Mısır'ın hem de Ürdün'ün enerji güvenliğini tehdit etmektedir.

İkinci seçenek ise Ürdün'ün 2015 yılında Akabe körfezine inşa ettiği LNG tesislerini kullanarak Katar vb. LNG ihracatçısı ülkelerden doğal gaz arzı sağlamasıdır ancak doğal gazın sıvılaştırılması ve ithalatın sonucunda söz konusu tesislerde tekrar gaz haline getirilmesi maliyetli bir süreçtir. 2015-2017 arasında Ürdün'ün yükselen LNG ithalatı söz konusu maliyetler ve Ürdün'ün içinde bulunduğu ekonomik durum sebebiyle son iki yılda neredeyse yarı yarıya düşmüştür (Ratcliffe, 2019).

Üçüncü seçenek ise İsrail'den gaz teminidir. Esasında coğrafi yakınlık ve şartlar da göze alındığında Ürdün için de en makul ve birincil seçenek Doğal gaz ithalinin Mısır ile birlikte İsrail'den sağlanmasıdır. Böylece Ürdün hem enerji çeşitliliğini sağlayacak hem de daha az maliyetle alternatif alıcılardan da gaz temini sağlayarak enerji güvenliğini sağlayacaktır. Bu bağlamda ilk olarak 2014 yılında 1.9 milyar metreküplük bir doğal gaz transferi için İsrail ve Ürdün arasında yaklaşık 500 milyon dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır (Staff, 2019). Bu anlaşma İsrail ve Ürdün arasındaki ilk enerji antlaşması olduğu için ayrıca bir öneme sahiptir. Ürdün'ün Lut Gölündeki endüstriyel tesisleri için gerçekleştirdiği bu doğal gaz alışverişinin söz konusu ekonomik bölgelerde İsrail ile Ürdün arasındaki işbirliğini de artırdığı gözlemlenmiştir.

Bu iki anlaşmanın ardından ivme kazanan İsrail – Ürdün ekonomik işbirliği daha da ilerlemiş, 2016 yılında Ürdün Ulusal Elektrik Üretim ve Dağıtım Şirketi NEPCO, İsrail'li Delek Grup ve ABD menşeli Noble Energy şirketinin oluşturduğu konsorsiyum

ile 10 milyar dolar değerinde ve 45 milyar metreküp ölçeğinde 15 yıllık bir doğal gaz ticaret antlaşması imzalanmıştır(A.e.). Yıllık 4-5 milyar metreküp doğal gaz tüketimi gerçekleştiren Ürdün için söz konusu antlaşma Ürdün'ün yıllık enerji ihtiyacının yaklaşık %60 ile %75 arasındaki miktarının İsrail'den karşılanması anlamına gelmektedir (Jordan - Dry natural gas consumption, 2019). Dolayısıyla Ürdün gelecek 15 yıl için, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını güvence altına almıştır. Yaklaşık 40 milyar dolar civarında gayri safi yurt içi hasılası olan Ürdün için 10 milyar dolarlık bir antlaşmanın büyüklüğü ortadadır. Dolayısıyla iki ülke arasında imzalanan bu anlaşmayı tarihi olarak adlandırmak çok da yanlış olmayacaktır.

İki ülke arasında istikrarlı bir şekilde artan ekonomik işbirliğinin bir sonucu olarak geçtiğimiz aylarda Ürdün ile İsrail arasında Ürdün'ün Lut Gölündeki endüstriyel tesisleri için toplam 1.2 milyar metreküp ölçeğinde ve 300 milyon dolar değerinde bir doğal gaz ticaret antlaşması daha imzalanmıştır (Israel's Export Options, 2019). Coğrafi yakınlık sebebiyle oldukça düşük maliyetli olacak söz konusu anlaşmalar şüphesiz Ürdün'ün doğal gaz harcamalarını düşürecektir bununla birlikte harcamaların düşmesi ekonomik büyümeyi artırarak Ürdün nüfusunun refahının da yükselmesine katkı sağlayacaktır(Hochberg, a.g.e.).

Diğer taraftan İsrail de Ürdün ile olan ikili ilişkilerinde ekonomik işbirliğine oldukça önem vermektedir. Netanyahu hükümetinin bölge ülkeleri ile ilişkilerin temelinde ekonomik işbirliği yatmaktadır. Zira Netanyahu, barışın ekonomik işbirliği ve beraberinde artan refahın sonucu olarak geleceğini savunmaktadır(Ahren, a.g.e.). Söz konusu hükümetin savunduğu ekonomik barış teorisine göre birbirine ekonomik açıdan bağlı iki ülkenin arasındaki ilişkilerin de söz konusu ekonomik işbirliğinin boyutu ile birlikte artacağı iddia edilmektedir (Bijaoui, 2014).

Bu bağlamda, iki ülke arasındaki 2014 yılında Filistin, İsrail ve Ürdün arasında 900 milyon dolar değerinde su paylaşım antlaşması imzalanmıştır (Gaffey, 2019). ilişkilerin gelişmesi sonucu ilk olarak 2010 yılında İsrail ile Ürdün arasında serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır (Jordan and Israel Agree to Free Trade Accord, 2019). Bununla

birlikte İsrail, 94' antlaşması ile birlikte Ürdün'e sağladığı su miktarının kapasitesinin artırımı ile ilgili 2015 yılında Ürdün ile bir antlaşma daha imzalamıştır (Udasin, 2019). Yine 2015 yılında İsrail tarafından Ürdün'e Cobra tipi saldırı helikopterleri hibe edilmiş, ortak askeri eğitim düzenlenmiş ve iki taraf "Ürdün Geçidi" adını verdikleri proje ile Ürdün'de ortak endüstriyel tesisler açmak üzere anlaşmışlardır (Winer, 2019). 2016 yılında ise İsrail Devlet Başkanı Rivlin, İsrail'in Ürdün'ün bir partneri olmaktan, Ürdün'ün yanında yer almaktan gurur duyduğunu belirtmiş ve İsrail'in Ürdün ile olan işbirliğini genişletmeli ve geliştirmeli demiştir (Julian, 2019). 2019 yılına gelindiğinde ise İsrail, Ürdün dahil bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiş ve bölge ülkelerini içine alan Doğu Akdeniz Doğal Gaz Forumunu kurduklarını ilan etmişlerdir (Emam, 2019).

Genel olarak özetlemek gerekirse Levant Havzasındaki doğal gaz keşiflerinin ardından, İsrail'in doğal gaz rezervleri İsrail – Ürdün ve Mısır arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkiler üzerinde oldukça olumlu bir etki yapmış ve söz konusu ülkeler arasındaki işbirliğini artırmıştır.

Diğer taraftan Levant Havzasında bulunan doğal gaz kaynaklarının İsrail ve Ürdün arasında geliştirdiği ekonomik ilişkilerin söz konusu ülkelerin arasındaki toplumsal ilişkilerin Ürdün tarafını olumsuz etkilediği görülmektedir. Zira Ürdün halkının %40 – 45'i Filistinli ve Suriyeli mültecilerden oluşmaktadır. Söz konusu mültecilerin İsrail ile olan geçmiş tecrübeleri ve İsrail'e karşı belki haklı belki haksız kin derecesine varan hasmane tutumları geçmişte olduğu gibi İsrail ve Ürdün ilişkilerini zora sokmaktadır. Söz konusu doğal gaz antlaşması Ürdün'deki mültecilerin ve mülteci kökenli nüfusun oldukça tepkisini çekmiş ve sokak protestolarına sebep olmuştur (Ghazal, 2019). Bu açıdan bakıldığında Ürdün'ün monarşi ile yönetilmesi Ürdün'ün Haşimi kralı için İsrail – Ürdün ilişkileri bakımından bir avantaj olabilir. Zira Levant Bölgesinin en istikrarlı ülkelerinden biri olan Ürdün'de II. Abdullah elinde bulundurduğu güçlü pozisyon sayesinde Levant Bölgesindeki diğer ülke liderlerine nispeten özgürce siyasi manevralar yapabilmektedir. Ancak diğer taraftan Kral politik manevralarında sanıldığı kadar rahat değildir, zira ekonomideki kötü gidişat ve yükselen işsizlik hükümetin acilen müdahale etmesi gereken

bir durum iken halk ekonomide kemer sıkma politikalarını ve daha ucuz dahi olsa İsrail gazını istememektedir (Jordan protesters call for political reform, 2019). Doğal olarak Kralın, Ürdünlü yetkililerin ve Ürdün halkının ekonomi ve İsrail ile barış konusunda oldukça farklı görüşleri vardır: Ürdün yönetimi söz konusu antlaşmanın Ürdün ekonomisinin iyileştirilmesine yardımcı olacağını ve orta vadede Ürdün'ün enerji sorununa çözüm sağlayacağını düşünmekte iken Ürdün halkı söz konusu antlaşmanın Ürdün'ü düşman olarak algıladıkları İsrail'e bağımlı kılacağı görüşüne sahiptir (Abu-Nasr, 2019). Bununla birlikte İsrail'in iki askerin Filistinliler tarafından katledilmesinden ötürü Mescid-i Haram ve çevresine yönelik aldığı güvenlik eylemleri ve İsrail'li bir diplomatın elçilik binasında kendine saldırdığı iddiasıyla biri kazayla olmak üzere iki Ürdünlüyü öldürmesi Ürdün halkının İsrail'e olan tepkisini daha da artırmıştır (Al-Khalidi, 2019). Dolayısıyla Levant gazının İsrail – Ürdün ilişkilerinin toplumsal yönüne en azından Ürdün halkı açısından olumlu etki ettiğini söylemek oldukça zordur. İsrail-Filistin ilişkilerinde herhangi bir düzelmeye gerçekleşmedikçe Kral II. Abdullah, babası Hüseyin gibi İsrail ile işbirliği ve halkının İsrail öfkesi arasında taraf seçmek mecburiyetindedir. Zira bölge ülkeleri ile tam anlamıyla bir işbirliği gerçekleştirilmesi için söz konusu ekonomik işbirliğinin politik ve toplumsal işbirliği ile desteklenmesi gerekmektedir (Baconi, 2019).

Bununla birlikte İsrailliler ise Kral II. Abdullah'ın Ürdün'ü hakkında farklı görüşlere sahiptir. Son yapılan anket çalışmalarına göre İsrail halkının yaklaşık %60'ının Ürdün Kralı II. Abdullah hakkındaki görüşleri olumlu yöndedir ve II. Abdullah'ı bölgenin barışı ve istikrarı için önemli bir karakter olarak yorumlamaktadırlar (Braizat, 2019). Dolayısıyla Ürdün kralı II. Abdullah'ın İsrail ile geliştirdiği ikili ilişkiler ve doğal gaz antlaşmaları İsrail halkı tarafından olumlu karşılanmıştır.

Genel olarak Levant Havzasında bulunan doğal gaz kaynakları, İsrail-Ürdün arasındaki ekonomik ilişkiler başta olmak üzere diplomatik ilişkileri de geliştirmiş ancak diğer taraftan gelişen ekonomik ilişkilerin politika yoluyla iki ülke arasındaki tarihi sorunları çözmek için kullanılmaması ve bu yolda bir adım atılmaması sebebiyle iki ülke

arasındaki diplomatik ve ekonomik yakınlaşma sürgündeki Filistinliler ve Ürdünlü vatandaşlar tarafından olumsuz karşılanmıştır. Dolayısıyla söz konusu enerji kaynaklarının iki ülke arasındaki toplumsal ilişkilere olumlu olarak etki ettiği kesin olarak söylenememektedir. Diğer taraftan olumlu bir gelişme olarak İsrailli vatandaşların Kral Abdullah'a ve geliştirdiği politikalara karşı görüşleri kayda değerdir. Zira Ürdünlülerin aksine İsrailli vatandaşlar söz konusu doğal gaz keşiflerini ve iki ülke arasındaki doğal gaz antlaşmasını yine iki ülke arasındaki ilişkilerin her yönden gelişimi açısından oldukça olumlu karşılamaktadırlar.

SONUÇ

Siyasi Coğrafya kapsamı itibarıyla bir devletin sahip olduğu coğrafi alan ile söz konusu devletin iç siyasetini ve diğer devletlerle ilişkisini inceleyen bir bilim dalıdır. Dolayısıyla mekan ile insan arasındaki ilişkilerin gelişimini izah etmek adına oldukça önemlidir. Bugün dünya üzerindeki devletlerin iç ve dış politikalarındaki en önemli gündem maddelerinden birisi ise enerji ve enerji kaynaklarıdır. Dolayısıyla enerji ve enerji kaynakları siyasi coğrafyacıların incelediği ve üzerinde çalıştığı alanların başında gelmektedir.

21. Yüzyılda enerji ihtiyacı hayatın her alanında en bariz şekilde görünmektedir. Günümüzde aydınlatma, ısıtma, soğutma işlemleri başta olmak üzere en basit makinelerden en karmaşık makinelere aletlerin ekseriyeti bir enerji ihtiyacı duymaktadır. Hayatın en basit alanında duyulan bu ihtiyaçlardan ziyade, sanayiden tarıma, tarımdan hizmet sektörüne bir çok sektör enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle enerji ihtiyacı devletlerin en birincil ihtiyaçlarından birisi haline gelmiştir. Dolayısıyla enerji ihtiyacını karşılayamayan bir devletin yaşamsal fonksiyonları ve işleyişi çökme riski ile karşı karşıyadır.

Günümüzde dünya ülkeleri enerji ihtiyaçlarının çoğunluğunu birincil enerji kaynakları olarak da adlandırılan kömür, doğal gaz ve petrol ile gidermektedirler. Devletler açısından hayati olarak da nitelendirilebilecek bu enerji kaynaklarının dünya

üzerinde her bölgede eşit oranda bulunmaması enerji kaynaklarını oldukça önemli ve stratejik nesneler haline getirmektedir. Bu özelliklerinden ötürü enerji kaynakları, devletler arası ticaretin stratejik bir emtiası ve çoğu zaman devletler arası mücadelenin ve yer yer savaşların ve stratejik ittifakların konusudur. Zira bu derece önemli bir ihtiyacın arzı ve arzın güvenliği bugün literatürümüzde yer alan enerji güvenliği kavramını bizlere kazandırmıştır. Enerji güvenliği her devlet için en önemli önceliklerden birisidir.

Söz konusu birincil enerji kaynakları içerisinde son yıllarda kullanımı ve buna bağlı olarak ticareti yüksek oranda artan doğal gaz, pazarının büyümesiyle son yıllarda bir çok araştırmanın konusu olmuştur. Doğal gaz dünya enerji piyasasındaki payını yıllar geçtikçe artırmakta ve stratejik konumunu pekiştirmektedir. Günümüzde doğal gaz kaynakları pek çok devletin birbiriyle mücadele etmesine ya da daha iyimser senaryolarda paylaşımı için birbirleriyle ittifaklar kurmalarına yol açmaktadır. Böylesine önemli bir doğal gaz kaynağının birincil enerji kaynaklarına bağımlı devletler için önemi tartışılmaz ve böyle önemli bir enerji kaynağının ise devletlerin iç ve dış politika ajandalarında yer almaması beklenemez. Dolayısıyla 21. Yüzyılda doğal gaz devletlerin aralarındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilere dolaylı ya da doğrudan etki etmektedir. Her devletin kendi coğrafi konumlarına ve doğal gaz durumlarına göre şekillenen bir doğal gaz politikaları vardır.

Levant Havzası son yıllarda keşfedilen doğal gaz kaynakları sayesinde bölge ülkeleri için ayrıca bir önem kazanmıştır. Tarımın başladığı, bir çok medeniyetin doğup, yükselip, sona erdiği Levant coğrafyası, zengin tarihinin bir getirisi olarak bugün bir çok kültüre, dine ve mezhebe ev sahipliği yapmaktadır. Asya/Avrupa ve Afrika arasında bir geçit yolu vazifesi gören bu topraklar, yine sahip oldukları konum sebebi ile tarih boyunca bir çok işgale maruz kalmıştır. Bugün dahi Levant Bölgesi kozmopolit kimliğinden ötürü birbiri ile anlaşamayan çeşitli dini mezheplerin ve etnik unsurların çatışma sahasıdır.

Söz konusu Levant Bölgesinin batı uzantısı olan Levant Havzasında 2009 ve 2017 yılları arasında yaklaşık 1 trilyon metreküp civarında doğal gaz rezervleri bulunmuştur. İsrail'in münhasır ekonomik bölgesinde bulunan söz konusu enerji kaynaklarının keşfi

hem yıllardır enerji ithalatçısı konumunda yer alan İsrail için hem de Levant'ın diğer ülkeleri için tarihi bir dönüm noktasıdır. Söz konusu doğal gaz kaynaklarının tezimizin de konusu olan İsrail ve Ürdün arasındaki ilişkiler üzerindeki etkileri bizim için hayati öneme sahiptir.

Söz konusu doğal gaz keşiflerinin etkilediği ülkelerin başında ise İsrail gelmektedir. Deyim yerindeyse dört bir yanı Arap devletleri ile çevrili bu Akdeniz ülkesi kurulduğu yıldan milenyuma kadar hiçbir kayda değer doğal gaz rezervine sahip olmamış ve söz konusu doğal gaz ihtiyacını dışarıdan karşılamıştır. Söz konusu doğal gaz keşifleri yıllardır ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını dışarıdan ithal eden İsrail'i bir anda Levant'ın potansiyel bir enerji ihracatçısı konumuna getirmiştir. Dolayısıyla İsrail'in enerji politikası da, komşuları ile ilişkileri de gerçekleşen bu keşif sonrasında zaman içerisinde değişime uğramıştır. İsrail söz konusu doğal gaz keşiflerini kendisi için avantaja çevirmek adına bölge ülkeleri ile işbirliğini artırma yoluna gitmiştir.

Ürdün Nehrinin diğer tarafında ise hem sahip olduğu coğrafya hem de ekonomik gelişmişlik seviyesi olarak İsrail'e zıt kutupta sayılacak bir Ürdün vardır. Sahip olduğu toprakların büyük kısmı çöl ve kurak arazi olan Ürdün aynı zamanda sınırlı kaynakları sebebiyle kırılgan bir ekonomiye sahiptir. Son 10 yılda nüfusu neredeyse iki katına çıkan ve işsizliğin %20'lere dayandığı Ürdün'ün en büyük ihtiyaçlarından birisi de enerji kaynaklarıdır. Enerji ihtiyacında neredeyse tamamen dışa bağımlı olması sebebiyle Ürdün'ün dış harcamalarının önemli bir kısmı enerji kaynaklarına dayanan harcamalardır. 2000'li yılların başından bu yana Mısır, Ürdün'ün en büyük doğal gaz sağlayıcısı olmuştur ancak 2010'larda yaşanan toplumsal olaylar ve boru hatlarına yönelik terör eylemleri sebebiyle yaklaşık 7 yıl Mısır'dan Ürdün'e sağlıklı bir doğal gaz akışı sağlanamamıştır. Söz konusu yıllarda Ürdün enerji açığını Katar'dan aldığı LNG ile kapatmaya çalışsa da söz konusu LNG ticareti Ürdün ekonomisi için oldukça pahalıya gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu enerji güvenliği sorunu Ürdün'ü İsrail'in sahip olduğu enerji kaynaklarına yönlendirmiştir ve böylece iki ülke, aralarında yıllardan beri süregelen ilişkileri büyük bir ekonomik işbirliğine dönüşme fırsatı elde etmiştir.

İsrail – Ürdün ilişkilerin temeli iki ülkenin de kuruluşunun öncesine dayanır. Zira iki devletin kuruluşundan önce yaşanan olaylar bugün bile iki toplum arasındaki ilişkilerde etkileri etkilemektedir. Avrupa’da ve Rusya’da yahudilere karşı ayrımcılık ve şiddetin büyük boyutlara ulaşması ilk Siyonist siyasi hareketlerin oluşmasına sebep olmuş. Yıllar içinde Avrupa ve dünyadaki yahudi toplulukları hem yaşanan baskı, şiddet, pogrom ve soykırımın etkisiyle ve de siyonist siyaso organizasyonların yönlendirmesiyle dalgalar halinde Filistin’e göçmüşlerdir. Söz konusu Yahudi göçleri Filistin’deki Araplar arasında öfkeye ve düşmanlığa yol açmış. İlk şiddet olayları da yine Yahudi göçlerinin sıklaştığı ilk döneme 1910-1920 arasında başlamıştır. Yahudiler ve Araplar arasındaki çatışmalar zamanla iç savaşa dönüşmüştür. İç savaş sürecinde on binlerce Filistin’li Ürdün Irmağının diğer tarafına göç etmek zorunda kalmış, iç savaşın sonucunda ise Yahudi Devleti kuruluşunu ilan ederken, Yahudi Devletin ilanı bölgedeki Arap devletleri için “*Casus belli*” yani savaş nedeni sayılmış ve ilk Arap - İsrail savaşı gerçekleşmiştir.

Savaş ile başlayan İsrail – Ürdün ilişkileri inişli çıkışlı dönemler yaşamakla birlikte 1970’lere kadar savaşlarla devam etmiştir. 1970’ten sonra zaman zaman yakınlaşmalar olsa da 1994’e kadar iki devlet birbirleri ile savaş pozisyonunda durmuşlardır. 1994’ten sonra önceki dönemlere nazaran olumlu yönde ivme gösteren İsrail ve Ürdün ilişkileri Kral II. Abdullah ile birlikte önemli bir gelişme göstermiştir. Bu sürecin sonunda Ürdün nüfusunun yarısını mülteci ve mülteci kökenlilerin oluşturduğu bir ülke haline gelmiş ve bu mülteci grubunun neredeyse tamamını Filistinli Araplar oluşturmuştur. Dolayısıyla İsrail – Filistin meselesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin her döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin kaderini tayin etmiş ve çoğu zaman da krizlere yol açmıştır.

Levant Havzasında bulunan doğal gaz kaynakları iki ülke ilişkileri arasından oldukça önemli bir dönüm noktası olmuş, devam eden yıllarda İsrail ile Ürdün arasındaki ilişkilerin gelişimine oldukça katkı sağlamıştır. Bu tarihten itibaren İsrail ve Ürdün enerji güvenliği kaygıları sebebiyle yakınlaşma göstermiş, iki ülke birlikte bir çok ortak antlaşma ve proje imzalamıştır. Enerji çeşitliliği ve güvenliği konusunda sıkıntıları olan

Ürdün kendi enerji arzına çeşitlilik kazandıracak, ucuz bir enerji kaynağına kavuşmuştur. Diğer taraftan İsrail ise ilk büyük enerji antlaşmasını gerçekleştirmiş ve bölge ülkeleri ile arasındaki işbirliğini ve dostluğu artırma fırsatı ele geçirmiştir. İsrail ile enerji kaynakları sebebiyle kurulan yakınlık iki devlet arasında önemli bir ekonomik işbirliği kazanılmasına yol açmıştır. Söz konusu ekonomik işbirliği ve ortak projeler iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin de gelişmesine katkı sağlamıştır.

İki ülke arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkiler söz konusu doğal gaz kaynakları sayesinde gelişme gösterirken diğer taraftan İsrail ile tarihten gelen ve hala devam eden önemli sorunlara sahip Filistinli arapların ve diğer Ürdünlülerin tepkisine yol açmış ve sokak eylemlerine sebebiyet vermiştir. İsrail ve Filistin meselesindeki kemikleşmiş sorunlar varlığını sürdürdükçe Ürdünlülerin İsrail'e yönelik toplumsal tepkisel duruşlarının değişim göstermesi beklenmemektedir. Zira iki ülke arasındaki tarihe dayanan sorunları çözmek üzere herhangi bir politik hamle gerçekleşmemesi, ekonomik ve diplomatik işbirliğinin toplumsal işbirliğine dönüşmesini engellemektedir. İsrail ve Ürdün arasındaki ilişkilerin sadece ekonomik, diplomatik ve toplumsal olmak üzere her yönü ile gelişme göstermesi için elde edilen ekonomik işbirliğinin gerçekleştirilecek politik hamleler ile söz konusu sorunların çözümüne olumlu yönde katkı sağlaması gerekmektedir.

Dolayısıyla Levant Havzasında bulunan doğal gaz kaynakları, İsrail ve Ürdün arasındaki ekonomik ve diplomatik işbirliği üzerindeki olumlu etkileri sayesinde, İsrail ve Filistin arasındaki sorunların çözümü ve İsrail – Ürdün arasındaki toplumsal ilişkilerin gelişimi adına önemli bir fırsat yaratmıştır.

Kaynakça
Kitaplar
Al Hussein, J., "Jordan and the Palestinians," M. Ababsa(Ed.) içinde, Atlas of Jordan: History, Territoris and Society , Beyrut: Presses de l'Ifpo, 2013, s. 230-245.
Ashton, N., King Hussein of Jordan: A Political Life , New Haven: Yale University Press, 2008.
Bachi, R., The Population of Israel , Jerusalem: Scientific Translations International Ltd., 1974.
Bar-Joseph, U., "Israel's 1973 Intelligence Failure," P. R. Kumaraswami(ed.) içinde, Revisiting the Yom Kippur War , New York: Frank Cass Publishers, 1999, s. 11-35.
Bar-on, M., Moshe Dayan: Israel's Controversial Hero , New Haven: Yale University Press, 2012.
Beitz, C. R., Political Theory and International Relations (Second Edition) ,. New Jersey: Princeton University Press., 1999.

Bijaoui, I., The Economic Reconciliation Process: Middle Eastern Population in Conflict , New York: Palgrave Macmillan, 2014.
Carr, E. H., The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to Study of International Relations (2nd Edition) , Londra: Macmillan & Co. Ltd., 1946.
Commission of The European Communities, Towards A European Strategy For The Security Of Energy , Brüksel: European Commision, 2000.
Cox, K. R., Political Geography , Massachusetts: Blackwell Publishers, 2002.
Dahlman, C. T., "Definition:The Spatial Extent of the State," C. Gallagher, C. T. Dahlman, M. Gilmartin, A. Mountz, & P. Shirlow içinde, Key Concepts in Political Geography , Los Angeles: Sage, 2009, s. 77.
El - Husri, Satı, İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar , İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
Energy Charter Secretariat, International Energy Security: Common Concept for Energy Producing, Consuming and Transit Countries , Brussels: Energy Charter Secretariat, 2015.
Geri, J., & Marian, L., Israel - Culture Smart! , India: Kuperard, 2014.
Gerth, H. H., & Mills, C. W., From Max Weber: Essays in Sociology , Oxford Uni Press, 1946.
Gregory, D., vd., The Dictionary of Human Geography , West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009.
Grigas, A., The New Geopolitics of Natural Gas , London: Harvard University Press, 2017.
Harms, G., & Ferry, T. M., The Palestine - Israeli Conflict: A Basic Introduction , London: Pluto Press, 2017.

Harris, W. W., Levant: Bir Kùltùrler Mozağı , İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2005.
Herzl, T., Yahudi Devleti , İstanbul: Milenyum Yayınları, 2018.
Johansson, T. B., & Goldemberg, J., Energy For Sustainable Development: A Policy Agenda , New York: United Nations Development Programme, 2002.
Joyce, M., Anglo-American Support for Jordan: The Career of King Hussein , New York: Palgrave Macmillan, 2008
Khamis, L. E., Cultural Policy in Jordan: System, Process, Policy ,. Cham: Springer, 2018.
Lewis, B., The Arabs in History , New York: Oxford University Press, 1993.
Lewis, B., The Middle East: A Brief History of the Last 2.000 Years , Scribner: New York, 1996.
Lewis, B., Ortadoğı ,. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003
Luft, G., & Korin, A., "Realism and Idealism in the Energy Security Debate," G. Luft, & A. Korin içinde, Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook , California: Greenwood Publishing Group, 2009, s. 335-351.
Maisels, C. K., Early Civilizations of the Old World , London: Routledge, 2005.
Metz, H. C., Israel: A Country Study , Washington: Federal Research Division, 1990.
Metz, H. C., Jordan: A Country Study , Washington: Federal Research Division, 1991.
Mokhtahab, S., Poe, W. A., & Speight, J. G., Handbook of Natural Gas Transmission and Processing , Gulf Professional Publishing, 2006.

Nathanson, R., Weisman, H., & Loewenthal, A., Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Economic Impacts and Strategic Implications , Tel Aviv: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2013i
OECD, OECD Review of Agricultural Policies: Israel 2010 , Paris: OECD, 2010.
Ostrer, H., Legacy: A Genetic History of the Jewish People , New York: Oxford University Press, 2012.
Painter, J., "Geographies of Space and Power," K. Cox, M. Low, & J. Robinson içinde, The Sage Handbook of Political Geography , (s. 57). Los Angeles: SAGE, 2008, s. 57.
Pustišek, A., & Karasz, M., Natural Gas: A Commercial Perspective , Cham: Springer, 2017.
Salameh, E., Shteivi, M., & Al Raggad, M., Water Resources of Jordan , Cham: Springer, 2018.
Satloff, R. B., From Abdullah to Hussein: Jordan in Transition , New York: Oxford University Press, 1994.
Sehring, J., The Politics of Water Institutional Reform in Neopatrimonial Regimes , Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009.
Sharon, I., "Levantine Chronology," M. L. Steiner, & A. E. Killebrew içinde, The Oxford Handbook of the Archeology of the Levant , Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 44-69.
Shlaim, A., Lion of Jordan: The Life of King Hussein in War and Peace , London: Penguin Group, 2007.
Speight, J. G., Natural Gas: A Basic Handbook , Texas: Gulf Publishing Company, 2007.

Speight, J. G., Natural Gas: A Basic Handbook(Second Edition) , Cambridge: Gulf Professional Publishing, 2019.
Suriano, M. J., "Historical Geography of the Ancient Levant," M. L. Steiner, & A. E. Killebrew içinde, The Oxford Handbook of The Archeology of The Levant , Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 9-24.
Taliaferro, J. W., Lobell, S. E., & Ripsman, N. M., "Introduction: Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy," J. W. Taliaferro, S. E. Lobell, & N. M. Ripsman içinde, Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy , New York: Cambridge University Press, 2009, s. 1-42.
Tanoğlu, A., Enerji Kaynakları , İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971.
Tucker(ed.), S. C., Roberts(ed.), P., Zabecki(ed.), D., & Zuhur(ed.), S., The Encyclopedia of The Arab - Israeli Conflict: A Political, Social, and Military History . California: ABC-Clio, 2008.
Waltz, K. N., Theory of International Politics (Addison-Wesley series in political science) ,. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Countries, 1979.
Yergin, D., Quest: Energy, Security, and The Remaking of The Modern World , New York: The Penguin Press, 2011.
Zakaria, F., From Wealth to Power , New Jersey: Princeton University Press, 1999
Makaleler
Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S., "Energy security: Definitions, dimensions and indexes," Renewable and Sustainable Energy Reviews , 2015, s. 1077-1093.

Akova, İ., “Dünya Enerji Sorunu ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı,” Coğrafya Dergisi , 2003, s. 47-73.
Ateş, D., "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği," Doğuş Üniversitesi Dergisi , 2009, s. 11-25.
Bacanlı, Ü. G., “Türkiye’de Enerji Kaynakları ve Hidroelektrik Enerjinin Önemi,” Türkiye 10. Enerji Kongresi ve Uluslararası 5. Enerji Fuarı , İstanbul, 2006, s. 91-99.
Bauer, Y., “From cooperation to resistance: the Haganah 1938–1946,” Middle Eastern Studies , 1966, s. 182-210.
Cesnakas, G., “Energy Resources in Foreign Policy: A Theoretical Approach” Baltic Journal of Law & Politics , 2010, s. 30-52.
Çalış, Ş., & Özlük, E., “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 2007, s. 225-243.
Çukurçayır, M. A., “Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Kaynakları,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 2008, s. 275-278.
Dong, J., Li, W., Cao, Y., & Fang, J., “How does technology and population progress relate? An empirical study of the last 10,000 years,” Technological Forecasting & Social Change , 2016, s. 57-70.
Ediger, V. Ş., Devlen, B., & McDonald, D. B., “Levant’ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz’in Enerji Jeopolitiği,” Uluslararası İlişkiler Dergisi , 2010, s. 73-92.
Erkılıç, T. A., & Himmetoğlu, B., “İdealist Felsefenin Eğitim Yönetimine ve Klasik Yönetim Yaklaşımlarına Etkileri,” Anadolu Journal of Educational Sciences International , 2015, s. 94-108.

Grosman, L., Munro, N. D., & Belfer-Cohen, A., “A 12,000-year-old Shaman burial from the southern Levant,” Proceedings of the National Academy of Science , 2008, s. 17665 - 17669.
Harunoğulları, M., “Ortadoğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi,” Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi , 2017, s. 121-137.
Jasse, R. L., “Great Britain and Abdullah's Plan to Partition Palestine: A 'Natural Sorting Out',” Middle Eastern Studies , 1986, s. 505-521.
Kapluhan, E., “Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Biyokütle Enerjisinin Dünyadaki ve Türkiye’deki Kullanım Durumu,” Marmara Coğrafya Dergisi , 2014, s. 97-125
Kocacık, F., “Bilgi Toplumu ve Türkiye,” Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 2003, s. 1-10.
Kucharski, J., & Unesaki, H., “A policy-oriented approach to energy security,” Procedia Environmental Sciences , 2015, s. 27-36.
Lynn-Jones, S. M., “Realism and America’s Rise: A Review Essay,” International Security , 1998, s. 157-182.
Nortcliff, S., Carr, G., Potter, R. B., & Darmame, K., “Jordan’s Water Resources: Challenges for the Future,” Geography: The University of Reading , 2008, s. 1-24.
Oban, R., “Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme,” Türkiyat Araştırmaları Dergisi , 2007, s. 337-356.
Rostow, W. W., “Sanayi Devrimi Nasıl Başladı,” İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası , 1970, s. 255-278.

Roth-Cohen, O., & Limor, Y., “The German (Fifth) Aliyah and the Development of Israel’s Advertising Industry,” Israel Studies Review , 2017, s. 126-145.
Saral, A., “Hava Kirliliği Nedir, Ülkemizdeki Durumdan Kesitler,” Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim , 2011, s. 34-41.
Sekine, M., “The Subdivisions of the North-West Semitic Languages,” Journal of Semitic Studies , 1973, s. 205-221.
Uğrasız, B., “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm,” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 2003, s. 139-145.
Yaycı, C., “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye,” Bilge Strateji , 2012, s. 1-70.
Yergin, D., “Ensuring Energy Security,” Foreign Affairs , 2006, s. 69-82.
İnternet Kaynakları
22 countries sign letter calling on China to close Xinjiang Uyghur camps. (2019, Temmuz 13). cnn.com.tr: https://edition.cnn.com/2019/07/11/asia/xinjiang-uyghur-un-letter-intl-hnk/index.html adresinden alındı
Abu-Nasr, D. (2019, Temmuz 24). <i>Unwanted: The \$10 Billion Gas Deal With Israel That Jordan Needs</i> . bloomberg.com: https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-10-26/unwanted-the-10-billion-gas-deal-with-israel-that-jordan-needs adresinden alındı
Ahren, R. (2019, Temmuz 22). <i>Netanyahu: Economics, Not Politics, Is the Key to Peace</i> . haaretz.com: https://www.haaretz.com/1.5061173 adresinden alındı

Al-Khalidi, S. (2019, Temmuz 24). <i>Jordan says Israel apologizes for deaths of two Jordanians at embassy</i> . reuters.com: https://www.reuters.com/article/us-jordan-israel-diplomacy/jordan-says-israel-apologizes-for-deaths-of-two-jordanians-at-embassy-idUSKBN1F72PQ adresinden alındı
Baconi, T. (2019, Temmuz 25). <i>A Flammable Peace: Why Gas Deals Won't End Conflict in the Middle East</i> . European Council of Foreign Relations: https://www.ecfr.eu/publications/summary/a_flammable_peace_why_gas_deals_wont_end_conflict_in_the_middle_east adresinden alındı
BBC. (2019, Haziran 21). <i>Israel Profile</i> . bbc.com: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14629611 adresinden alındı
BP. (2019, Mayıs 30). <i>BP Statistical Review of World Energy</i> . British Petroleum Web Sitesi: https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-natural-gas.pdf adresinden alındı
Braizat, F. (2019, Temmuz 23). <i>Israeli views of peace, King and country</i> . jordantimes.com: http://jordantimes.com/opinion/fares-braizat/israeli-views-peace-king-and-country adresinden alındı
CBS. (2019, Temmuz 15). <i>Latest Population Statistic for Israel</i> . cbs.gov.il: https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/ishuvim/bycode2017.xls adresinden alındı
CBS. (2019, Temmuz 15). <i>Population</i> . cbs.gov.il: https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/yarhon0619/b1.pdf adresinden alındı
<i>Cheney warned over Iraq attack</i> . (2019, Temmuz 21). bbc.co.uk: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1868914.stm adresinden alındı

<i>China's Hidden Camps</i>. (2019, Temmuz 12). bbc.com: https://www.bbc.co.uk/news/resources/idd-sh/China_hidden_camps adresinden alındı
CIA. (2019, Haziran 15). <i>Israel - The World Factbook</i>. cia.gov: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html adresinden alındı
CIA. (2019, Temmuz 15). <i>Jordan - The World Factbook</i>. cia.gov: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html adresinden alındı
Department of Statistics. (2019, Temmuz 8). <i>Jordan in Figures</i>. dos.gov.jo: http://dosweb.dos.gov.jo/ar/products/jordan-in-figure2018/ adresinden alındı
Department of Statistics. (2019, Temmuz 8). <i>Population of Jordan</i>. dos.gov.jo: http://dosweb.dos.gov.jo/DataBank/Population_Estimates/PopulationEstimates.pdf adresinden alındı
Edmaps. (2019, Temmuz 20). <i>British Mandate of Palestine</i>. edmaps.com: https://www.edmaps.com/assets/images/British_Mandate_for_Palestine_1922.png adresinden alındı
<i>Egypt, Jordan Sign A Natural Gas Pipeline Maintenance Agreement</i>. (2019, Temmuz 22). egyptoil-gas.com: https://egyptoil-gas.com/news/egypt-jordan-sign-a-natural-gas-pipeline-maintenance-agreement/ adresinden alındı
EIA. (2019, Haziran 20). <i>Energy Resources of Levant</i>. eia.gov: https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf adresinden alındı
EIA. (2019, Haziran 25). <i>Overview of oil and natural gas in the Eastern Mediterranean region</i>. eia.gov.tr:

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf adresinden alındı
<i>Exploration History</i>. (2019, Mayıs 20). energy-sea.gov.il: http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Oil%20And%20Gas%20in%20Israel/History-of-Oil--Gas-Exploration-and-Production-in-Israel.aspx adresinden alındı
Farouk, E., Saba, Y., & Evans, D. (2019, Ocak 14). <i>Eastern Mediterranean Countries to Form Regional Gas Market</i>. Ocak 17, 2019 tarihinde reuters.com: https://www.reuters.com/article/us-egypt-energy-gas-idUSKCN1P81FG adresinden alındı
<i>Energy Security</i>. (2019, Mart 12). iea.org: https://www.iea.org/topics/energysecurity/ adresinden alındı
Gaffey, C. (2019, Temmuz 25). <i>Israel and Jordan Sign "Historic" \$900 Million Deal To Save The Dead Sea</i>. newsweek.com: https://www.newsweek.com/israel-and-jordan-sign-historic-900-million-deal-save-dead-sea-310084 adresinden alındı
<i>Gas Reserves in The Eastern Mediterranean</i>. (2019, Temmuz 10). trtworld.com: https://www.trtworld.com/magazine/gas-reserves-in-the-eastern-mediterranean-are-fostering-division-why-21247 adresinden alındı
<i>Geography of Jordan</i>. (2019, Temmuz 6). kinghussein.gov.jo: http://www.kinghussein.gov.jo/geo_env1.html adresinden alındı
Ghazal, M. (2019, Temmuz 23). <i>Hundreds gather downtown to protest Jordan-Israel gas deal</i>. jordantimes.com: http://jordantimes.com/news/local/hundreds-gather-downtown-protest-jordan-israel-gas-deal adresinden alındı
Gorney, D. (2019, Nisan 20). <i>Deepwater Horizon, One Year Later: A Conversation With Carl Safina</i>. The Atlantic:

https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2011/04/deepwater-horizon-one-year-later-a-conversation-with-carl-safina/237043/ adresinden alındı
Hattar, M. (2019, Temmuz 22). <i>Fearing backlash, Jordan asserts al-Aqsa custodianship</i>. thetimeofisrael.com: https://www.timesofisrael.com/fearing-backlash-jordan-asserts-al-aqsa-custodianship/ adresinden alındı
Henderson, S. (2019, Haziran 20). <i>Natural Gas in the Palestinian Authority: The Potential of the Gaza Marine Offshore Field</i>. washingtoninstitute.org: https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/opeds/Henderson20140301-GermanMarshallFund.pdf adresinden alındı
Hochberg, M. (2019, Temmuz 23). <i>Jordan's Energy Future: A Path Forward</i>. mei.edu: https://www.mei.edu/publications/jordans-energy-future-path-forward adresinden alındı
IEA: <i>U.S. Will Be The World's Top LNG Exporter In 2024</i>. (2019, Temmuz 17). nasdaq.com: https://www.nasdaq.com/article/iea-us-will-be-the-worlds-top-lng-exporter-in-2024-cm1178268 adresinden alındı
IMF. (2019, Haziran 15). <i>GDP Ranking</i>. imf.org: https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/weorept.aspx?sy=2018&ey=2018&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=512%2C668%2C914%2C672%2C612%2C946%2C614%2C137%2C311%2C546%2C213%2C674%2C911%2C676%2C314%2C548%2C193%2C556%2C122%2C678%2C912%2C181%2 adresinden alındı
<i>Immigration to Israel: Aliyah Bet</i>. (2019, Temmuz 15). jewishvirtuallibrary.org: https://www.jewishvirtuallibrary.org/aliyah-bet-1939-1948 adresinden alındı
<i>Immigration to Israel: The First Aliyah</i>. (2019, Temmuz 5). jewishvirtuallibrary.org: https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-first-aliyah-1882-1903 adresinden alındı

Israel Ministry of Foreign Affairs. (2019, Temmuz 16). <i>Israel-Jordan Peace Treaty</i>. mfa.gov.il: https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/israel-jordan%20peace%20treaty.aspx adresinden alındı
<i>Israel: Fresh and processed food export \$ 2.4 billion</i> . (2019, Haziran 15). agro.mashovgroup.net: http://agro.mashovgroup.net/en/%25D7%259E%25D7%2590%25D7%259E%25D7%25A8%25D7%2599%25D7%259D/Israel:%2520Fresh%2520and%2520processed%2520food%2520export%2520\$%25202.4%2520billion/ adresinden alındı
<i>Israel Ranks Fourth in the World in Scientific Activity, Study Finds</i>. (2019, Haziran 16). haaretz.com: https://www.haaretz.com/1.5222493 adresinden alındı
<i>Israel's population tops 9 million, including 45% of world Jewry</i>. (2019, Temmuz 15). timesofisrael.com: https://www.timesofisrael.com/israels-population-tops-9-million-including-45-of-world-jewry/ adresinden alındı
<i>Israel's Export Options</i>. (2019, Temmuz 23). energy-sea.gov.il: http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Gas%20Markets/Israels-Export-Options.aspx adresinden alındı
Janjua, H. (2019, Mayıs 20). <i>Iran gas pipeline deal with Pakistan hampered by US sanctions</i>. dw.com: https://www.dw.com/en/iran-gas-pipeline-deal-with-pakistan-hampered-by-us-sanctions/a-48802450-0 adresinden alındı
<i>Jordan - Dry natural gas consumption</i>. (2019, Temmuz 23). knoema.com: https://knoema.com/atlas/Jordan/topics/Energy/Gas/Dry-natural-gas-consumption adresinden alındı

<i>Jordan and Israel Agree to Free Trade Accord.</i> (2019, Temmuz 25). jewishvirtuallibrary.org: https://www.jewishvirtuallibrary.org/jordan-and-israel-agree-to-free-trade-accord adresinden alındı
<i>Jordan changes constitution to give King more power.</i> (2019, Temmuz 12). aljazeera.com: https://www.aljazeera.com/news/2016/04/jordan-constitution-give-king-power-160428065710977.html adresinden alındı
<i>Jordan curbs Hamas.</i> (2019, Temmuz 21). theguardian.com: https://www.theguardian.com/world/1999/nov/22/israel adresinden alındı
<i>Jordan in talks with IMF over new development programme.</i> (2019, Temmuz 15). jordantimes.com: http://www.jordantimes.com/news/local/jordan-talks-imf-over-new-development-programme adresinden alındı
<i>Jordan protesters call for political reform.</i> (2019, Temmuz 23). aljazeera.com: https://www.aljazeera.com/news/2018/10/jordan-protesters-call-political-reform-181020175643361.html adresinden alındı
<i>jordantimes.com.</i> (2018, Mayıs 5). 93 per cent of Jordan's electricity generated by natural gas: http://www.jordantimes.com/news/local/93-cent-jordan's-electricity-generated-natural-gas adresinden alındı
Julian, H. L. (2019, Temmuz 25). <i>'We Can Do More to Broaden Cooperation' with Jordan, Says Rivlin.</i> Jewishpress.com: https://www.jewishpress.com/news/middle-east/egypt/we-can-do-more-to-broaden-cooperation-with-jordan-says-rivlin/2018/11/09/ adresinden alındı
<i>Khaled Meshaal: How Mossad bid to assassinate Hamas leader ended in fiasco.</i> (2019, Temmuz 20). telegraph.co.uk: https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/palestinianauthority/97

30669/Khaled-Meshaal-How-Mossad-bid-to-assassinate-Hamas-leader-ended-in-fiasco.html adresinden alındı
Kifner, J. (2019, Temmuz 5). <i>HUSSEIN SURRENDERS CLAIMS ON WEST BANK TO THE P.L.O.; U.S. PEACE PLAN IN JEOPARDY; Internal Tensions</i> . nytimes.com: https://www.nytimes.com/1988/08/01/world/hussein-surrenders-claims-west-bank-plo-us-peace-plan-jeopardy-internal-tensions.html adresinden alındı
<i>Levant (Oxford Dictionaries)</i> . (2019, Haziran 12). lexico.com: https://www.lexico.com/en/definition/levant adresinden alındı
<i>Leviathan Gas Field</i> . (2019, Haziran 25). Derek Drilling: https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/leviathan adresinden alındı
Mapsofworld. (2019, Temmuz 15). <i>Israel Physical Map</i> . mapsofworld.com: https://www.mapsofworld.com/physical-map/israel.html adresinden alındı
<i>Militants sabotage Egypt-Jordan gas pipeline in Sinai</i> . (2019, Temmuz 22). timesofisrael.com: https://www.timesofisrael.com/militants-sabotage-egypt-jordan-gas-pipeline-in-sinai/ adresinden alındı
MOE. (2019, Haziran 20). <i>Invest in Israel</i> . economy.gov.il: http://www.economy.gov.il/Publications/Publications/DocLib/InvestInIsraelLifeSciences.pdf adresinden alındı
MOE. (2019, Haziran 28). <i>Israeli Gas Opportunities</i> . energy.gov.il: http://archive.energy.gov.il/English/PublicationsLibraryE/Israeli%20Gas%20Opportunities.pdf adresinden alındı

<i>Noble Brings Noa North Gas Field On Stream (Israel)</i>. (2019, Haziran 12). offshoreenergytoday.com: https://www.offshoreenergytoday.com/noble-brings-noa-north-gas-field-on-stream-israel/ adresinden alındı
OECD. (2019, Haziran 21). <i>Which countries export Diamonds? (2016)</i>. oec.world: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/show/all/7102/2016/ adresinden alındı
OECD. (2019, Haziran 25). <i>Israel</i>. oecd.org: https://www.oecd.org/education/Israel-EAG2014-Country-Note.pdf adresinden alındı
'One more racist law': reactions as Israel axes Arabic as official language. (2019, Temmuz 16). theguardian.com: https://www.theguardian.com/world/2018/jul/19/one-more-racist-law-reactions-as-israel-axes-arabic-as-official-language adresinden alındı
Pew Research. (2019, Haziran 5). <i>Israel's Religiously Divided Society</i>. pewresearch.org: http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/03/08/in-israel-jews-are-united-by-homeland-but-divided-into-very-different-groups/ adresinden alındı
PM: <i>Decision to liberalize fuel prices won't affect 70% of citizens</i>. (2019, Temmuz 22). ammonnews.net: http://en.ammonnews.net/article.aspx?articleNO=19025#.XT12P8PVLDC adresinden alındı
<i>Raising China, sinking Russia</i>. (2019, Mart 14). economist.com: https://www.economist.com/asia/2013/09/14/rising-china-sinking-russia adresinden alındı
Ratcliffe, V. (2019, Temmuz 22). <i>The Middle East's Once-Hot LNG Market Faces a Decade-Long Slump</i>. bloomberg.com:

https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-30/the-middle-east-s-once-hot-lng-market-faces-a-decade-long-slump adresinden alındı
<i>Reclusive Turkmenistan ups 2030 natural gas target.</i> (2019, Haziran 10). Reuters: https://in.reuters.com/article/turkmenistan-gas/reclusive-turkmenistan-ups-2030-natural-gas-target-idINL5E8KD88M20120913 adresinden alındı
<i>Record Number of Tourists Visited Israel.</i> (2019, Haziran 25). jpost.com: https://www.jpost.com/Israel-News/Record-number-of-tourists-visit-Israel-in-2018-572186 adresinden alındı
<i>Russia's Gazprom To Start China Gas Pipeline By December 1.</i> (2019, Temmuz 10). oilprice.com: https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Russias-Gazprom-To-Start-China-Gas-Pipeline-By-December-1.html adresinden alındı
Sitton, D. (2019, Haziran 20). <i>Development of Limited Water Resources: Historical and Technological Aspects.</i> mfa.gov.il: https://mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/land/pages/focus%20on%20israel-%20development%20of%20limited%20water%20reso.aspx adresinden alındı
Staff, T. (2019, Temmuz 23). <i>Israel consortium signs 'historic' 15-year, \$10b gas deal with Jordan.</i> timesofisrael.com: https://www.timesofisrael.com/israel-consortium-signs-15-year-10b-gas-deal-with-jordan/ adresinden alındı
STRATFOR. (2019, Temmuz 10). <i>The Eastern Mediterranean's New Great Game Over Natural Gas.</i> stratfor.com: https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas adresinden alındı
Tayseer, M., & Benmeleh, Y. (2018, Ağustos 4). <i>Jordan Pipeline for Israeli Gas Set for Completion by End of 2019.</i> Ağustos 25, 2018 tarihinde Bloomber.com: https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-07-04/jordan-pipeline-for-israeli-gas-set-for-completion-by-end-2019 adresinden alındı

<i>The Third Aliyah</i>. (2019, Temmuz 14). Jewishvirtuallibrary.org: https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-third-aliyah-1919-1923 adresinden alındı
The University of Chicago. (2019, Temmuz 15). <i>Levant Site</i>. Oriental Institute of Chicago University: https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/images/archive/Levant_Site_300dpi.gif adresinden alındı
U.N. (2019, Temmuz 20). <i>Resolution 181 (II). Future government of Palestine</i>. un.org: https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253 adresinden alındı
<i>U.S. liquefied natural gas exports up by 272% as EU and U.S. host High-Level Business-to-Business Energy Forum</i>. (2019, Mayıs 3). europa.eu: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2313_en.htm adresinden alındı
Udasin, S. (2019, Temmuz 24). <i>Israeli, Jordanian Officials Signing Historic Agreement On Water Trade</i>. jpost.com: https://www.jpost.com/Israel-News/New-Tech/Israeli-Jordanian-officials-signing-historic-agreement-on-water-trade-392312 adresinden alındı
UN. (2019, Haziran 28). <i>"Definition Act of Internal Waters and Territorial Sea Limits of the Syrian Arab Republic"</i>. un.org: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/syr_2003e.pdf adresinden alındı
UN. (2019, Temmuz 21). <i>Armistice Agreements</i>. un.org: https://digitallibrary.un.org/record/686123?ln=en adresinden alındı

UN. (2019, Temmuz 20). <i>Palestine: Plan of Partition</i>. un.org: https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/5ba47a5c6cef541b802563e000493b8c/164333b501ca09e785256cc5005470c3?OpenDocument adresinden alındı
UNCHR. (2019, Temmuz 10). <i>Jordan - Refugees</i>. reliefweb.int: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/68302.pdf adresinden alındı
UNDP. (2019, Haziran 10). <i>Latest Human Development Index (HDI) Ranking</i>. undp.org: http://hdr.undp.org/en/2018-update adresinden alındı
UNFPA. (2019, Mayıs 20). asiapacific.unfpa: https://asiapacific.unfpa.org/en/node/15207 adresinden alındı
United Nations. (2019, Haziran 10). <i>The United Nations Convention on the Law of the Sea</i>. un.org: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf adresinden alındı
USGS. (2010, Haziran 25). <i>Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean</i>. usgs.gov: https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf adresinden alındı
<i>US to EU: Our liquefied natural gas is more reliable than Russia's</i>. (2019, Ocak 25). dw.com: https://www.dw.com/en/us-to-eu-our-liquefied-natural-gas-is-more-reliable-than-russias/a-48576208 adresinden alındı
Wezeman, P. D., Fleurant, A., Kuimova, A., Tian, N., & Wezeman, S. T. (2019, Temmuz 25). <i>Trends in International Arms Transfer - 2018</i>. Stockholm: SIPRI. sipri.org: https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018_0.pdf adresinden alındı

<i>Which Countries Are For or Against China's Xinjiang Policies?</i> (2019, Temmuz 16). thediplomat.com: https://thediplomat.com/2019/07/which-countries-are-for-or-against-chinas-xinjiang-policies/ adresinden alındı
Winer, S. (2019, Temmuz 25). <i>New bridge to connect Israeli-Jordanian industrial zones</i>. timesofisrael.com: https://www.timesofisrael.com/new-bridge-to-span-jordan-river-connect-industrial-zones/ adresinden alındı
World Bank. (2019, Temmuz 8). <i>Country Profile: Jordan</i>. worldbank.org: https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=JOR adresinden alındı
World Bank. (2019, Haziran 20). <i>Researchers in R&D (per million people)</i>. worldbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.SCIE.RD.P6 adresinden alındı
World Bank. (2019, Temmuz 11). <i>The World Bank In Jordan</i>. worldbank.org: https://www.worldbank.org/en/country/jordan/overview#1 adresinden alındı
World Economic Forum. (2019, Haziran 25). <i>The next start-up cities that will transform the global economy</i>. weforum.org: https://www.weforum.org/agenda/2019/07/the-next-startup-cities-that-will-transform-the-global-economy/ adresinden alındı
worlddata.info. (tarih yok). Ağustos 25, 2018 tarihinde Energy consumption in Jordan: https://www.worlddata.info/asia/jordan/energy-consumption.php adresinden alındı